LOEBER

TIMOREESCH SNIJWERK
EN ORNAMENT

* TIMOREESCH *

Snijwerk en Ornament.

Bijdrage tot de Indonesische Kunstgeschiedenis door J. A. Loebèr Jr.

Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. — Met Titelplaat en 192 • • • Illustraties naar Teekeningen van den Schrijver • • •

'S-GRAVENHAGE • MARTINUS NIJHOFF • 1903

PLAAT I.

(I). **Radja van Amarasi met zijn Meo's,**
naar een foto door den Heer H. W. BOSMAN genomen. 1895.

TIMOREESCH

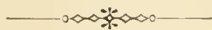
Snijwerk en Ornament.

Bijdrage tot de Indonesische Kunstgeschiedenis.

DOOR

J. A. LOEBÈR Jr.

Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

's-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1903.

INLEIDING.

De kunst verkrijgt een bizonder type, een kenteekenend karakterbeeld, wanneer zij met de beschaving van een volk opgroeit, zich in engen samenhang met die kultuur ontwikkelt. Haar wezen zal dan één zijn met het volk, het leven, het land, dat haar deed en zag ontstaan en als kind gelijkend op den vader, zal zij toonen tal van eigenaardigheden, die alleen met kennis van het oudervolk verklaard kunnen worden, tal van finesses, die slechts met *die* kennis beter begrepen kunnen worden.

Waar nu als op Timor een volkskunst nog levende is, zou een studie over dat onderwerp *moeten* beginnen met een uitgebreide schets van Timor en zijn bevolking.

Toch moet ik, wat dit aangaat, in gebreke blijven. Het zou wel is waar niet moeilijk vallen uit de betrekkelijk groote Timor-literatuur een gecompileerde schets van dit eiland saam te stellen, maar of hierdoor het verband van kunst en volksleven aangetoond zou kunnen worden, mag meer dan betwijfeld worden.

De schrijvers over Timor met eenige plaatselijke kennis zijn meestal reizigers geweest, die door te kort verblijf op een afstand van het eigenlijk volksleven zijn gebleven, geobserveerd hebben, wat zich uitwendig vertoonde, maar niet doorgedrongen zijn tot de intimiteit van het inlandsche leven en werken. Wat zij geven, zijn brokstukken van het materieele leven, met Europeesche oogen waargenomen. Het geestesleven van den inlander is hun zoo volkomen ontsnapt, dat men, zich baseerend op die literatuur, gerust zou mogen pleiten voor een ontbreken van hoogere gevoelens bij deze bevolking en zelfs het bestaan eener Timoreesche kunst een belachelijk en onzinnig vermoeden zou kunnen noemen.

Deze inlanders zijn lui en dom, wordt algemeen getuigd, ze zijn antipathiek in hun vadzig nietsdoen en alleen bij den laatsten Timor-

reiziger Dr HERMAN F. C. TEN KATE (1891) wordt in dit opzicht hun slechte reputatie niet bevestigd.

Kan nu in dergelijk milieu van eenige kunstuiting sprake zijn?

Kunst toch ontstaat niet alleen door aangeboren gave, maar vooral door arbeid, aandachtigen arbeid, waarbij de werker zich niet tevreden stelt met het gewone, doch naar hooger streeft en zoekt! . . . . .

Volkomen in aansluiting hiermee is het zoeken naar gegevens omtrent Timoreesche versieringskunst een hopelooze arbeid.

Het snijwerk op hout, been en hoorn, waaraan deze studie gewijd is, wordt uit den treure beschreven als „fraai versierd, netjes gesneden, sierlijk vervaardigd." Een paar woorden worden voldoende geacht om de typische bamboe-kokers te beschrijven; ze hebben geen recht op meerdere regels druks [1]). Als kinderwerk worden ze beschouwd, geen groote-menschen aandacht waardig, en in dien regelmatig-vloeienden stroom van lieve woordjes is het haast opmerkelijk in het Resumé van VAN DER KEMP (1889, blz. 18) wat afwisseling te vinden; hier wordt gesproken van „*smakelooze figuren op bamboekokers.*"

Dit Timor-werk heeft het armoedig lot gedeeld, dat zooveel schoons in onzen Indischen Archipel ten deel is gevallen en nog steeds wedervaart. Het is schromelijk vergeten, als de superbe weefsels van Roti en Oost Soemba, de ingénieuse vlechtwerken en elegante bamboe-ornamenten der Dajaks, de frisch-kleurige mandjes van Zuid Celebes, het mooie metaalwerk van de Bataks, de meesterlijke plastiek der Balineezen, de typische foeja-doeken van Halmahera, om slechts eenige voorbeelden op te noemen.

Dat alles is òf nauwelijks aangeroerd, òf oppervlakkig beschreven. Men accepteerde het voorkomen dier soms wondere werkstukken, waarvan nergens de wedergade aangewezen kan worden, als zonderlinge toevalligheid, die feitelijk bij die natuurvolken niet thuis behoorde en men oordeelde ze niet serieus genoeg om naar hun ontstaan en wezen dieper te speuren.

Hun bestaan is zelfs zoo geheel genegeerd geworden, dat op de Koloniale Tentoonstelling van 1883, die toch ook bestemd was het mooi van Insulinde recht te doen wedervaren, geen dezer voorwerpen onder de afdeeling „Kunsten en Wetenschappen" voorkwam; zelfs *geen batik* was deze gunst waardig [2]). Wèl vond men het houten model van een zeevisch en een muscaatboompje van vederen gewichtig genoeg

[1]) Alleen Dr TEN KATE maakt hier weer een uitzondering.

[2]) Wel werd, en zeer terecht, in het Voorbericht dezer groep door wijlen Mr L. SERRURIER op de voortbrengselen der inlandsche kunstvlijt de aandacht gevestigd.

om *de Indonesische kunst* te representeeren. Het is daarom goed, dat, waar zoolang gezwegen is, de voorwerpen, naar ons kille Noorden overgevoerd, zijn gaan spreken.

Ik herinner mij nog levendig de eerste ontmoeting met de interessante collectie tibaqs, door mijn oom, den heer H. W. Bosman, te Babauw (Z.-W. Timor) verzameld en in 1895 medegebracht. Die fraaie, lichtgeele kokers met zwart ornament deden mij ontroeren; de vastheid, waarmee dit fijne ornament op het harde en gladde bamboe gesneden was, verraste mij en zou in staat zijn geweest een houtsnijder in extase te brengen. En bij nadere bezichtiging en vergelijking bleek deze collectie van vijftig stuks een beslist stijlkarakter te dragen en *toch* in patronen rijk te varieeren.

En mijn verbazing klom, toen ik ondanks het duister der Timor-afdeeling in het Rijks Ethnografisch Museum te Leiden weer nieuwe ornamenten ontdekte, wier uitvoering nog geacheveerder was dan die der tibaqs in mijn bezit. Wat deze aanwinsten nog waardevoller maakte, was het groot aantal dezer kokers, die in het Leidsche Museum aanwezig zijn.

Voor eenigszins voldoende ornamentstudie is beslist noodig een aantal voorwerpen van dezelfde soort en herkomst met gelijke technische bewerking, en dit is iets, dat in de museumkasten zelden of nooit gevonden wordt, een vruchtbare studie aldus ongemeen belemmerend, ja, haast onmogelijk makend.

Minder aangenaam was bij het zoeken naar literaire gegevens gewaar te worden, dat deze rijke ornamentbron in het Oostelijk deel van onzen Archipel ganschelijk onbekend was, zelfs niet bij name; een leemte, die eenige jaren later gedeeltelijk aangevuld werd door de studie der heeren Drs W. Foy en O. Richter over Timor-ornamentiek [1]).

Aan deze heeren komt dus de eer toe, de eersten en eenigen te zijn geweest, die de belangrijkheid van dit Timor-werk openlijk erkenden. Zoo zij meer materiaal verzameld hadden, zou ook hun de groote, door niemand vermoede ornamentrijkdom gebleken zijn en zou hun vergelijkende studie tot heel andere uitkomsten geleid hebben.

In ieder geval zijn de Timor-kokers dan toch in 1899 gereleveerd.

Maar nu het gebrek aan plaatselijke voorlichting! Dit noodzaakt bij elke studie in deze richting uitsluitend bij de voorwerpen te blijven. Dat is wel een belangrijk richtsnoer, maar niet voldoende.

Om studie van een onderdeel op versieringsgebied te kunnen

---

[1]) Zur Timor-Ornamentik (Abhandl. u. Ber. d. Kön. Zoolog. u. Anthr.-Ethnogr. Mus. Dresden. Festschrift 1899. N° 3).

maken, moet men eenigszins de opvatting kennen, die de makers geleid heeft, het streven, dat hen bezield heeft. Daaraan mag dan met grond de eigen ervaring getoetst worden.

En op *dit* gebied moet men volkomen in duister tasten!

Wij weten alleen, dat in den Indischen Archipel op versieringsgebied de meeste ontwikkeling te vinden is; nadere preciseering van dat gebied moet wachten op plaatselijk onderzoek.

Tot zoolang moeten het raadsels blijven.

Daarvan zijn op Timor enkele interessante te vinden. Zoo bijv. op kleedinggebied.

Door de bevolking wordt nog veel geweven en de textiele versiering brengt men aan met flottanten inslag of met het eigenaardige ikat-procédé. De zoo versierde doeken staan in kleur- en vormenrijkdom lager dan de Javaansche batiks en de singgi's van Oost Soemba; ze zijn sober in lijn en kalm, bedaard van kleur, werkelijk deftig van doen. Dat eigen weefsel blijft vrijwel standhouden en wordt slechts schoorvoetend door het Europeesch katoentje verdrongen. De vrouwen weven liever zelf, ondanks het tijdroovende van dien arbeid dan het katoentje te koopen, dat te schreeuwerig van kleur is.

Dat pleit voor hun smaak, hun artistiek gevoelen zou men meenen!

Dit wordt bevestigd door de zeer fraaie tasschen, die de vrouwen van kleurige kralen maken, de kunstig gevlochten mandjes met zeldzaam mooie kleuren, door dezelfde vlijtige handen gewrocht.

Stel nu daarnaast de wijze, waarop een Timoreesche voorvechter uitgedoscht of liever toegetakeld wordt.

Men hoore hoe Sal. Müller (blz. 258) hun kostuum beschrijft: „Hun digt onder de linker armholte, in bijkans horizontale rigting, hangend zwaard, prijkt niet zelden met een' bundel rood geverwd bokkenhair aan het gevest; terwijl het achterdeel der scheede vaak met eene hooge pluim van soortgelijk bokkenhair, met roode en groene papegaaivederen doormengd en aan den top in lange zilveren punten eindigende, is opgesierd. Door de buigzaamheid van den rotting, waaruit de pluimstok bestaat, ondervindt dit versiersel bij de beweging, onophoudelijk eene min of meer sterke zwieping; waarom het door de voorvechters gedurende den togt, somwijlen van de scheede wordt losgemaakt en achter, tusschen hun kleed gestoken. Aan de voor- en onderzijde der scheede van het zwaard hangen niet zelden 4, 5 of 6 ronde, geel koperen belletjes; terwijl eindelijk aan de achterzijde der scheede nog somtijds eene menigte lange banden zwieren, van witte en roode kleuren. Het hoofd van den Mêo is òf in eene

hooge, op eenen Turkschen kaoek gelijkende, uit palmbladen gevlochten en met witte doeken omwikkelde muts gehuld, van welke, ten weêrszijden, eenige lintachtige strooken en banden van verschillende lengte en kleur, doch meest wit en rood, neêrkronkelen; òf alleen met een' fraai bontkleurigen doek omwonden, ter vermeerdering der pracht, vaak langs de kanten met gouden lovertjes omgeven..... De meesten dragen lange, met was stijf gemaakte, in verschillende bogten zijwaarts uitgezette knevels. Het sitsen of rood lakensch, met goud-passement omzoomde baaitje zonder mouwen, is hun een geliefd kleedingstuk voor het bovenlijf. Bij bemiddelde of tot aanzienlijke familie behoorende voorvechters, ziet men vaak groote gouden platen, van 10 of 12 Nederl. duim middellijns, op borst en rug, aan muts en zwaard slingeren. Met het rammelend en klaterend geluid, dat door dezen vreemdsoortigen dos bij elke beweging wordt voortgebragt, vermengt zich nog het geklingel der talrijke koperen klokjes, waarmede hals en toom van het strijdros omhangen en somwijlen ook de kniën des ruiters zelven omsnoerd zijn."

Dit vreemdsoortig kostuum is blijkens de foto, door mijn oom te Babauw gemaakt, waarnaar de titelplaat vervaardigd is, nog steeds gebruikelijk, ja misschien nog kakelbonter geworden.

Waar nu de gewone mannen- en vrouwenkleeding — voor zoover de bonte chits niet doorgedrongen is — een bepaald artistiek cachet draagt, wordt de voorvechter met een hardlooperspak, een hansworstenkostuum mooi gemaakt.

Men achte dit niet gering! Deze lieden behooren toch tot de eersten des lands, beginnen het gevecht en moeten dus indruk maken, ook door hun persoonlijkheid, die op *deze* wijze „verhoogd" wordt.

De kleine gebruiksvoorwerpen der Timoreezen als bamboe-kokers, kammen, lepels enz. zijn artistiek bewerkt, getuigen alle van een heusche versieringskunst. Wanneer nu dergelijke kleinigheden, die verborgen in den sirihzak gedragen worden, versierd zijn, zal toch ook het huis eenige verzorging toonen.

En dit is niet het geval. Het zijn armoedige hutten, van binnen zwart berookt en onsmakelijk. Slechts D^r^ TEN KATE vermeldt in Midden Timor huizen met eenig snijwerk [1]). De eigen woning blijft dus misdeeld van verzorging; zelfs die der radja's is karig en vluchtig opgezet. Niets is daaraan, wat het aanzien des bewoners kan doen stijgen!

---

[1]) Verslag eener reis in de Timorgroep en Polynesië door Dr HERMAN F. C. TEN KATE (Tijdschr. Aardr. Gen. 2de Serie, XI, 1894, blz. 365).

Waarom zijn dus de kokers versierd? Deze moeilijke arbeid had even goed bespaard kunnen blijven en de voorwerpen zouden even goed bruikbaar geweest zijn!

Tot een verklaring van dergelijke abnormale uiting in versieringskunst kunnen de voorwerpen ons niet brengen; zij blijven tegenover deze raadsels zwijgen en spreken slechts, waar 't hun eigen schoonheid geldt.

De onzekerheid, waarin wij verkeeren omtrent het geestelijk leven der inlanders, het mysterieuse waas, waarin hun hoogste uiting, de versieringskunst, nog steeds gehuld is, maakt dan ook een compleete, een monografische behandeling van het Timor-ornament vooreerst onmogelijk.

Om die reden ligt het zwaartepunt van deze uitgaaf in de afbeeldingen, terwijl de tekst slechts de algemeene verschijnselen bespreekt, die bij deze ornamentseriën waar te nemen zijn.

Die talrijke reeksen van ornament kunnen zaakrijk leeren, welke schatten op dit zelden betreden, zuiver-ornamentaal terrein te vinden zijn en klemmender dan vellen druks met uitvoerige detailbespreking kunnen zij getuigen van het hooge belang dezer Timoreesche ornamentiek.

Als zoodanig heeft deze uitgaaf ook een practische waarde. Dit bizondere ornament, soms simpel, maar altijd kerngezond, kan op teekenscholen goede diensten bewijzen. Het kan de leerlingen der lagere klassen leeren, hoe met eenvoudige middelen veel gewrocht kan worden. Maar meer nog heeft dit werk een roeping in Indië! Het kan ginds onweersprekelijk getuigen van de geestelijke schatten, die hier en daar bewaard zijn gebleven, die wachten op opdelving om hun volle waardij te toonen. Het kan opwekken tot navolging, tot meerdere belangstelling!

Een woord over de wijze van reproductie bij dit werk gevolgd mag hier niet ontbreken.

Dit is een onderwerp van ernstig nadenken geweest, waarbij de behartenswaardige wenken van Prof. Dr A. Grünwedel [1]) niet vergeten zijn.

Toch heb ik gemeend de woorden van Prof. A. R. Hein in zijn werk over Dajak-kunst [2]) tot de mijne te moeten maken, nl. dat het voor het afbeelden der ornamenten „bei der Wiedergabe der Formen und Reihungen vor allen Dingen um das möglichst richtige und

[1]) Prof. Dr A. Grünwedel in Zeitschr. f. Ethnol. XXVI 1894, blz. 142—143.

[2]) Prof. A. R. Hein, die bild. Künste bei den Dayaks auf Borneo. Wien 1890. bl. XII.

vorurtheilslose Erfassen des der Decoration zu Grunde liegenden G e d a n k e n s zu thun war".

Ik heb naar afwrijfsels der versieringen gewerkt en met behulp van calques, teekeningen met O. I. inkt gemaakt. Met een palmhoutje is de ornamentvorming op dezelfde wijze geschied als waarop de Timorees successievelijk met zijn mes het bamboe versiert.

Hierbij zijn slordige afwijkingen in lijn verbeterd, iets, dat naar mijn meening geoorloofd is, vooral bij cylindrisch oppervlak.

Wanneer men daarop lijnen ziet toegepast, welke oogenschijnlijk recht en zuiver zijn, blijkt na het maken van een afwrijfsel, dat deze lijnen, vlak uitgespreid, hier en daar bedenkelijke bochten vertoonen. Hoeveel temeer moet dat het geval zijn op bamboe-kokers, wier cylindervorm van nature minder zuiver is, terwijl het materiaal onhandig hard is en het snijdend mes spoedig doet uitglijden.

Een rubbing geeft dus allerminst het aspekt van een cylinderversiering weer.

Ik heb ook niet gegeven het geheele cylindrische vlak, maar een deel, evenals men slechts een deel van den cylinder zien kan. Dit heeft practisch voordeel: kleiner cliché's en minder plaatsruimte.

Overigens is er, wat reproductiemanieren dezer bamboe-kokers betreft, weinig keus. Het geel der bamboehuid is een minder geschikte kleur om te fotografeeren, terwijl de ronding slechts een klein deel van het ornament te zien geeft en het fotografeeren der onzuivere ronding geen goede resultaten zou opleveren.

Het relief is te gering om met goed gevolg zwarte was voor rubbings te gebruiken; alleen potlood is hier bruikbaar. En zoo men deze rubbings letterlijk wilde nateekenen, zou dit toch ook geen aanspraak mogen maken op „wissenschaftliche Leistung im strengen Sinne". Juist het onzuiver uitgevoerde ornament is het moeilijkste te kopieeren; men gaat daarbij overdrijven of verbeteren.

Er bestaat dus voorloopig geen reproductie-procédé, dat deze kokerversieringen wetenschappelijk-zuiver kan weergeven.

Ten slotte een woord van hartelijken dank aan de Directies der Ethnogr. Musea te Leiden, Rotterdam, Amsterdam en Londen voor de toestemming en de hulp bij het maken der rubbings ontvangen; aan Prof. Dr A. GRÜNWEDEL, Dr FRANZ HEGER en Mevr. de Wed. M. SERRURIER—TEN KATE, door wier welwillende bemiddeling ik afwrijfsels verkreeg van Timor-voorwerpen te Berlijn, Weenen en Batavia aanwezig; aan M[r] Dr J. C. G. JONKER, voor inlichtingen betreffende Timor-namen.

Eveneens aan het Kon. Instituut v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I., dat, door deze uitgaaf, met subsidie van Z. E. den Minister van Koloniën, onder zijn bescherming te nemen, deze Timor-studie een belangrijken steun heeft verleend.

In niet mindere mate hebben de HH. H. W. Bosman en G. P. Rouffaer hiertoe bijgedragen. De eerste, door zijn uitgebreide collectie op verschillend gebied aan mij eenige jaren af te staan en te trachten gegevens op Timor te verkrijgen, waarvan de kokers in bewerking en die met andere herkomst dan Amarasi het resultaat zijn geweest. Zonder deze Indische kunstschatten in mijn onmiddellijke nabijheid zou het onmogelijk geweest zijn, met die tropische kunstuitingen vertrouwder te worden.

Stelde hij dus een voornaam deel van het materiaal tot mijn beschikking, de heer Rouffaer droeg op heel andere wijze tot het ontstaan van dit werk bij. Hij was het, die mij aanspoorde de Timor-gegevens voor de pers gereed te maken, daarbij zijn steun en voorlichting belovend. Verlokt door die aanmoedigende hulp ben ik, ondanks mijn geringen beschikbaren tijd, aan het werk gegaan, en nu ik in de platen van dit werk een zoo kostelijken ornamentschat vereenigd zie, zal hij mij zeker vergunnen aan dit vaderschap met bizondere erkentelijkheid te herinneren.

Leiden, Juni 1903.

I.

ls echte Oosterling is de Timorees een aartsliefhebber van sirih-pruimen en onverschillig of hij op reis is of kalmpjes voor zijn armoedige hut gehurkt zit, zijn sirihzak verlaat hem nimmer.

Een pronkstuk is die sirih-zak niet [1]). Het is een bontkleurige doek, die aan de vier hoeken saamgeknoopt en over den schouder gedragen wordt. Alleen de zak van aanzienlijke Timoreezen ziet er smakelijker uit. De uiteinden worden dan met ringen van been, hoorn, zilver of tin versierd. Maar bij beide is de inhoud van zeer gemengden aard en doet wel eens denken aan den vermaarden schooljongenszak. De ingredienten van den sirih-pruim: kalk, gambir, sirih en tabak worden bewaard in allerlei kokertjes, doosjes en mandjes, waarbij broederlijk houten lepels, kommetjes van klapperdop, mesje, spiegeltje en allerlei snuisterijen gevoegd zijn. Een echt allegaartje van den meest verschillenden aard.

[1]) De sirih-zak wordt door Sal. Müller (blz. 255—256) als volgt beschreven: „Na deze kleedingstukken is ontegenzeggelijk een der noodwendigste voorwerpen voor den Timorees, zoowel voor de vrouw, als voor den man, de betel- of sierizak (*Haloek kosoe*), met de onderscheidene, daartoe behoorende kokertjes en doosjes. Deze zak, gewoonlijk uit eenen bontkleurigen, rood of blaauw linnen of sitsen neusdoek vervaardigd, waarvan de vier hoeken door een' knoop vereenigd, en naar onderen, tot op eene zekere hoogte, met vele ringen van horen, been, schulpen, schildpad, ivoor, of ook wel eens van zilver (of van tin — L.), versierd zijn, wordt over den linker schouder gedragen, zoodat hij digt onder den arm afhangt. Hij dient hun, in de eerste plaats, ter berging van de tot het betelkaauwen benoodigde zelfstandigheden, als: sieribladen, gambir, gebluschten kalk (in den staat van poeder) en tabak, welk een en ander in onderscheidene kleine, uit bamboesriet vervaardigde kokertjes (*Tiwa sawota*), en van reepjes palmbladen gevlochten doosjes (*Oko sawota*), bewaard wordt. Voor het kalkpoeder worden echter meest kleine kalebassen gebezigd, welke gewoonlijk, even als de bamboezen, niet zelden ten getale van acht of twaalf in een' zak aanwezige kokertjes, van buiten met allerhande snijwerk versierd zijn." (Verhandelingen over de nat. geschiedenis der Ned. overz. bezittingen. Land- en Volkenkunde. Leiden 1839—1844).

Volgens schriftelijke mededeeling van Mr Dr J. C. G. Jonker dd. Koepang 7 Febr. 1902 heet „de sirihzak in het Timoreesch *aloe*, ook wel *aloekosoe*, dit laatste is echter meer Rotineesch. Door de eigenaardige uitspraak der Timoreezen klinkt dit *aloekosoe*, ongeveer als *alkosoe*. *Sakkoe* is Koepangsch-Maleisch, een verbastering van het Hollandsche woord: *zak*."

En het zou raadzaam zijn, dit rommeltje, dat er dikwijls niet al te proper uitziet, stil in den sirih-zak te laten, als de verzorging dier meeste voorwerpen soms niet zeer bizonder was, ja zelfs allermerkwaardigste eigenschappen vertoonde.

Het talrijkst vertegenwoordigd zijn bamboezen kokers, die door hun getalsterkte het meeste recht hebben op een voorrang in behandeling.

De naam mag wel het eerst in bespreking komen. SAL. MÜLLER (blz. 256) noemt ze in een adem met andere houten en beenen kokers *tiwa sawota*, een naam, door hem het eerst en het laatst genoemd, want de latere Timor-reizigers hebben zich niet met die kleinigheden bemoeid. Eerst Dr TEN KATE in de beschrijving van zijn Timor-reis [1]) releveert ze weder uitvoeriger en noemt de „kokertjes van herts- of karbouwenhoorn of bamboe voor kalk, waarvan vele fraai versierd met diervormige figuren, o. a. krokodillen en hagedissen" *tibak*, denzelfden naam, die ik bij de aanteekeningen van den heer H. W. BOSMAN vind.

En Mr Dr J. C. G. JONKER deelde mij per reeds vermeld schrijven het volgende mede: „De tabakskoker van bamboe wordt door de Rotineezen op Timor *tibak* genoemd. De Timoreezen zeggen *tiba' (tibaq)* of *atiba' (atibaq)*; de ' of q stelt een opgeslokten medeklinker aan 't slot voor. Het *tiwa sawota* van MÜLLER is een verbastering van *tiba-sbot*, dat is een tiba' voor *sbot* (tabak). De beenen kalkkokers heeten *tiba-noeif (tib-noeif)*, *noeif* wil zeggen: been."

Die beschrijving van Dr TEN KATE is vermoedelijk hier minder juist. Hij beschrijft hier tegelijk twee voorwerpen van den meest verschillenden aard: beenen en bamboezen kokers, die beide als kalkkokers zouden dienen. Die eerste toonen aan de talrijke kalksporen der binnenzijden, dat dit werkelijk het geval is geweest, kenteekenen, die de bamboe-kokers missen. Wel bevatten enkele kokers in het Mus. te Leiden nog fijn gesneden tabak.

Dat laat zich beter hooren! Want kalk is betrekkelijk zwaar en het maaksel dezer kokers is niet berekend op zeker gewicht. Het zijn doodeenvoudige stukken bamboe, die aan onder- en bovenzijde recht afgesneden zijn. Cirkeltjes worden uit een kalebassendop gesneden en dienen, vastgeklemd, als bodem en deksel. Wel gebrekkig, maar voldoende voor het bewaren van tabak!

Even primitief geschiedt het openen. Door het deksel is een touwtje geregen, waarmee de ietwat geklemde sluiting opengetrokken wordt.

---

[1]) Tijdsch. Aardr. Gen. 2de Serie, XI, 1894, blz. 345.

Datzelfde touwtje is door het deksel van een tweeden koker gebonden en verbindt aldus meer kokers te zamen. Want die tabakskokers zijn bijna altijd gepaard, welk *tweelingschap* wel een bizondere zeldzaamheid is onder de bamboe-kokers in onzen Archipel. Als echte dubbelgangers zijn ze precies *even groot, even dik en geheel gelijk versierd.* In de coll.-Bosman is dit slechts bij twee kokers (de twee met naturalistische voorstellingen pl. XVI fig. 109 en 110) niet het geval. Ook in de Timor-collectie van het Mus. te Leiden komen enkele tweeling-kokers voor. Dat dit hier niet meer het geval is, komt m. i. voort uit de zoo noodzakelijke beperking van bagage bij reizen in het binnenland, waarom de andere kokers als duplicaten niet ingezameld zijn.

Dit tweelingschap is ook voor Timor een bizonder feit, want het komt onder de andere voorwerpen niet voor.

Dat moet natuurlijk meer dan toeval wezen, te meer daar het herhalen van hetzelfde ornament op andere kokers lastig is.

Eigenaardig is het nu, dat op enkele lange kokers hetzelfde ornament tweemaal aangebracht wordt. De versieringen zijn gescheiden door een diep uitgegroefde lijn, *zonder* zwartinvulling, duidelijk dus een afscheiding te kennen gevend.

Naast tweeling-kokers in werkelijkheid, komen dus lange exemplaren voor, waarop het dubbel-zijn fictief is nagebootst en ook (zie pl. XIII fig. 87) kokers, waarop twee verschillende ornamenten zijn aangebracht.

Wat hoogte betreft, loopen de gebruikelijke maten zooveel mogelijk uiteen; de kleinste, mij bekende, is 3½ cM. [1]) (ook weer een unicum onder de Indische broeders), en de grootste 14 cM. [2]). Daartusschen varieeren de hoogtematen der tibaqs, zonder dat zich een gemiddelde of meest gebruikelijke maat voordoet.

Wel is bij alle het nemen van een bepaalde verhouding van hoogte en dikte merkbaar. Lange en dunne kokers komen niet voor, evenmin als korte en dikke. Prettig harmonieeren de genomen maten met elkaar, zoodat excessen in dikte of lengte vermeden zijn. De meting van eenige kokers uit de collectie-Bosman geeft bijv. volgende resultaten: hoogte 5 cM., doorsnede grondvlak 2¾ cM.; h. 5 — d. 4; h. 7 — d. 5; h. 9 — d. 5; h. 12 — d. 7.

Aan het maken dezer kokers behoeft weinig zorg besteed te worden. De gulle, tropische natuur verschaft het zoo bruikbare materiaal, dat reeds uitgehold en aan de buitenzijde voorzien is van een harde, glansrijke, gele opperhuid.

[1]) Mus. Rotterdam (N° 828.)
[2]) Mus. Berlijn (I C. 21912⁵.)

De Timorees kan dus de bespaarde moeite aan versiering besteden. Dit doet hij op uitnemende wijze, waarbij gelukkig van de bizondere eigenschappen der bamboe wordt geprofiteerd. Allereerst neemt hij een stuk bamboe, dat groot genoeg is voor *twee* kokers, die gelijkelijk bewerkt worden, totdat hij na compleete afwerking ze van elkaar scheidt of, als beschreven is, door een scherpe groef fictief in tweeën deelt. Dit verklaart de juiste gelijkenis der tweeling-kokers; op hetzelfde cylindrische vlak wordt met dezelfde maten gewerkt, waardoor een trouwe ornamentsherhaling mogelijk wordt. Kokers in verschillende stadia van bewerking, die de heer Bosman op zijn laatste reis in Timor liet vervaardigen, toonen dit duidelijk aan en bevestigen alzoo het vroeger door mij geobserveerde tweelingschap (zie fig. u aan het slot van het IIIe hoofdstuk). Technisch is dus het ontstaan der gelijkenis verklaard, doch niet het waarom van het dubbel-zijn!

De contouren van het ornament worden met een scherp mesje in het cylindrische vlak gesneden en de ruimte, die tusschen de lijnen overblijft en dus tot op zekere diepte van de overige huid losgesneden is, kan makkelijk verwijderd worden door het eventjes los te splijten. Als resultaat wordt ornament zichtbaar, dat dieper ligt dan de gladde oppervlakte en vezelig-ruig is geworden.

De glanzende laag, die Moeder natuur als bedekking aan de houtvezels gegeven heeft, beschermt deze tegen insekten; waar deze verwijderd is, zou het blootkomend gedeelte spoedig aangetast kunnen worden. De Timorees voorkomt dit door het uitgesnedene deel op te vullen met zwarte was. Hij wrijft dit over den koker en de zwarte pâte houdt alleen daar, waar gesneden is, verder niet. Het gladde oppervlak is nu hersteld, de koker voelt even prettig aan als vroeger, en op het gele bamboe teekent zich een duidelijk, zwart ornament af, dat, als het correct gesneden is, inderdaad den koker kan versieren.

Op dit correct-snijden mag wel de nadruk gelegd worden. Deze bewerking ziet er, zoo beschreven, heel onschuldig uit, niet ongeschikt voor dilettantenwerk. Maar o wee! wie het beproeft, en dat nog wel met onze uitstekende, *stalen* messen; gereedschap, dat de Timorees zelden in handen krijgt. Dat bamboe is ontzettend hard, zoo verraderlijk glad, en geleid door den uniformen vezelloop heeft het mes een minder aangename neiging, zich steeds tot die richting aangetrokken te gevoelen. In één onvoorzien oogenblik, in één oogwenk schiet het mes uit en bederft alles.

Aan herstellen is niet te denken! Men kan niet als bij reliefsnijden

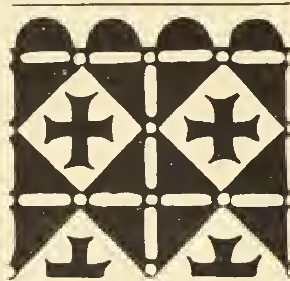
voorzichtig beginnen en fouten wegwerken, neen, hier moet krachtig en boud gesneden worden, zonder aarzeling. De minste en geringste onvastheid in een lijntje wordt hatelijk-duidelijk verklikt door het felle zwart, dat bij het hechten niet let op goede of foutieve deelen, maar overal trouw de sporen van het mes volgt.

Inderdaad, bamboe-kokers, zooals ik er zoovele van Timor ken, onberispelijk gesneden en uiterst correct in alle details, getuigen van niet gering meesterschap, een technische vaardigheid, die leeken op het eerste oog bij dit nuchter bamboe-snijden niet vermoed zouden hebben. En onze bewondering stijgt bij bestudeering van verschillende kokers.

a

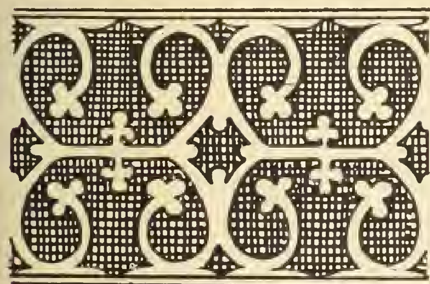
Hierboven is slechts één vorm beschreven, die, waarbij het ornament uitgesneden wordt en dus later zwart op geel zal verschijnen (fig. a). Men kan deze verhouding omgekeerd toepassen, nl. dat het fond zwart wordt (fig. b). Dit nu is gelijk aan het voorgaande in moeilijkheid, alleen verandert het aesthetisch resultaat, daar het zwart te meer zal gaan overwegen.

Wat doet nu de Timorees om het fond te kleuren en toch te zorgen voor te sterk sprcken, voor het bewaren van het evenwicht in kleur?

b

Fijne lijntjes worden nu naast elkaar gesneden in verticale richting en zóó, dat zij als kerflijnen twee aan twee een breede streep van 1 mill. vormen, terwijl een gelijke streep blijft staan.

Het fond is nu verdeeld in smalle, deels uitgesneden, deels ongerepte strooken. En daar deze richting te sterk van lijnbeweging zou doen, wordt het kerven herhaald in horizontale richting.

c

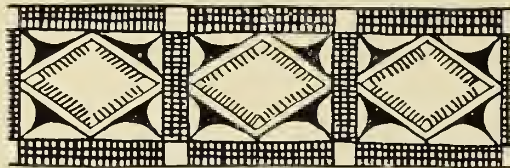
Hierna is verkregen een soort arceering met kleine vierkantjes, wier geele kleur het scherpe, zwarte vlak oplicht en die als kleine, helle vlekjes schitteren (fig. c). Een arceering van het fond, die het ver-

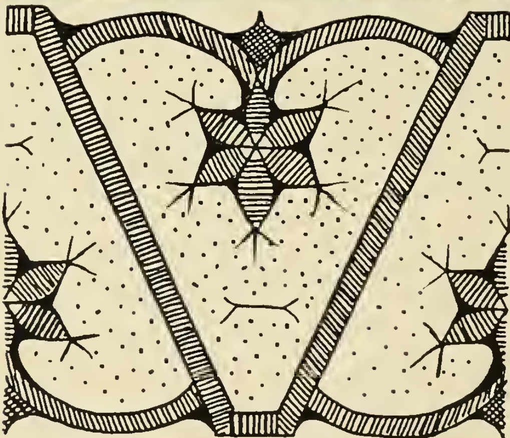
levendigt en toch het ornament de volle waarde doet behouden! Aldus een alleraardigst effect en tevens een van die pretentie-looze finesses in versieringskunst, die men bijna voorbijgaat; die men eerst zou missen, als hetzelfde ornament toegepast was *zonder* die juist-begrepen detailleering.

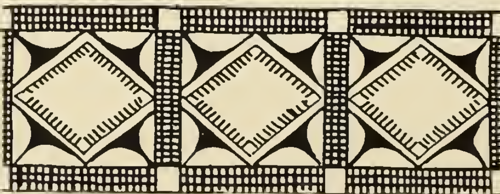

d

Zoo is er meer, dat luide spreekt van een streng respecteeren van verhouding-in-kleur. Waar als op fig. d het geel van het ornament te veel spreekt, is dit in evenredigheid gebracht door het aanbrengen van een fijne stippellijn. Op de eerste soort, die van uitgesneden ornament, bestaat hetzelfde streven in anderen vorm. De verschillende lijnpartijen zijn in twee schuine richtingen gearceerd, terwijl kleine partijtjes donker gekleurd zijn door kruising van lijnen, het blanke fond getemperd door stippels (fig. e). Welk een zorg dus aan deze versieringen besteed! Niet ten onrechte mag hier van waarlijke toewijding gesproken worden! Al die talrijke lijntjes, die het fond regelmatig vormen, moeten zóó gesneden worden, dat zij juist stuiten tegen de contourlijn, zonder deze aan te raken. En wèl wil ik bekennen, dat bij het maken der teekeningen voor deze studie menig keertje dekwit noodig is geweest om overtredingen te verbergen, en waarbij ik mijzelf dikwerf heb afgevraagd, hoe die Timoreezen het veel moeilijker snijwerk zoo nauwkeurig konden maken.

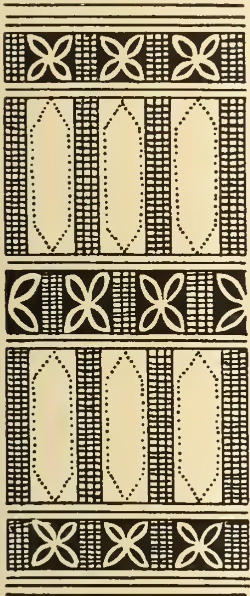

e

Doch — en dit pleit voor den beschavingstrap, welken de Timoreezen

reeds bereikt hebben (!) — niet alles is zoo gelukkig uitgevoerd. Evenals in alle tijdperken, waarin een kunst het hoogtepunt bereikt heeft, is ook hier een overdrijving in versiering merkbaar. Het zwart en geel is niet mooi genoeg, 't moet meer blinken en schitteren. En nu vult men enkele uitgesneden vakjes in met tin [1]), heel dun uitgeklopt en dat met een kleefmiddel bevestigd wordt (fig. f).

f

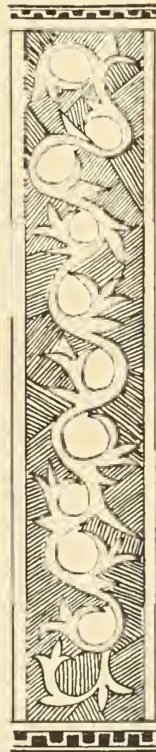
De bamboe-versiering, als boven beschreven, vindt men algemeen *in het Westelijk deel van Timor*. In het Oostelijk slechts *zelden*. Men maakt het zich daar veel gemakkelijker.

De kokervorm is alleen iets gecompliceerder. In plaats van de primitieve sluiting is daar een gewoon Europeesch deksel gemaakt, en de kokers zijn nimmer als de W. Timoreesche gepaard (Zie pl. II fig. 7 en 8).

Het ornament wordt *ingegrift*. Met de punt van een scherpe stift worden de lijnen ingekrast, waarbij minder kracht noodig is en de scherpe punt slechts in het bovenste laagje blijft, zoodat de lastige vezels in het hout niet geraakt worden. Men *graveert* dus feitelijk en ontwijkt zoodoende de bezwaren der West Timoreesche techniek.

Maar dit heeft op het aesthetisch resultaat grooten invloed! Het werk is week en teer geworden, dat zwak doet naast den vigoureusen arbeid van West Timor. De krachtige lijnen zijn vermagerd en verzwakt.

Evenzoo is het met de kloeke arceering, die hier vervangen wordt door een behaagziek complex van lijntjes, die nu eens zus, dan weer zoo loopen (fig. g).

g

[1]) Dit tin is op Timor een veelgeliefd materiaal en wordt voor allerlei versieringen gebruikt. Men meende op grond hiervan op Timor een rijken tinvoorraad te mogen vermoeden. Een expeditie in 1828 naar Timor gezonden met Dr Macklot als geoloog slaagde er echter niet in, deze minerale schatten te ontdekken.

En, of dit tin van Timoreeschen oorsprong is, mag met een oud Portugeesch gegeven van 1516 betwijfeld worden. Onder de koopwaren, die volgens Barbosa van Malaka aangevoerd werden, behoort ook *tin*.

G. P. Rouffaer, Waar kwamen de raadselachtige moetisalah's (aggri-kralen) in de Timorgroep oorspronkelijk van daan? (Bijdr. t. d. T.-, L.- en V. v. N.-I., 6e Volgr. VI, blz. 624; overdruk blz. 215 en 216.)

West Timor met snijwerk, Oost Timor met graveerwerk op bamboe, bieden alzoo een interessant, nieuw gegeven aan: twee verschillende technieken op hetzelfde materiaal, toegepast in elkaars nabijheid!

En dit gegeven wint aan belangrijkheid, wanneer wij de verschillende bamboe-bewerkingen in den Indischen Archipel volgen.

Dat graveerwerk is in de onmiddellijke nabijheid terug te vinden, n.l. op Soemba en Flores. Verder op Ceram, Zuid Celebes, Borneo (vooral het Maleische deel) en in de Bataklanden.

Maar het snijden niet, tenminste niet in zoo groote mate! Dan moeten wij ons uitsluitend wenden tot de centra van sierkunst, die in onzen Archipel de aandacht trekken! Palembang en Benkoelen met zeer gevoelig snijwerk in bas-relief, de Bataklanden met sporadische verschijningen; de Dajaks, vooral van Midden Borneo, en de Papoea's, die bijna uitsluitend snijden.

En wat bijna niet teruggevonden kan worden, is dat strenge, zoo varieerend gearceerde fond [1]), en geheel niet de invulling van het snijwerk met was, waardoor het gladde oppervlak weer hersteld wordt.

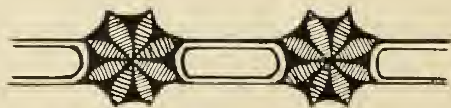
Het graveerwerk laat men meestal, zooals het is, totdat het door den invloed der lucht donkerder gekleurd wordt of indringend vuil de fijne lijnen gevuld heeft. Alleen de Bataks laten deze met een bruine verfstof verzadigen, zoodat de kleur zich eventjes onder de bamboehuid verspreidt en naast de lijntjes te zien blijft.

In het Maleische deel van Borneo wordt het fond met drakenbloed rood gekleurd, terwijl de Dajaks van Midden Borneo rood en zwart toepassen, de *afwisseling in fondkleur*, die de bewoner van West Timor zoo allergeestigst met arceeringen van verschillende sterkte weet te verkrijgen.

In technisch opzicht lijken deze gesneden tibaqs dus een *alleenstaande verschijning* in den Indischen Archipel te zijn!

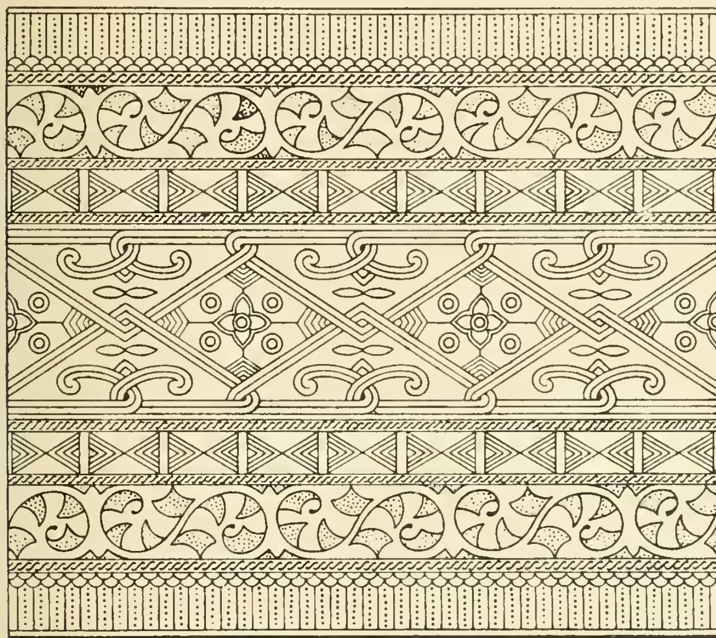
[1]) Iets, dat hierop lijkt, vind ik op een Maleisch-Dajakschen bamboe-koker in de collectie Prof. Molengraaff No 138 (Mus. Artis, Amsterdam). Echter geeft deze arceering meer een netwerk van zwarte lijnen te zien.

II.

et is niet verwonderlijk met deze wetenschap, dat het snijwerk van West Timor ook aesthetisch een sterk lokaal karakter bezit.

Dat kan niet beter aangetoond worden dan door koker-ornamenten van de Bataks, Dajaks, Soembaneezen en Papoea's af te beelden. Beslister dan woorden kunnen zij door hun vormen deze bewering staven en tevens aan het land der Kompagnie laten zien, welke typische verschillen op artistiek gebied in Indië te vinden zijn.

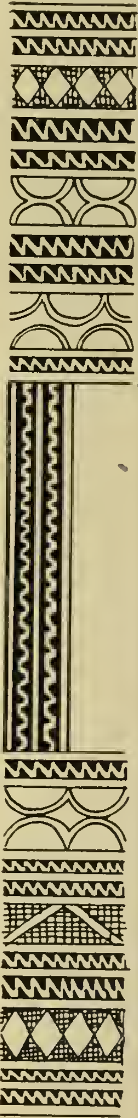
h

De Bataksche koker is dadelijk herkenbaar aan het teere ornament, dat behoedzaam met de scherpe punt is ingegrift. Slanke spiralen, met gratie gevormd, volgen elkander en vormen breede banden die aardig de strakheid van de geometrische indeeling afwisselen (fig. h) [1]).

[1]) Naar Hein, Die bild. Künste bei den Dayaks auf Borneo, blz. 111, fig. 73.

i

k

j

Het snijwerk der Dajaks, vooral uit Midden Borneo, staat weer ontzag'lijk hooger. Dat ornament bestaat uit kranig gesneden spirálen, die haast spelend zich winden en ontwinden, dartel golven en uitloopen. En toch is dat luchtig lijnenspel niet verwarrend! Het evenwicht is bewaard gebleven en overal domineeren sterke partijen, die de eenheid bewaren en krachtig genoeg zijn om losbandigheid te voorkomen (fig. i) [1].

Een enorme daling geeft de Soembaneesche koker te zien, die vrijwel het type van Flores en Zuid Celebes nabijkomt. Deze is door strakke lijnen in randen verdeeld, die weer even droog en dor kleine, kantige motiefjes vertoonen (fig. j) [2].

Ornamentaal hooger staat dan ook die van N. Guinea; symbolische motieven zijn met verrassende vindingrijkheid in elkaar gewonden, zoodat het snijwerk gewoonweg een ornamentaal raadsel is (fig. k) [3].

Het ornament onzer tibaqs staat, wat waarde betreft, juist op den middenweg. Het mist de groote elegantie der Dajaksche werkstukken, maar is rijker en origineeler dan dat op Soemba, het is krachtiger dan dat der Bataks en geacheveerder dan dat der Papoea's. Het heeft een zeer apart cachet!

Een zijner eerste deugden is eenvoud. Het kenmerkt zich door de afwezigheid van zwierige, fraserige lijnen en lawaaiige mooimakerij, die zoo dikwijls het gebrek aan sierkracht door holklinkende beweging moeten bedekken. De motieven zijn sober en zij zijn verwerkt zonder de minste jacht op effect. Die ornamentiek bedoelt heelemaal niet een verfijnde, hoog-opgevoerde versieringskunst te zijn, die slechts paleizen tot tooi

[1]) Mus. Leiden (Ser. 1219—230).
[2]) „ „ (Ser. 858—73).
[3]) „ „ (Ser. 121—72).

kan strekken in kleurige schitterweelde. Maar het is ook geen nulliteit, die uit karigheid eenvoudig moet blijven, die in onvermogen achterblijft, waar anderen zouden voorgaan. De knapste ornamentist zou niet in staat wezen, die eenvoudige composities te vermooien of te verbeteren, evenmin als het den kundigsten bloemkweeker ooit gelukt is, een veldbloem schooner te maken. Juist door het missen van alle toevalligheden, door het krachtig neerschrijven zonder aarzeling, heeft dit ornament verkregen de kalme overtuiging van het bereikte, waaraan iedere toevoeging als overdrijving zou schaden.

Die rustige kracht, die haast massieve zekerheid, doen mij altijd denken aan een aantrekkelijke passage in het reisverhaal van Dr Ten Kate [1]), die, hoewel in Midden Timor afgespeeld, toch hetzelfde doet zien.

Een voorval, dat dezen reiziger in Kota Kewar (Midden Timor) wedervoer en door hem aldus verteld wordt: „Alles was tot dusver goed afgeloopen tot op het oogenblik, dat wij weder zouden vertrekken. Toen trad een der mannen koel en vastberaden naar voren en greep het paard van den politieoppasser vast bij den teugel, daarbij zeggende, dat hij zich dat paard wilde toeëigenen, daar een Chinees te Atapoepoe, wien het toebehoorde, hem veel schuldig was. Er ontstond daarop een hevige woordenwisseling, waarbij posthouder Kailola den boventoon voerde. Hij wees op zijn pet met zilveren band, zeggende dat zij, lieden van Kewar, niet moesten vergeten, wie hij was; de heer van het strand, de vertegenwoordiger der Kompani en veel meer. Men antwoordde hem daarop niet minder overtuigd, dat hij mocht zijn wie hij was, maar dat *zij* hier in de bergen heer en meester waren en niets, in het geheel niets, te maken hadden met of te vreezen voor hem, den toewan kommandan of van de Kompani.

Hierop volgde een tragisch-komische scène, waarbij de heer Kailola den hals ontblootte, en uitdagend uitriep, dat men hem 't hoofd maar moest afslaan, maar dat dan de Kompani zou komen en met soldaten het land en het volk te vuur en te zwaard zou verwoesten. De politieoppasser, het noodig oordeelende ook wat te zeggen, gaf te kennen dat ook hij op de plaats wilde sterven zoo zijn heer onthalsd werd. Ik trachtte daarop een einde aan de zaak te maken door plotseling op den man toeterijden, met opgeheven karwats, hem toeroepende: „lĕpas koeda!" („laat het paard los!"). De man verroerde zich echter niet en hield nog steeds het paard vast. Onwillekeurig moest ik zijn

[1]) Tijdschr. Aardr. Gen. 2de Ser. XI, 1894, blz. 378.

Indiaansche vastberaden, onverstoorbare kalmte bewonderen. Tjiko [de Beloneesche gids], met een zeer bedenkelijk gezicht, praatte als Brugman tegen de menigte, die met gespannen aandacht en opgewonden de perkara volgde.

De hoofdeling scheen eindelijk zijn gezag te doen gelden, en haalde zijn stamgenoot er toe over het paard los te laten."

Een karakteristieke scène, die, hoewel minder aangenaam voor den betrokken reiziger, hem zóó gefrappeerd heeft, dat bij het neerschrijven de wetenschappelijke reiziger heelemaal verdwijnt. Diezelfde afwezigheid van schreeuwerige drukte, die men juist bij onbeschaafden zou veronderstellen, is een der nobele eigenschappen van deze W. Timoreesche ornamentiek.

Ik zou aarzelen die soberheid zoo hoog te roemen, wanneer geen meerdere kwaliteiten opgesomd konden worden, en reken daaronder vooral den rijkdom in ornamentsontwikkeling. Deze bewijst, dat die eenvoud niet voorkomt uit bekrompenheid, uit een sleur-gelijk opdreunen van hetzelfde liedje. Een vluchtig ombladeren der platen kan leeren, hoe geestig-verschillend hetzelfde thema is bewerkt, hoe gelijke opzet gebruikt is en toch leidt tot heel andere oplossingen, hoe met simpele gegevens verrassende uitkomsten zijn verkregen. En het mag met nadruk gezegd worden, dat wel niemand in dat afgelegen Timor een dergelijke ornamentcollectie vermoed zal hebben. Een serie van versieringen, die nog belangrijker wordt, wanneer men bedenkt, dat dit slechts *één deel* van *Timoreesche sierkunst* is, bij toeval hier en daar verzameld en die in het oorsprongsland wel honderdvoudig zou aangevuld kunnen worden. Immers, de circa 250 tibaqs, te mijner beschikking, zijn slechts een miniem deel der duizende kokers, die op dat eiland gebruikt worden. En wanneer zooveel merkwaardigs in enkele plaatsen *terloops* verzameld kan worden door reizigers, die voor het meerendeel aan deze kokers geen verdere aandacht gegund hebben en op ornamentgebied volslagen leeken waren, is het hier afgebeelde niets meer dan een eerste schrede, een eerste kennismaking.

Het ornament van Oost Timor staat van het Westelijke ook geestelijk mijlen verwijderd. Deels is dit een logisch gevolg der technische behandeling; wat gesneden is, zal naar het kloeke, het kernachtige neigen; het gegraveerde naar het weeke, het teere. Maar ook in den opzet van het ornament komen schrille tegenstellingen te voorschijn, een zoo scherp verschil, als men niet op één eiland gedacht zou hebben.

De mannelijke ernst van den Westelijken buurman wordt weggedarteld door behaagzieke vrouwenlachjes. Luchtig en vluchtig wordt

het ornament opgebouwd uit spiraaltjes, die zich ranken met licht beweeg, een geheel, waaraan echter zekere elegantie niet kan ontzegd worden. Het ornamentfond, dat ginds als doorploegd is met lijnrechte voren in regelmatige kruising, wordt hier bedekt met coquetteerende lijntjes, heel fijn gegrift, die nu eens zus, dan weer zoo loopen. Dat fond is zóó spelend gevuld, dat het den schijn heeft, alsof de versierder bezorgd geweest ware voor te groote ornamentsstrengheid. (Zie plaat II).

Dit betreft alleen de meest gelukte exemplaren. Het meerendeel bereikt die hoogte niet en blijft van zeer oppervlakkig gehalte. Als dit ornament niet heel subtiel behandeld is, wordt het een krullend gedoe, dat niet in staat is om lang te bekoren.

Hier is werkelijk eenige armoede waar te nemen! Waar het cylindrische vlak in vierkantjes is afgedeeld, wordt de vulling zoo nuchter en banaal, dat zij het afbeelden niet waard is. Veelzeggend is wel een gebrek aan serieuse opvatting, dat enkele kokers toonen. Ornament, dat op den koker verticaal loopt, is gemakshalve op het deksel horizontaal genomen!

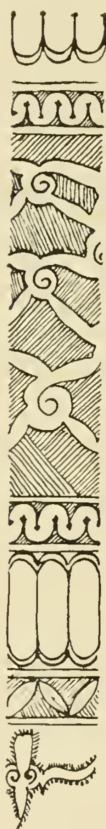
Doch al mist dit ornament de schoonheidswaarde van West Timor, het is toch niet van belang ontbloot.

Die verschillen in ornamentiek komen voor, evenals het verschil in volken. De bevolking van Timor kan in twee rassen verdeeld worden, wier onderscheiding in stammen nog niet systematisch is geschied. Het Westelijke deel wordt volgens D[r] Ten Kate (blz. 346—349) bewoond door de *Atoni* (menschen) *Timor*, een gemengd Melanesisch-Indonesisch ras, tot wier ontstaan „waarschijnlijk zoowel Negritos als Papoewas hebben bijgedragen". Oost en Midden Timor daarentegen door de *Ema Belo* of Beloneezen als hoofdbestanddeel der bevolking, waarvan de schrijver als twee hoofdtypen van Midden Timor noemt: „Het eene, met vrij scherpe trekken, rechten of lichtgebogen neus, sluik haar en een slanken lichaamsbouw, doet in physionomie aan Makassaren denken. Het andere, kleiner en meer ineen gedrongen van gestalte, met kroesig stuifhaar, gelijkt op dat der West Timoreezen en dat van vele Rotineezen. Sporadisch komen Polynesische physionomiën met sterk golvend haar voor, vooral onder vrouwen" (blz. 367).

Met deze groepeering dus zouden wij détails van het West Timoreesche ornament en van het Oostelijker deel in het Maleisch-Polynesische gebied èn onder het zwarte ras moeten zoeken.

Nu is het mij wel gelukt ornament, verwant aan dat van Oost Timor, te vinden, doch niets dat naar West Timor wijst. Het eenige, *gesneden* ornament, dat in de Berlijnsche collectie van Oost

Timor voorkomt (zie plaat II fig. 1) is een versiering, die klaarblijkelijk van *vlechtwerk* is afgeleid. Dit komt voor op kokers uit Fatoenaba [1]), Laga [2]) en Laklo [3]). Ook andere houten voorwerpen in deze collectie zijn hiermede versierd. Onder de rubbings uit Batavia toegezonden komt het eveneens voor, en in het Mus. Leiden vond ik dit patroon terug op kokers uit Padang.

1

Het is blijkbaar zeer verspreid, ook buiten onzen Archipel; het is o. a. terug te vinden in het Britsch Museum op houten messen der Basoeto's (Z. Afrika) en uit Mashonaland, en op verscheidene voorwerpen uit Benin.

m

Het gegraveerde ornament uit O. Timor vinden wij terug op Ceram (fig. l) [4]), dat merkwaardig op dit luchtige ornament gelijkt. Ook dit is uit spiralen opgebouwd en het fond is evenzeer bewerkt met de fijne streepjes in verschillende richting. De eenvoudige composities van pl. II fig. 7 en 8 zijn weer van Soemba. Deze fondvulling is verder te vinden op Borneo. In het prachtige werk van Ling Roth, I, staan blz. 38 en 43 twee teekeningen van een Kajan opperhoofd met verklaringen. Hier heeten die streepjes (?) „avondwolken vóór den regen." [5]) Ook de ornamentsbouw toont veel overeenkomst met dat van O. Timor (fig. m). Verder op de kokers van Dr Nieuwenhuis (zie fig. n) [6]) in het Mus. Leiden.

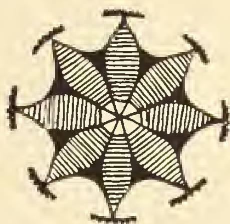
n

[1]) Koker O. Timor, Brit. Mus. Londen, (1883—1901.)
[2]) Koker Mus. Berlijn, (I c. 21296 en 21549.)
[3]) Koker Mus. Berlijn, (I c. 21709.)
[4]) Koker Mus. Leiden, (Ser. 1030—14.)
[5]) „Setting sun clouds before rain", blz. 38. Het is niet geheel zeker, of hiermee wel de streepjes van de teekening bedoeld zijn.
[6]) Koker Mus. Leiden, (Ser. 1219—222.)

Deze feiten bewijzen wel, dat het ornament der Beloneezen, zij het dan ook in verren graad, verwanten in den Archipel bezit. Maar ook, dat er alle reden is, het ornament van West Timor voor oorspronkelijker te houden en aan dezen meer gezonden toestand het superieure in zijn wezen toe te schrijven.

Met deze wetenschap — de ornamentsverschillen van Oost en West Timor — zou het van het hoogste belang wezen dat van Midden Timor te kennen. Dit zou wellicht de schakel tusschen beide deelen kunnen geven. Het is daarom zeer, zeer jammer dat, op een enkele uitzondering na (een gegraveerd ex.), kokers uit dit eilanddeel mij ontbreken!

Aangezien ik Beloneesche voorwerpen slechts door middel van rubbings ken, en het bovenstaande het voornaamste is, dat ik voorloopig van hun ornament kan zeggen, zal ik mij hier verderop dus uitsluitend tot de werkstukken van het Nederlandsche, Westelijke, deel bepalen.

III.

De meest typische eigenschap van het West Timoreesche ornament is, dat deze ornamentaties zoo één in karakter zijn. Ze gelijken soms weinig op elkaar en zijn toch altijd als Timor-werk te herkennen.

Vanwaar nu op dit eiland het gemeenschappelijk cachet, dat blijkbaar zoo trouw bewaard blijft?

Wat in Europa, Egypte, Britsch-Indië en in het Hindoeïstische tijdperk van onzen Archipel een voortwerken in gelijke, ornamentale opvatting mogelijk maakte en bevorderde, was de *architectuur,* het grootsch begrip van kunst in bouwwerken belichaamd, de hooge, voor ieder zichtbare kunst. Alle meewerkende ambachten moesten zich voegen naar de opvatting van den bouwkunstenaar; hun werk moest zich getrouwelijk richten naar het zijne.

Die aansluiting deed eenheid ontstaan, die behouden bleef door het zien dier sierlijke bouwwerken; hun machtig wezen straalde inspireerend af op de meer bescheiden „Kleinkünste."

Die voorname factor wordt op Timor gemist, evenals elders in het tegenwoordig Indonesië.

De tibaqs worden niet zichtbaar gedragen, slechts kort gebruikt; deze vluchtige verschijning in het volksleven kan dus evenmin hiertoe bijdragen.

Om dit raadsel op te lossen is het noodig de versieringen dezer kokers nader te bezien. Deze zijn nergens toevallig versierd; geen luk-raak plaatsen van motieven, welks effect door de meerdere of mindere handigheid der versierders beheerscht wordt. In serieuse strengheid loopen zij om den koker heen en vormen een *sluitend* geheel zonder begin of uiteinde.

In de lijnbeweging spreekt een voorliefde voor zekere samenstellingen, die onder deze tibaqs veel voorkomen; daarnaast kunnen andere opgemerkt worden, die in mindere mate optreden. Er mag zelfs gesproken worden van *schema's*, *waarop ornamentaties berusten.*

En de belangrijkheid van dit schematisch werken onder deze minder beschaafden stijgt, als het blijkt, dat het *tibaqornament* naar het gebruikte schema *in duidelijk scheidbare groepen verdeeld kan worden.* Onverschillig de vele versieringen, die onbekend op Timor zijn achtergebleven, kan nu reeds het bestaan van vier groepen geconstateerd worden:

1. de gelijkmatige, rechtlijnige motiefverdeeling in doorloopende reeks (plaat IV—V, fig. 16—31).

2. de deeling in randen en opstaande ribben als uitsluitende versiering (plaat V—VI, fig. 33—39).

3. de motiefverspreiding in schuine, doorloopende reeks (plaat VII, fig. 42, 44—47 en plaat XI, fig. 68).

4. de ornamentsontwikkeling, afgesloten door randen en afgedeeld in opstaande ribben (plaat VII—XIII, fig. 48—67, 69—87).

Dat dit de eenige niet zijn, laten de platen XIV—XVI zien; dit zijn alle schematische versieringen, die meestal onder geen der vier groepen gerangschikt kunnen worden èn door het gebruikt motief er geheel buiten vallen. Echter is hun voorkomen te gering om daarop een groepvorming te mogen baseeren; een of twee exemplaren, zooals van deze tibaqs aanwezig zijn, kunnen bijv. evengoed een eenzame verschijning zijn.

Wanneer het nu mogelijk is, ornamenten op verschillende plaatsen en door verschillende personen gemaakt, te verdeelen in systematische groepen, terwijl de platen leerrijk te zien geven, hoe geheel variëerend de détailleering gebleven is, mag wel gesproken worden van *een systematische werkwijze*, waarvan dit merkwaardig en nieuw gegeven het resultaat is.

Het onderling verband van deze groepen is evenzeer belangrijk. Zij geven een opstijgende reeks, een groeien van simpele samenstelling tot ingewikkeld ornament, van eenvoud tot motievenweelde. Men zou bijna geneigd wezen, een uitvoerige verhandeling te schrijven om op grond van dit kostelijk materiaal het logisch ontstaan van ornament uiteen te zetten. Doch voor deze „Entwicklungsgeschichten" is eenig voorbehoud gepast! Wij missen daarvoor *historisch* materiaal. En deze tibaqs mogen leeren, hoe gepast deze waarschuwing is. Het studiemateriaal uit het Mus. Leiden dateert uit verschillende jaren; het oudste behoort tot de Coll. Von Siebold (Ser. 1; 1837), en Serie 16 is hoofdzakelijk door Dr Macklot in 1828—29 op Timor verzameld. *Deze oudste nu zijn het uitvoerigst in alle opzichten*, in samenstelling, in technische bewerking, in uitvoerige motiefbehandeling. Met de jaren komt een langzame afdaling, een algemeener wordende eenvoud. De collectie-

Bosman (1895) laat zelfs meerendeels zeer simpele composities zien. Wanneer dit het geval kan zijn in een zoo kort tijdsverloop, mag het uitpluizen van ornamentsontwikkeling op zuiver logische gronden *gewaagd* genoemd worden!

Het lijkt mij dan ook beter en gezonder toe te vorschen, waaraan dit ornament zijn bizondere kwaliteiten verschuldigd is. Dat is aan deze seriën van ornament mooi te zien! Sterker! Als men eens door teekeningen wilde laten zien, op welke manieren een cylinder versierd kan worden, zou dit niet vollediger aangetoond kunnen worden dan door deze tibaqs.

Een versiering moet altijd streng voeling houden met het vlak of den vorm, waarop ze toegepast is. Vandaar dat bijna al deze ornamenten een doorloopende reeks te zien geven! Evenmin als het cylindrische vlak een begin te zien geeft, heeft het ornament aanvang of sluiting.

Alleen de boven- en onderzijden komen geprononceerd uit en vandaar dat in plaat IV fig. 16 horizontale ringen overheerschen. Hieraan is het nadeel verbonden, dat een te geprononceerde lijnbeweging is verkregen, die bovendien het feit negeert, dat de opstaande zijden van den cylinder loodrechte lijnen te zien geven.

Beter zijn daarom de figuren 17—23, die èn horizontale en verticale lijnen toonen. Daarvan zijn de figuren 18—23 geheel gelijkmatig verdeeld, terwijl toch de boven- en onderzijde om afsluiting vragen. Dit is op de meeste verkregen met rechte lijnen. Doch waar als op fig. 22 de vormen sterk spreken, is deze afsluiting van te geringe waarde. Het verkrijgt daarom zelfs den schijn, alsof er iets ontbreekt aan het ornament, of er iets afgesneden is.

Dit vervalt geheel op de volgende, die in hun eenvoud meesterstukjes van compositie zijn.

Bij deze eerste groep [1]) vooral is het gebruikte motief afhankelijk van de indeeling. Door kruising van beide lijnrichtingen zijn vierkantjes ontstaan, die de grens van elk détail vormen. Die vierkantjes zijn weer verdeeld door diagonalen en medianen en hierop baseert de

---

[1]) Tibaqs tot deze groep behoorend, zijn o. a.:
Mus. Leiden (Ser. 1—293; 16—143; 52—30, 37, 38 en 42—44; 839—28.)
Mus. Rotterdam (N°s 827 en 884.)
Mus. Berlijn (I c. 9187 a en b; I c. 21912 b, c, e, i, n en p; I c. 21927 en 21928.)
Collectie Bosman (II 1 a, b; 2; 3 a, b; 4 a, b; 5 a, b; 6; 7; 8 a en b.)
W. Foy u. O. Richter, Zur Timor-Ornamentik (Abh. u. Ber. d. Kön. Zool. u. Anthrop.-Ethnogr. Mus. Dresden Festschrift 1899, N° 3, fig. 13—16 blz. 7.)
Mus. Batavia (3 ex.)

détailleering. *Deze geometrische indeeling beheerscht volkomen den détailvorm, onverschillig of rechte of gebogen lijnen gebruikt zijn.* Hier is alle willekeur uitgesloten; en als het werk was van menschen, die, als wij, gezwoegd hebben in meetkunde en vormleer, kon het geleerde niet getrouwer toegepast worden.

Dit goed gebruik van de geometrische verdeeling der vlakken is dan ook de sleutel tot de kennis van het W. Timoreesch ornament, *de basis van dit ornament.* Het is zoo algemeen volgehouden, dat dit een onweersprekelijk verschijnsel is; hoe zonderling en onbegrijpelijk ook in het werk van *onbeschaafden,* waar toeval en willekeur regel zou moeten zijn, waar naïve nabootsing van voorwerpen uit de natuur verondersteld mocht worden. Om mogelijke onzekerheid te voorkomen is het goed eenige kokers nog eens nader te beziën. Het zou bijv. kunnen wezen, dat deze Timoreezen als echte duivelskunstenaars van de gewone werkwijze afweken en geen hoofdindeeling aanbrachten of stukje voor stukje bewerkten zonder schematische hulplijnen. Dit wordt weersproken door plaat IV en V fig. 25, 26, 28—30. Hierbij zijn enkele indeelingslijnen beurtelings in het ornament ongebruikt gelaten. Maar verdwenen zijn zij niet; in het fond zijn zij als donkere strepen zichtbaar gebleven. Beslister nog spreekt een koker in het Mus. Leiden (Ser. 52—48). In den bovenrand is de helft *niet afgemaakt* en zoo is prachtig te zien, hoe de versierder gewerkt heeft. Eerst (zie fig. o) zijn de horizontale lijnen gesneden en daarna de ribben. *Een der vierkantjes is verdeeld door de diagonalen. Deze deeling is dus vorafgegaan!* De stippellijnen op de afbeelding geven aan, waarop de detailleering van dit veel voorkomend motief verder berust. Een kostelijk bewijsstukje dus, dat de slordigheid van een Timorees ons verschaft!

o

Tot de tweede groep [1]) biedt plaat V fig. 32 den passenden overgang. Hierin is een streven het monotone van de gelijkmatige vlakverdeeling te breken. Beurtelings zijn vakjes blank gelaten en in het middengedeelte treedt een ander motief op.

---

[1]) Tibaqs met eenvoudige directe en indirecte ribbenindeeling zijn o. a.:
Mus. Rotterdam. (Nos. 823, 826.)
Mus. Leiden. (Ser. 1—275, 286, 287, 290, 292, 294, 295, 298; Ser. 16—146; Ser. 52—31 en 48.)
Mus. Berlijn. (I c. 9186 b.)
Mus. Batavia. (1 ex.)

Bij de volgende figuren vervalt deze indeeling geheel, maakt plaats voor ornamentranden, die door gefigureerde ribben verbonden of gesteund worden. Fig. 33—35 zijn hiervan mooie voorbeelden, die door uitstekende zwart- en geelverdeeling zeer gelukkig geslaagd zijn. Bij fig. 36 en 37 krijgen de gefigureerde ribben gelijke importantie als de randen, terwijl in fig. 38 en 39 de ruimte naast de ribben eveneens gevuld wordt, zoodat het geheele kokervlak versierd is als bij de eerste groep, echter zonder de gelijkmatige verdeeling. De rand van fig. 38 is vrijer gecomposeerd dan de voorgaande figuren; de constructie berust alleen op de indeeling in vakken maar niet op de geometrische deeling van die vakjes. Hier is de arceering gelukkig aangebracht, zoodat een werkelijk elegant geheel verkregen is.

Ook fig. 39 is een prettig ornament, dat met fijn gevoel uitgevoerd is. Het middenveld is door de afwijkende indeeling merkwaardig. Bijna alle voorgaande versieringen baseeren op *de beide* diagonalen van het vlak evenals de randen van dezen koker. Deze berust echter op de *enkele diagonaalverdeeling*, iets, dat zelden bij deze kokers voorkomt en slechts op 5 kokers [1]) te vinden is. Al deze zijn met hetzelfde motief bewerkt, dat dus waarschijnlijk bij deze afwijkende indeeling behoort.

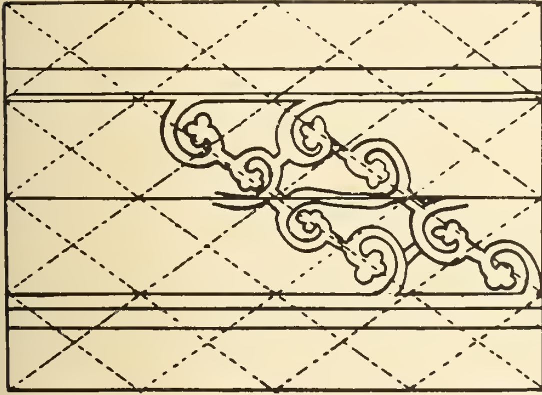
Fig. 40 en 41 vormen weder een overgang tot vrijere ornamentatie. De randen zijn behouden gebleven en de ribbenindeeling is verdwenen, terwijl de diagonalen van die vakken de uitsluitende basis vormen. Die schuine lijnen vormen weder een nieuw element, dat in de volgende groepen een belangrijke rol speelt en niet het minst in de derde groep [2]).

Op den ronden koker ziet men slechts spiralen, die elkander regelmatig opvolgen. Maar als men van het cylindrische vlak een rubbing of afwrijfsel maakt, speciaal van fig. 42, 46 en 47, blijkt verrassend éénzelfde schuine lijnrichting, die op het ronde vlak bijna verdwenen is. Vooral fig. 46 in dit opzicht een sprekend staaltje! Als de lijnrichting van het ornament door hulplijnen versterkt wordt, verkrijgt men het schema van fig. p. Dit is haast een wetenschappelijk geconstrueerd schema. Toch is het niet aan te nemen, dat juist deze gedétailleerde indeeling gebruikt zal wezen. Vermoedelijk is het cylin-

[1]) Nl. Mus. Leiden (Ser. 1—294 en 295; Ser. 52—45 a en b.)
Mus. Berlijn. (Ser. I e. 21912 l.)

[2]) Tibaqs tot deze groep behoorende, komen in de collectie Bosman voor: VIII 1 a en b, 2 a en b, 3 a en b, 4—6, 7 a en b, 8 a en b. Ook de heer Mr M. C. Piepers, Den Haag, bezit twee dergelijke.

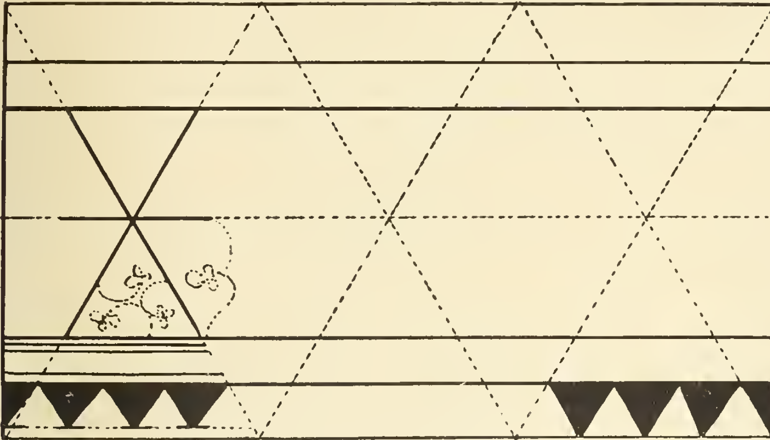
drisch' oppervlak in vieren gedeeld, welke punten verbonden zijn door telkens viermaal te verspringen, een eenvoudig schema, waaraan een kundig snijder genoeg heeft.

p

Bij deze kokers treedt een driekantig randmotief op, dat vooral gebruikt wordt bij kokers, wier schema in ruiten verdeeld kan worden. Dit is geen toeval, maar hangt nauw samen met de indeeling. Men behoeft slechts de randen van het schema (fig. p) te bezien om op te merken, hoe deze vorm uit de ruiten voorkomt.

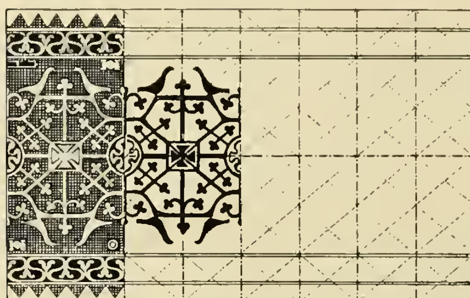
Dit is evenzeer bij een deel der volgende groep [1]) het geval. Deze zijn van ingewikkelder constructie dan de voorgaande. Wanneer men de versieringen vlak uitspreidt, kan men enkele evenzeer in een typisch

q

[1]) Tibaqs tot den groep behoorende, zijn in:
Mus. Rotterdam: (Nos 828, 829, 831 a en b.)
Mus. Weenen: (14165—14167.)
Mus. Berlijn: (I c. 7817, 9185 b, 9995, 21912 b, g, h, m en r; 21923.)
Brit. Mus. Londen: (1883—1913 (2 st.)
Collectie Bosman: (I a en b, 2—4; IV, 1—2; V 3 a en b; VI 1; VII 2 a en b, 3, 5 a en b, 6 en 7.)
Mus. Leiden (Ser. 1—276, 280, 282, 283, 285, 289 en 291.)
„ „ (Ser. 16—144, 145, 147.)
„ „ (Ser. 52—21—33, 38, 40 a en c, 41 a en b, 44, 45 a en b, 49, 50.)
Drs Foy u. Richter (fig. 1—10.)

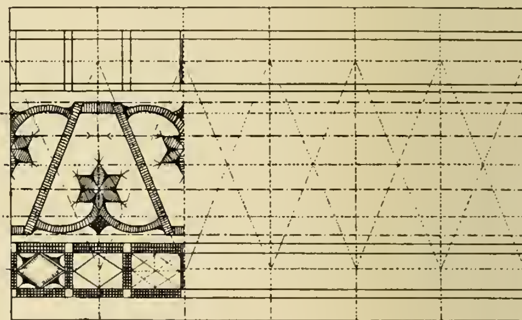
ruitensysteem ontwikkelen, waarvan de driehoekige rand het logisch gevolg is. En de richting der lijnen komt zoo sluitend overeen, dat dit meér dan toeval moet wezen (fig. q en r). Vooral op plaat IX fig. 56 is dit aardig te zien! De kruisende lijnen, die op indeeling berusten, zijn zuiver, terwijl de spiraaltjes door hun onregelmatigheid de toevallige plaatsing verraden.

r

In plaat XI—XIII fig. 68 tot 87 zijn deze schuine lijnen overheerschend gebleven. Alleen de driekantige rand wordt gemist. Dit wijst op een ander schema!

En werkelijk, als men de versiering van fig. 80 vlak uitspreidt, blijkt dit inderdaad het geval te wezen. Bij de voorgaande kokers loopen de lijnen van het systeem *van kant tot kant*, terwijl hier eerst de twee horizontale banden gevormd zijn, die het lijnsysteem begrenzen (fig. s). In het midden van den rand houdt het systeem op, zoodat de kanten blank blijven. Fig. 85 en 86 maken een uitzondering, doch deze driehoekige rand doet zoo slecht bij deze versiering, dat dit het willekeurig toepassen verraädt.

s

In deze vier schema's zijn de voornaamste gegeven, de meest voorkomende, wier aantal uit de geheele ornamentserie belangrijk zou zijn aan te vullen.

Ik meen echter, dat dit voldoende is om te constateeren, dat dit Timor-ornament niet alleen aesthetische, maar ook constructieve kwaliteiten in hooge mate bezit. Dieper doordringen in deze kwestie lijkt mij onraadzaam. Er is reeds zooveel getheoriseerd over volksornament, dat de grootste voorzichtigheid gepast is. Wanneer serieus geconstateerd is, *hoe* de Timorees bij het versieren te werk gaat, kan met deze wetenschap verder gegaan worden.

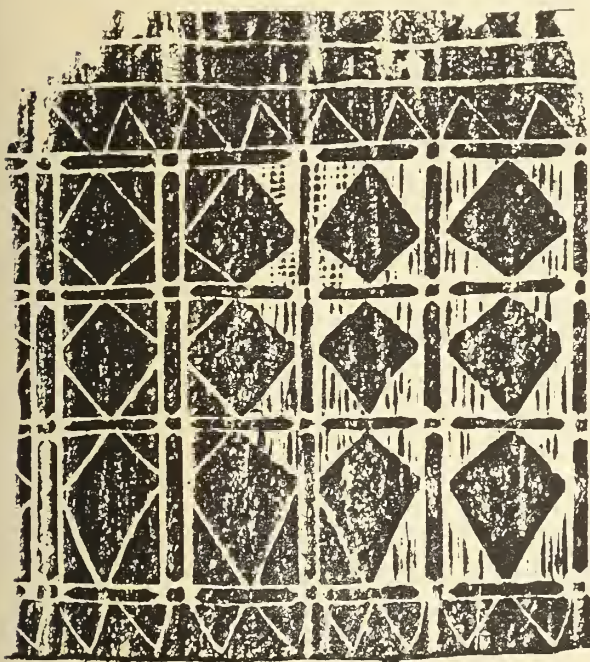
Eerst met goede kennis van zijn werkwijze bij het versieren is hieraan te denken. Schijnbaar ingewikkelde dingen ontstaan soms zoo

dood eenvoudig, waarvan wij ook ten onzent merkwaardige staaltjes kunnen waarnemen. Zoo vertelde de heer J. H. de Groot, architect te Amsterdam, hoe een hem bekende dorpssmid bij het schuin vijlen van kachelpijpen zuivere lijnen van 45° op den cylindervorm wist toe te passen. Hij schreef daartoe de middellijn van den cylinder op de lengte af en strooide een laag fijn zaagsel in een bakje met water. Daarna dompelde hij het af te vijlen stuk in het water, zóó dat de afgeschreven maat en de tegenovergestelde cylinderrand door het water aangeraakt werden. Een rand zaagsel, horizontaal volmaakt zuiver, gaf de juiste lijn van 45° aan.

Zoo kan even goed de geometrische indeeling van dit tibaq-ornament uit een dood simpele werkwijze voortkomen, waarvan wij hier niet de minste „Ahnung" hebben.

NASCHRIFT.

Bij het persklaar-maken van deze studie acht ik mij gelukkig, nadere inlichtingen over het ontstaan van dit geometrische ornament te kunnen geven. De verschillende kokers in bewerking [1]), door den heer Bosman bij zijn laatste reis op Timor verzameld, bevestigen volkomen mijn vermoeden, op voorgaande blz. medegedeeld, omtrent ornamentsvorming der twee eerste groepen.

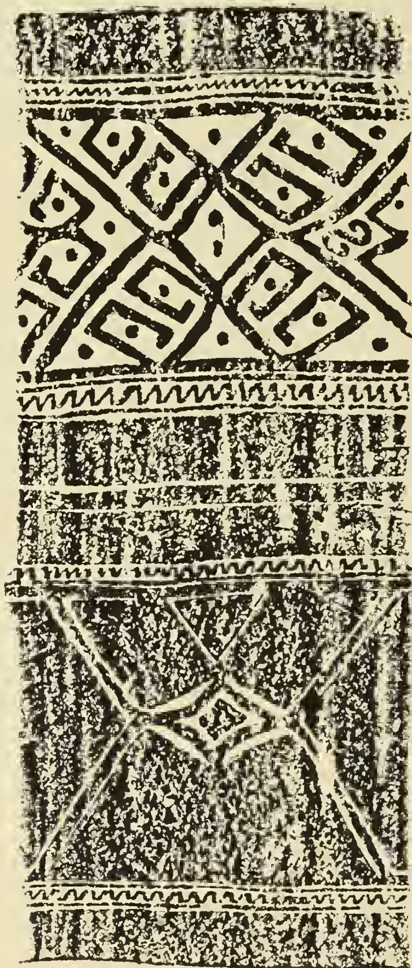
t

De Timorees snijdt eerst de contourlijnen van den rand, détailleert dat gedeelte of zet in fijne sneden de hoofdlijnen van het mid-

[1]) De bewerking van deze kokers is niet bizonder mooi, fig. **t** en **v** zijn zeer onzuiver te noemen. Doch mag hierbij ter verontschuldiging van de makers gewezen worden op de abnormale omstandigheden, waaronder ze gewerkt hebben. Het was n.l. niet mogelijk, hen

denvlak op. Eerst daarna gaat hij over tot het aanbrengen van kleinere verdeeling in die vakken; het snijden van vullingsornamenten volgt daarop. Het uitdiepen van het fond, het laatste werk, dient tevens om de gesneden lijnen zuiver te maken.

Bij spiralen, bijv. bij het driebladornament, worden eerst de binnenste lijnen gesneden en als deze regelmatig over het vlak verdeeld zijn, komt de buitenste lijn aan de beurt, waarop weder het toevoegen van het eigenlijke driebladig motief volgt.

u

Een zuiver systematische werkwijze dus, waarvan een ornament met gelijke eigenschap het gevolg moet zijn. Het ontwikkelt zich op eenvoudige wijze, en, steeds voortgaande met het deelen van het vlak in hoofd- en ondergeschikte partijen, is een geometrische indeeling het gevolg, die, afhankelijk van het vernuft van den snijder of van het door hem gewenschte ornament, meer of minder ingewikkelde combinaties zal toonen.

Ik acht deze kokers, waarvan fig. t—v afbeeldingen naar rubbings te zien geven, een belangrijke bijdrage tot de oplossing van dit geometrische ornament-vraagstuk.

Maar al te veel wordt, vertrouwend op korte en oppervlakkige waarneming, door overigens zeer vertrouwbare personen meegedeeld, dat dergelijk ornament zóó maar ingesneden wordt, zonder iets, dat op indeeling lijkt; dat de inlander feitelijk „raak” werkt, zoodat de ooggetuige zich na afloop over het resultaat verbazen moet. De leek-waarnemer heeft dan blijkbaar, òf het belang van die werkwijze niet begrepen, òf de bewerking te korten tijd gevolgd.

het begrip „in bewerking” aan het verstand te brengen en zoo zijn deze kokers onder toezicht van een derde gesneden, die op een gegeven oogenblik liet ophouden.

Geometrie in het ornament komt voornamelijk voort uit de wijze van ornamentsvorming, of is, zooals bij ikatten en vlechten, het noodzakelijk gevolg van de eigenaardige bewerking [1]).

V

[1]) Hoe zigzag- en schuine lijnen in het ikatten uit de bewerking voortkomen, heb ik geïllustreerd beschreven in „Het Ikatten in Nederlandsch-Indië" (Onze Kunst I blz. 23), terwijl het omwinden van bundels garen in deels afdalende, deels stijgende reeks, de typische rhomben doet ontstaan. Hoe dit laatste motief bij het kaartweven heel eenvoudig ontstaat, vindt men in mijn „Catalogus van Oost- en West-Indisch Vlechtwerk, Weefselversiering en Kaartweefsel", Den Haag 1902 blz. 109; voor het vlechten zie men in „Het Vlechtwerk in den Indischen Archipel", Haarlem 1902, blz. 42—49.

Bij het ikatten komt het symmetrisch-zijn der versiering, iets, dat ook zoo treffend is in het werk van minder-beschaafden, voort uit het omwinden op dezelfde wijze van bundels garen, terwijl bovendien beide helften van het doek gelijkelijk bewerkt worden.

IV.

et détailleeren van het tibaq-ornament baseert meestal strikt op de indeeling; de eigenaardige vorm wordt dikwijls daaraan ontleend. Doch lang niet alles dankt er zijn ontstaan aan! Heel wat composities toonen, dat de geometrische basis slechts hulpmiddel is gebleven, dat daarop vrijelijk is voortgewerkt, steeds scheppend nieuwe variaties op hetzelfde thema.

Bij nader beschouwing der motiefontwikkeling, blijkt karakteristiek, dat het *blijven staan* der indeelingslijnen bijna steeds een geometrische détailleering tot gevolg heeft; dat dus het direct-zichtbaar-zijn der vlakgrenzen de vulling sterk influenceert, ja zelfs vrijere vormen weert.

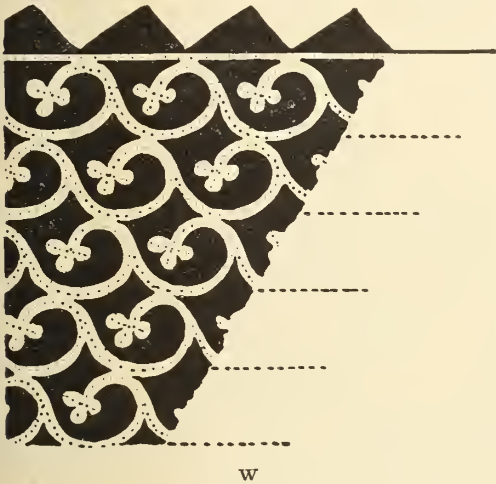
Dit is in de beide eerste groepen uitsluitend het geval.

De derde groep biedt een heel andere verschijning aan. De spiralen zijn naar den eisch van dit motief, dat zoo licht tot warreling aanleiding geeft, regelmatig gerangschikt en deze plaatsing in schuine reeksen is zoo streng volgehouden, dat men daaruit een schema kan vormen.

In de andere groepen is de invloed der vlakverdeeling gelijk aan die der eerste groep. Doch karakteristieker! Waar bijv. de rand in vakken is afgedeeld, volgt een streng geometrische vulling; waar dit niet het geval is, komt een lijnbeweging te voorschijn, die vrijer en losser in samenstelling is. Dit is het duidelijkst in de versiering der middenvelden te zien; terwijl de rand soms scherp afgedeeld in vakken is, mist het middenveld dit dwingend element en kan het ornament zich vrijer ontplooien.

Bovendien bieden de derde en vierde groep een zeer merkwaardig verschijnsel aan. Ook naar het toegepaste motief kunnen deze weder gesplitst worden in twee beslist gescheiden afdeelingen. De

eerste wordt gekenmerkt door het *drieblad* als overheerschend motief (plaat VII—X, fig. 42—64 [1]). Deze versieringen zijn altijd *blank tegen zwart* fond; geen uitzondering is er op den regel (fig. w). Dit kan geen toeval zijn, want hetzelfde ornament kan evengoed in omgekeerde verhouding uitgevoerd worden. Voor vaardige houtsnijders zou dit allerminst een bezwaar zijn. Integendeel, ik geloof zelfs, dat het snijden dezer kleine, gebogen lijntjes dan gemakkelijker zou wezen.

w

De tweede even belangrijke groep (plaat XI—XIII, fig. 68—87) heeft een „*stervormig*" motief als hoofdelement, dat even gemakkelijk te herkennen is [2]). De verhouding van zwart en wit is hier *omgekeerd;* het ornament is alleen uitgesneden met een meestal ongerept blijvend fond. De arceering, bij het drieblad voor het *fond* gebruikt, wordt hier in grooter verscheidenheid voor het *ornament* gebruikt. En dit is geen toeval; dit ornament moet zóó en niet anders uitgevoerd worden.

---

[1]) Tibaqs met driebladornament zijn o. a. in:

Mus. Rotterdam, (N° 828, 829 a, 831 a en b.)

Mus. Artis Amsterdam, (Ser. 61—28 a, b, 30.)

Mus. Weenen, (N°s 14165—14167.)

Mus. Berlijn, (I c. 7812—7814, 7817, 9185 b, 9993, 9995, 21912 b, g, h, m en r, 20982.)

Brit. Mus. Londen, (1883—1913 a en b).

Coll. Bosman, (IV 1 en 2, V 3 a en b, VI 1, VII 2 a en b, 3, 5 a, b, 6 en 7, VIII 2 a, b, 3 a, b, 4, 5, 7, 8 a en b.)

Drs Foy u. Richter, (fig. 6—10.)

Mr M. C. Piepers, Den Haag, (1 ex.) Museum Batavia (1 ex.).

[2]) Tibaqs met spinnewebmotief zijn o. a. in:

Mus. Leiden, (Ser. 1—276—279, 282, 283, 285, 289, 297; Ser. 16—139, 141, 145, 990; Ser. 52—29, 31—34, 36, 38, 40, 41, 43—45, 47, 49, 50.)

Mus. Rotterdam, (N°s 829 b en 830.)

Mus. Artis Amsterdam, (Ser. 1—1446, Ser. 61—32.)

Mus. Weenen, (N° 14165.)

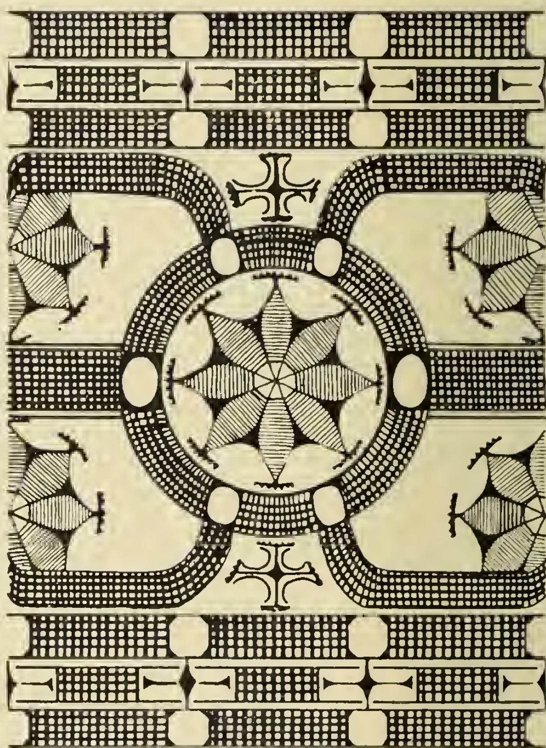
Brit. Mus. Londen, (1816—1913.)

Mus. Berlijn, (I c. 1310, 7815, 7816, 9182, 9185 a, 21912 a, d, k, l en o, 21925.)

Coll. Bosman, (I 1, 2, 3, 5 a en b.)

Drs Foy u. Richter, (fig. 1—5.)

Museum Batavia, (11 ex.).

x

Een andere verhouding zou het mooi aspect totaal bederven (fig. x).

De verdeeling komt volkomen overeen met het bestaan van twee meest gebruikte schema's in deze laatste groep (zie blz. 32).

Het ornamentkarakter spreekt in deze afdeelingen met het kenmerkend motief als voornaamste aanduiding zoo beslist, dat oppervlakkige beschouwing reeds voldoende is tot juiste rangschikking. Dat blijft een onfeilbare gids, die door andere lijncombinaties niet aan 't wankelen gebracht kan worden. En het lijkt bijna een academisch-geschoolde ornamentiek te zijn, die slechts langs dogmatisch-afgepaalde richtingen voortgaat. Het voldoen aan de opgenoemde kenmerken is zoo algemeen en zoo trouw, dat hier een *adat* in de gebruikelijke versiering vermoed mag worden. Indien dit niet het geval was, zou het toch wel wonder wezen, dat geen Timorees ooit geprobeerd heeft, beide ornamentrichtingen te vereenigen. Die wisselwerking, die toch zoo natuurlijk zou wezen in een door niets gepreciseerd ornament, komt volstrekt niet voor. Geen drieblaadje is verdwaald en geen „stervormig" motief is toevallig bij de verwante groep verdoold.

Men zou deze groepeering kunnen verklaren door te zeggen, dat elke ornamentserie aan een bepaald deel van Timor, aan bepaalde streken verbonden kan zijn, waar de bevolking door niets anders te zien, één zeker motief blijft gebruiken. Van de versiering der kleederen bijv. vertelt Salomon Müller (blz. 262): „Gelijk het patroon van den rooden deken- of doekenrand, in elk landschap verschilt en de bewoners standvastig van elkander onderscheidt, . . ."

Toch eischt deze verklaring zeker voorbehoud! Het grootste deel der collectie Bosman bijv. is uitsluitend te Babauw verzameld en hierin

zijn alle groepen vertegenwoordigd. Daar komen zij dus naast elkaar voor! Onder de later verzamelde kokers (1902) zijn er, die afkomstig zijn uit Tabenoe en Amabi met „Babauwsche" driebladversiering, zelfs een uit Klein-Sonnebait met „sterornament."

Wel belangrijk is het in dit verband, dat eenstemmig door de Timor-reizigers op de weinige reislustigheid der bevolking wordt gewezen. Ook zijn tibaqs geen handelsartikel, uitsluitend eigen werk, zoodat ook deze verspreiding is buitengesloten.

Het driebladmotief lijkt veel op ons klaverblad en op het bekende Gothische motief. Op Timor zijn klaverzuringsoorten (met klavervormig blad) zeer algemeen. Een naturalistisch prototype is dus niet onmogelijk. Doch het *kan* ook in verband gestaan hebben met den zonnedienst evenals het uit concentrische cirkels bestaande Triquetrum. Deze cirkels zijn dikwerf in de schikking van een klaverblad gerangschikt en in Mikronesië is zelfs op het eiland Yap een dergelijke cirkelcombinatie bekend onder de naam *éal* (zon) [1]. Zoo dit motief in de flora moederlijke verwantschap moge gevonden hebben, is het toch wel hoogst zonderling, dat alleen *het blad* gebruikt is en het aardige bloemetje geheel vergeten, dat door zijn fel-gele kleur zoozeer de aandacht trekt.

Variaties van dit motief kunnen dit duistere punt niet ophelderen. Plaat VII fig. 42, 44 en 45 geven eenige variëerende motieven, waarbij de ronde vormen door spitse vervangen zijn.

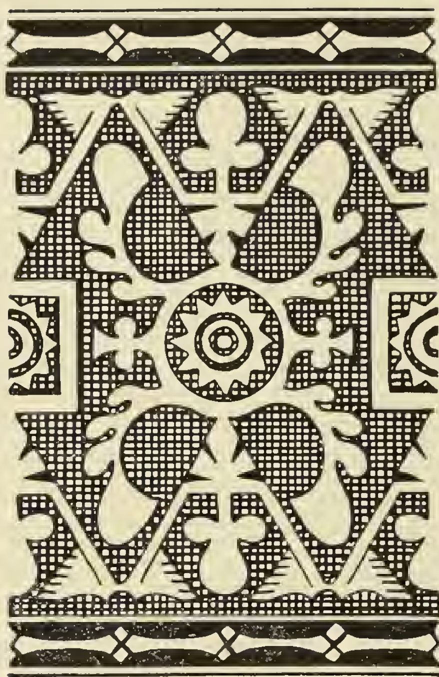
Wel eigenaardig is in dit driebladornament het optreden van de gebogen lijnen; het gebruik van spiralen is even groot als dat van rechte lijnen; het weegt gelijkelijk tegen elkaar op.

Zonderling is het, dat deze soort, op een dubieus ex. na (Plaat VIII, fig. 55), in het Mus. Leiden ontbreekt; hetgeen weer op jongen oorsprong zou wijzen. Of dit echter het geval is, mag betwijfeld worden. De kokers toonen in den loop der jaren te zeer verarming, om te kunnen gelooven, dat in latere jaren een verrijking met een zoo belangrijke ornamentgroep zou plaats hebben gehad. Het moet louter toeval zijn, daar het drieblad ook in de jongere series ontbreekt. Hetzelfde geval vertoont zich bij de op blz. 40 besproken tibaq's uit Berlijn.

Verwant aan deze ornamentseries zijn eenige tibaqs in het Mus. Berlijn. [2]) Ook hierin komt het drieblad voor, doch minder algemeen; in enkele is het zelfs spaarzaam toegepast.

[1]) W. Joest, das Tatöwiren, blz. 32. Zie over het Britsch-Indische Mahadeo-symbool (Triquetrum) Zeitschr. f. Ethnologie XVIII blz. (546).

[2]) I c. 7812 a, b, c en d. (Reise S. M. S. Gazelle, 1889); I c. 9993 (Gesch. Resident Riedel); I c. 20982 (Gesch. Capt. v. Wielenheim 1888); I c. 21912[t] (Reise S. M. S. Gazelle, 1889).

y

Wonderlijk is het, dat alleen dit Berlijnsche Museum tibaqs van deze soort bezit, terwijl zij toch door verschillende personen geschonken zijn. Pl. X fig. 65—67 toonen de meest voorkomende vormen, die door allerlei détails hun groepseenheid bewaren. Zooals fig. y heel duidelijk laat zien, zijn de middenvakken in goed zichtbare ruiten (rhomben) verdeeld, die alleen op twee kokers (w. o. fig. 67) minder sprekend zijn. In het middengedeelte wisselen cirkels en vierkantjes elkaar af en vanuit deze centra stijgt een zeer karakteristieke, grofbladige tak op. Dit motief, dat aan onzen lauwertak doet denken, is het herkenningsteeken van deze soort. Dan is er een détail, dat bescheidener is, minder in het oog vallend, doch even interessant. Het bevindt zich op alle kokers aan de spitse punten der rhomben en herinnert sterk door den typischen vorm aan voeten, iets, waaraan de plaatsing als steunpunt der rhomben ook doet denken. De uiteinden zijn meestal niet begrensd door het bij drieblad-ornament zoo dikwijls voorkomende, driekantige, randje. De ornamentranden zijn eerst gevormd en daarop is de indeeling van het middenveld gevolgd (zie fig. 65, y en 66). Op fig. 67 is wel het driekantige randje te vinden, doch deze versiering toont een anderen opzet, die door de hoeklijnen aan boven- en onderzijden duister wordt.

Het driebladmotief heb ik buiten Timor in deze toepassing niet terug kunnen vinden, waarom een *lokaal* karakter zeer waarschijnlijk is.

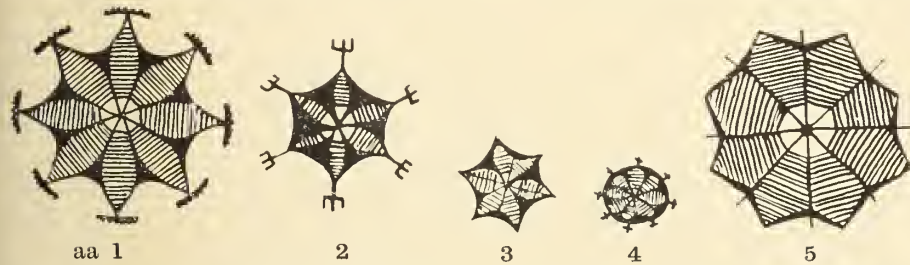
Naast dit drieblad trekt het genoemde „stervormig" motief ten zeerste de aandacht. Drs Foy en Richter noemen het bij herhaling een stervorm. Dit is vermoedelijk minder juist; ons Europeesch stermotief is heelemaal niet analoog met dat van minder beschaafden. Veel algemeener in gebruik is daartoe het kruisje. Hiervoor publiceert Alfred L. Kroeber interessante vormen, bij de Arapaho-Indianen gebruikelijk [1]). En dichter bij, op de Aroe-eilanden, komt ook het kruis als stermotief

[1]) Alfred L. Kroeber, Symbolism of the Arapaho-Indians (Bull. Am. Mus. of Nat. History. Vol. XIII, 1900) fig. 54—63 blz: 70.

voor. Hier blijkt niet onaardig, hoezeer de vorm voor een motief uiteen kan loopen. De *tawon* of ster [1]) wordt namelijk voorgesteld door een kruisje met kleine eirkels aan de uiteinden; door een cirkel, op welks vierdedeelen kleine cirkeltjes rusten; door smalle ellipsen, elkander kruisend en met kleine eirkeltjes aan de uiteinden; door 4 concentrische cirkels (fig. z 1—4).

z

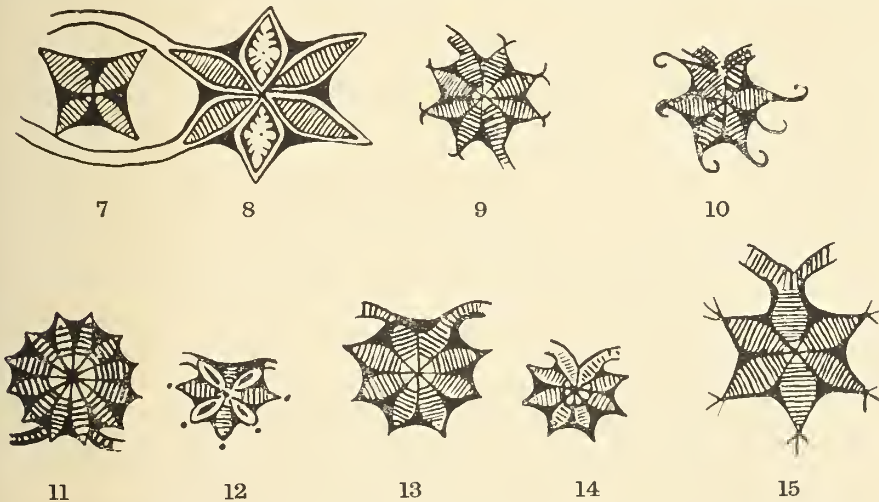
Dit motief, waarvan fig. aa 1—19 de voornaamste typen geven,

aa 1 2 3 4 5

is heel wat anders. Al naar de toepassing is, wordt het zelfstandig (aa 1—7) of afhankelijk (8—19) van vorm. In het laatste geval hangt of zweeft het aan het ornament. Het aantal punten varieert; het begint met 4 en stijgt zelfs tot 12 en evenzoo zijn die punten soms allerverschillendst gevormd. Het zijn haakjes, lange sprieten, vijftandige harken, drietandige vorken of stippels. Ondanks die ver-

6

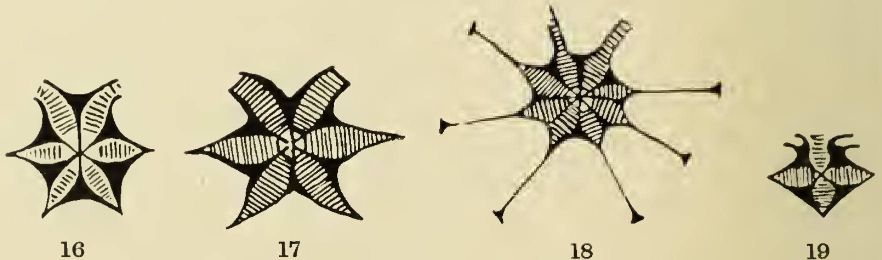

7 8 9 10

11 12 13 14 15

[1]) Riedel, Sluik- en Kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua. pl. XXVI fig. 1—4, en blz. 180.

scheidenheid, die afwisseling, blijft dit motief drie kenmerken behouden: een blanker gehouden middelpunt; arceering, die als draden de vakjes vult; een massieve invulling, die het motief stevigheid geeft.

16 17 18 19

Het is zooals fig. aa 5 duidelijk laat zien *het spinneweb*. Juist als bij dit vernuftig dierlijk weefsel blijft het centrum open en alleen zijn de dwarsche draadjes regelmatig gerangschikt tusschen hoofddraden, waaraan het web hangt, terwijl het echte spinneweb dit niet vertoont.

Dit spinneweb is dus een motief, gebouwd op de omringende natuur. Het zou niet te verwonderen zijn, als het ook een belangrijke, symbolieke waarde had. Heeft datzelfde mysterieuse weefsel ook niet bij ons, vooral in de volksliteratuur, een groote rol gespeeld!...

De verhandelingen over de Timor-mythologie geven op dit punt geen licht, iets, dat volkomen te verwachten is. Dit motief was immers geheel onbekend.

Alleen in het bekende werk van Prof. Bastian „Indonesien" is in deel II, Timor blz. 2, een geringe aanduiding te vinden. Er staat daar n.l. „Der Mann im Monde webt, als Wächter der Erde, Fäden spinnend, um das Weltall zusammen zu halten (im Auftrage Usi-Neno's)." Wordt die geestelijke zorg voor de wereld uitgedrukt in dit spinnewebsymbool, het aloude godenweefsel, welks draden alles te zamen houdt?

Een positief antwoord kan niet volgen. Wel kan met groote beslistheid gewezen worden op het lokaal karakter van dit motief. Het is mij niet gelukt een dergelijk ornament op de omringende eilanden of in den Archipel te vinden. Daarbuiten slechts in het reeds genoemde opstel van Alfred Kroeber als symbool der Arapaho-Indianen. Eigenaardig is het een nauw verwante vorm in Oud-Peru terug te vinden. Aan de toppen der standaarden, die Peruanen van aanzien in het graf werden meegegeven, bevindt zich een geheel analoge vorm (nl. met het Indiaansche motief), waarbij de spinnewebvorm verkregen wordt door het schuin kruisen van twee latjes op den staf en deze te verbinden met katoendraadjes (zie Stübel u. Reiss, Das Totenfeld von Ancon, I, pl. 32, fig. 15 en 18).

Doch dit voorkomen in Amerika zegt nog niets voor onzen Archipel; daarom mag dit motief voorloopig wel als *speciaal-Timoreesch* blijven gelden.

Ornament met dit spinnewebmotief behoort bijna geheel tot de vierde groep; de eenige uitzondering vormt fig. 68 wegens het doorloopende patroon.

Het onderscheidt zich wezenlijk van het driebladig ornament door strengere opvatting. Hier vindt men algemeen breed-gefigureerde randen; en de banden, die het motief dragen of omringen, zijn of uitsluitend gebogen (fig. 69), of recht (fig. 71), of beide (fig. 81). Nochthans is deze afdeeling minder rijk in afwisseling dan de vorige, al is op de meerendeels gelijkvormige basis doorgewerkt met waarlijk artistiek vernuft en prettige afwisseling. Het ornament is teer, met bijna speelsche wendingen als fig. 68 en 74; kloek en vigoureus als fig. 75 en 79; slank en nobel als fig. 80; weelderig-rijk als in fig. 82, welk zeldzaam ornament waardig in deze serie prijkt.

Doch hoe ook de versiering is opgevat, in deze serie treedt het symboliek motief overal op den voorgrond. Het drieblad bijv. is maar een enkele maal (fig. 64) zelfstandig gebruikt en dient overigens tot afsluiting van ornamentgedeelten. Hier niet! Onverschillig of het hangt of zelfstandig toegepast is, vormt het spinneweb het voornaamste, het beheerschende deel. Alles concentreert zich rond dat motief; zorgvuldig en met onderscheiding in een cirkel geplaatst, of gedwee voegen zich de banden te zamen, uitsluitend met het doel dit motief te dragen en zijn vorm scherp te doen uitkomen. Nimmer is het weggewerkt, zoodat een scherp, deskundig oog noodig is om het typeerend motief te vinden. Op die onderscheiding in behandeling afgaande, wordt de veronderstelling aannemelijker, dat dit spinneweb voor de Timoreezen *een gewijd motief* moet wezen.

Van de overblijvende tibaq-versieringen is te weinig aanwezig om een serieuse groepindeeling te mogen vormen. Fig. 88—91 zijn de eenige, die blijkbaar te zamen behooren. Het ornament is eenparig wit op zwart fond en de vulling van het middenveld berust op hetzelfde schema, op een netwerk van vierkantjes.

Fig. 95 en 97 vinden daarentegen verwanten in de twee tibaqs door Drs Foy en Richter (fig. 11 en 12) afgebeeld. Bij deze beide komt eveneens de driekantige rand voor. De détailleering van fig. 41 vindt men bij dezelfde schrijvers in fig. 17 en 18 terug. De overige zijn tot nog toe alleenstaande verschijningen, die soms door het schema eenige gelijkenis vertoonen, maar verder geen gemeenschap bezitten.

Toch zijn enkele te belangrijk om zonder bespreking voorbij te mogen gaan. Heel het voorgaande ornament is zelfstandig van aard. Enkele motieven als het drieblad en het spinneweb baseeren weliswaar op naturalistische prototypen, doch dit blijft op het ornamentkarakter zonder den minsten invloed. Geen neiging naar het naturalistische is in deze strakke composities te ontdekken. Om die reden komen mij fig. 100, 109 en 110 als zeer belangrijk voor. Fig. 100 is een sprekende herinnering aan de flora. Op het schema, dat meestal voor het spinnewebmotief gebruikt wordt, is een vluchtige schets van een bloeiende plant gegeven. Drie breedgevormde bladeren, die aan het spinneweb zouden herinneren, als ze regelmatiger gevormd waren, rijzen buigend uit den knol, die ruitvormig gestileerd is. Een krachtige bloemstengel draagt een knop, gereed tot ontplooien, terwijl aan de andere zijde een vreemdsoortig voorwerp is aangebracht, dat evengoed een hagedis als een kleinen knop kan beteekenen.

Op dezen weg naar de „Bilder der Erscheinungswelt", die door de Timoreezen anders zoo geheel genegeerd worden, brengen de twee andere kokers (fig. 109 en 110) ons verder. De eerste versiering is een poging het element *water* te geven, de tweede een dergelijke op het land betrekking hebbende. Opzettelijk voeg ik er bij „het element", want beide bedoelen volstrekt niet een naturalistisch kijkje op water of land te geven; ze zijn daarvoor te sterk gestileerd en willen meer figuurlijk spreken.

Het watervlak wordt omzoomd door een driekantigen, een zigzagvormigen rand, die, om een grooten sprong te nemen, op Java *tĕlatjap* wordt genoemd, d. i. uitstekende punt in zee [1]); een Javaansche naam, maar die hier op het eiland Timor tot gids kan dienen. Immers, het watervlak is in het midden overal kalm, terwijl tegen dien rotsachtigen oever een sterke golfbeweging ontstaat; deze golflijn is hier opzettelijk geplaatst.

Op regelmatige afstanden zijn beurtelings twee diermotieven gegeven: de krokodil (*b*) en de schildpad (*d*), de laatste herkenbaar aan het geschubde schild. In de behandeling dezer dieren blijkt aardig de echt-Timoreesche neiging tot strenge ornament-structuur, de staarten van beide dieren zijn weggelaten en vervangen door eenzelfde kopmotief. Om het idee „beweging" te geven moesten de visschen (*a*) onregelmatig hier en daar geplaatst worden en als van de twee hoofdmotieven eveneens streng de natuurlijke vorm gehouden was, zou de

[1]) Zie G. P. Rouffaer, Over Indische Batik-kunst, vooral die op Java (Bull. Kol. Mus. Haarlem, Nov. 1900) blz. 50.

langstaartige krokokil onmogelijk naast de kortstaartige schildpad gebruikt kunnen worden; het ensemble zou een beetje gerammeld hebben. Vandaar dit streven naar strenge lijnbeweging, die nu bewaard wordt door een repeteerend kopmotief, dat bij beiden eenigszins gelijk gevormd is. Dezelfde artistieke vrijheid spreekt uit de plaatsing der oogen. Bij beide dieren puilen deze ietwat uit en hiervan is geprofiteerd door den kop te verlevendigen met gebogen lijnen, waarin de oogcirkel geplaatst is.

De kleine dieren zijn natuurlijker gehouden; vooral het kleinste (*c*) waarvan alleen de platte onderzijde weergegeven is, kan men als den bekenden koekopvisch (Ostracion cornutum) herkennen. Het kruisje (*e*) is een vermoedelijke stervorm, die echter in deze beteekenis in dit watertooneeltje wonderlijk doet.

De tweede koker is als geheel minder gelukkig geslaagd. Hier is getracht de ornamentale rust te verkrijgen door op regelmatige afstanden sterk gestileerde schildpadden (*b*) te plaatsen, die evenals de voorgaande waterdieren aan beide uiteinden gelijk zijn. Deze nu zijn te massief uitgevallen en verbreken het ensemble. Kruipende schildpadden met ruitvormige koppen (*a*), vogels en herten vullen de overige ruimte, benevens een groot kruis, dat later besproken zal worden. De wijze, waarop de uiteinden van den koker zijn gestoffeerd, verdient meer belangstelling. Aan de onderzijde de rotsachtige zeekant, aan de bovenzijde de bergketen, die den horizon afsluit. Langs den voet gelijke golfbeweging, doch die hier een rivier zal moeten voorstellen.

Op de toppen van de bergen is een zwart puntje aangebracht, dat decoratief niets is en daarom mogelijk iets beteekent. Hierbij mag wel herinnerd worden aan de symbolische beteekenis van dergelijke motieven in N. Amerika. In de reeds genoemde studie van ALFRED KROEBER en in die van LIV. FARRAND [1]), worden eenige hoogst opmerkelijke bergmotieven der Arapaho- en Salish-Indianen gepubliceerd. Hierin zijn nieuwe gezichtspunten geopend, die anders licht over het hoofd gezien zouden worden. Zoo'n zigzaglijntje is ons meestal te nuchter om er iets in te zien. Maar voor de Indianen is ornament een taal in lijnen. Een dergelijke lijn, verticaal geplaatst, is het pijlpuntpatroon, in horizontale richting het bergmotief. Kleinere ruiten in de zigzaglijn geplaatst, doen dienst als de meren in de dalen, verbeelden het berg-en-meerpatroon. Een cirkeltje boven op den berg is het meer-op-bergpatroon.

---

[1]) Basketry designs of the Salish Indians (Mem. Amer. Mus. of Nat. History. Vol II, 5).

Aan die verklaring moet ik bij deze Timoreesche zigzaglijnen denken, al wordt dat geheimzinnige vlekje daardoor niet opgehelderd. Het kan echter wel aantoonen, dat zelfs in dit nietig détail een typische aanwijzing van het bergkarakter kan schuilen.

Ter verklaring van Timoreesche motieven wordt hier ten tweede male een gegeven aangehaald, dat oogenschijnlijk niets met Timor te maken heeft en aldus een bedenkelijke zijde kan hebben. Voor verder gegaan wordt, zij het mij veroorloofd, dit kort uiteen te zetten. De kunst der Indianen heeft niets met die van Timor te maken, alleen behooren beide tot de echte, onvervalschte volkskunst. Op dat gebied zijn wij, Europeanen, leeken; wij zijn gewend in het eigen ornament zinnebeeldige waarde te missen en staan daardoor tegenover symbolisch ornament eenigszins onmondig. 't Resultaat is, dat twee uitersten meestal bereikt worden: nl. dat door te groote voorzichtigheid zooveel belangrijks over het hoofd gezien wordt òf dat te veel aan loutere fantasie wordt geofferd.

Het lijkt mij daarom een betrouwbaarder weg in het ornament van andere volken met gelijke kultuur naar analoge motieven te zoeken. Wanneer, zooals in dit geval, Indianenstammen aan deze lijncombinatie de genoemde beteekenis hechten, is het gansch niet onmogelijk, dat ook de Timoreezen zulks zullen doen. Men verkrijgt dan een nieuw gezichtspunt, dat de bevestiging behoeft van even sprekende détails om ook voor Timor onder zeker voorbehoud aangenomen te mogen worden.

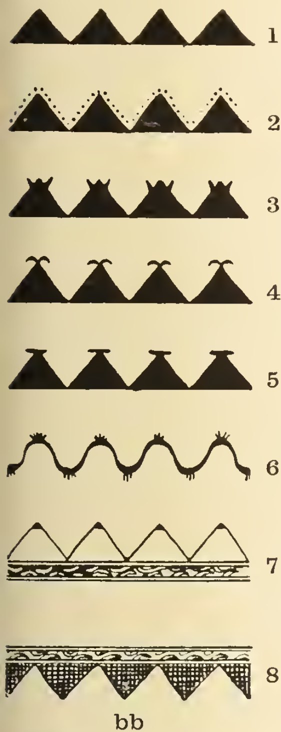
Dat zulks een goede voorlichting kan wezen, kan ik met een gegeven van Indischen bodem staven. In het Int. Archiv f. Ethnographie III blz. 189 komt in een opstel van Dr Karl Plischke over Maleische spelen het volgende voor: „die dreieckigen Vorsätze an den beiden Seiten der Figur werden als *gûnung*, das heisst „Berge" bezeichnet". Ook hier wordt dus aan de beide driehoeken, die het vierkant begrenzen het begrip „*berg*" toegekend.

Na dus eerst de belangrijke verschijningen in het tibaqornament volgens het algemeene ornamentkarakter te hebben behandeld, wachten de détails op dienzelfden arbeid. De twee laatste kokers laten onwillekeurig de aandacht het eerst op de randafsluiting vallen.

De eenvoudige zigzaglijn is daarvoor het algemeene basis-motief. Zooals reeds in het IIIe hoofdstuk vermeld is, staat dit vermoedelijk in verband met de schematische versiering van het middenveld en is het in ieder geval opmerkelijk, dat dit sporadisch bij

spinnewebmotieven voorkomt en voornamelijk aan driebladmotieven verbonden is. [1])

De plaats, waar deze randjes toegepast zijn, is oorzaak, dat deze in andere verhouding van kleur komen dan het overige ornament. Het drieblad ornament toch is uitgespaard op zwart fond en deze randen zijn eenparig alle in zwart aangebracht. Was dit niet gedaan, dan zou de hoofdkleur van den rand zwart geweest zijn, wat als afsluiting niet voldaan zou hebben.

bb

Aan enkele randjes zijn kleine détails aangebracht, die het voor mij onwaarschijnlijk maken, dat deze zigzaglijn in eenig verband met de golflijn staat. [2]) Die kleinigheden toch hebben geen aesthetische waarde, het ornament zou niets verliezen, als alleen de kantige rand toegepast ware. Dit opzettelijk toepassen krijgt meer waarde, als men waarneemt, hoe zelfs op gebrekkig of slordig bewerkte kokers in de coll. Bosman die nietige puntjes en lijntjes zijn aangebracht.

Wanneer men de voornaamste randjes bijeenverzamelt (fig. bb 1—8) wekken deze onwillekeurig de herinnering op aan het Indiaansche bergmotief. De eenvoudige zigzaglijn (bb 1) geeft de bergketen; fig. bb 2 de bergketen in nevel, fig. bb 3 den driepuntigen kegel, fig. bb 4 de bergen met rookpluimen, fig. bb 5 den morgennevel, die eventjes den top bedekt, terwijl fig. bb 6 milder

[1]) Deze afsluiting komt voor *met spinnewebmotieven* in:
Mus. Leiden (Ser. 52—31, 32, 35.) Drs Foy u. Richter (fig. 1—5.)
Mus. Rotterdam (N° 892.)
Mus. Berlijn (I c. 7818*a*.)
Met driebladmotieven in:
Brit. Mus. Londen (1883—1913.)
Mus. Artis Amsterdam (Ser. 61—28.) Mus. Rotterdam (N° 829 en 831.)
Mus. Weenen, (N° 14166.)
Mus. Berlijn (I c. 9183, 21928, 21912 b en q.)
Coll. Mr Piepers, Den Haag. (3 ex.)
Coll. Bosman (VII 1 a en b, 3 en 4, VIII 1 a en b, 2 a en b, IX 1 en 2.). Drs Foy u. Richter (fig. 8—10.)
Met andere motieven in:
Brit. Mus. Londen (1832—1912.)
Mus. Rotterdam (N° 824 b. 828. a, c, b.) Drs Foy u. Richter (fig. 11—13.)
Mus. Artis Amsterdam (Ser. 61, 29, 32, 33.)
Mus. Berlijn (I c. 7812 a, b, 7811, 9995.)
Coll. Bosman (II 2 a en b, 3 a en b, 5 a en b, III 1 a en b, 2 a en b)
[2]) Zie Drs Foy u. Richter (blz. 9.)

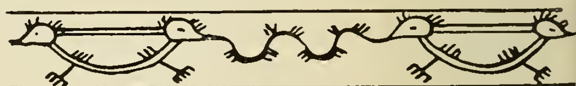
in lijn de begroeide bergreeks te zien geeft. Aldus zou de Timorees (indien dit door lokaal onderzoek bevestigd wordt) op eenvoudige, doch niettemin aardige wijze de verschillende typen van zijn bergland hebben weergegeven. Alleen de rookpluimen zijn iets zonderlings, daar vulkanen op dit eiland niet voorkomen.

Op een tibaq in de coll. Bosman (fig. 97) zijn aan onder- en bovenzijde de driehoekige rijen tweemaal herhaald; beide met stippellijnen, terwijl de bovenste de driepuntige toppen laten zien.

Dit brengt ons tot de variaties op dit bergthema. Zoo is op fig. 86 de regelmatige reeks verbroken en zijn kleine, langwerpige vakjes er tusschen gevoegd, op een ander fig. 60 is het hoekige geheel verdwenen en zijn half ovale vormen er voor in de plaats gekomen. Ook Drs Foy en Richter beelden blz. 10 een dergelijk motief af. Aan hen ontleen ik eveneens fig. cc, dat de begroeide bergreeks vertoont naast een anderen, zonderlingen vorm. Dit combineeren van motieven geeft ook fig. dd te zien, waar een tweehoofdige vogel regelmatig in hetzelfde bergmotief tusschen geschoven is. Ditzelfde vogelmotief komt op een tibaq te Berlijn (I c 21912[d]) zelfstandig voor in een spinneweb ornamentatie.

cc

dd

Het gebruiken van eenzelfde motief voor verschillende doeleinden komt meer voor.

Een ander vogelmotief, minder duidelijk doch ornamentaal allermooist, geeft de rand van fig. 82. Twee reigervormige vogels [1]) zijn ingenieus toegepast op de enkele diagonaalverdeeling (zie III[e] hoofdst. blz. 30). Dit motief is op dezelfde wijze gebruikt op twee kokers in het Mus. Leiden (Ser. 52—45 a—b) en op een in het Mus. Berlijn (I c. 21912 l), welke laatste ik als fig. ee hier afbeeld om te doen uitkomen, hoezeer ondanks grootte- en vormverschillen de langsnavelige vogelkop bewaard is gebleven.

ee

Maar op een koker in het Mus. Leiden (Ser. 1—295) vormt dit

[1]) Blijkens een prachtig weefsel in het bezit van den heer W. Pos, zendeling te Mélolo (Soemba) wordt ook op Soemba een reigervormig motief gebruikt. De inlandsche naam is volgens vriendelijke inlichting van dien heer *gonggali*.

vogelmotief als rand de *enkele* versiering, terwijl op een anderen koker uit dat Museum (fig. 39) het middenveld daarmee gevuld is. In fig. 61 komt daarentegen een zelfstandig gehouden vogelfiguur voor, in fig. 98 naast een kruisvorm.

Een ander typisch voorbeeld is de vierkantsvulling op beide diagonalen berustend. Deze komt op verscheidene kokers voor als randvulling, o. a. in het Mus. Leiden Ser. 1—278 en 279, Ser. 16—144, 145, 147, Ser. 52—48, in het Mus. Berlijn I e. 21923, in het Mus. Weenen N° 14165. Ditzelfde motief is op twee kokers in het Mus. Leiden (fig. 36 en 37) als vulling voor het middenveld gebruikt met een geheel anderen rand.

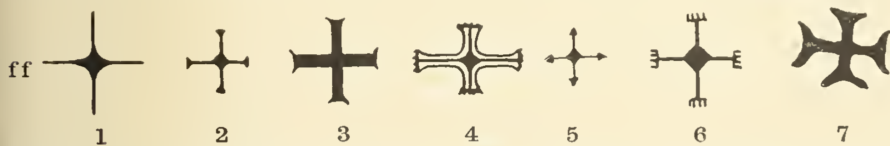
Vinden wij dus in het drieblad en het spinneweb hoofdmotieven, waarmee steeds in zekere schikking gewerkt wordt, zoo komt hier een nieuwe vorm te voorschijn, het détailmotief, dat nu eens hier dan weer daar gebruikt wordt, zonder daarbij het karakter der versiering in eenig opzicht te influenceeren.

Dergelijke détailmotieven zijn op velerlei kokers te vinden zonder dat eenig verband met het ornamenttype te vinden is. Zij worden toegepast op de schematisehe indeeling en blijven verder zonder eenige beteekenis.

Het klauwvormig randmotief van fig. 42 komt eveneens op fig. 52 voor. Het aardig ornament van fig. 38, hier als herhaalde randvulling gebruikt, komt op een koker (in het Mus. Leiden Ser. 1—298) als enkele rand met zeer eenvoudige ribbenindeeling, op andere (in het Mus. Leiden Ser. 1—285, Ser. 52—33) met spinnewebmotief voor.

Het eenvoudig motiefje uit twee gebogen lijntjes van fig. 88*a* is bij Drs Foy en Richter fig. 1—5 naast spinnewebornament te vinden.

Nog algemeener komt een kruisvormig motief voor, welks toepassing

op fig. 19—21, 25, 28, 30, 31 te zien is en waarvan ik in fig. ff 1—5 [1]) de voorkomende vormen afbeeld. De hoofdvorm komt voort uit de gebruikte indeelingslijnen, is dus van geen bijzondere waarde. Wel de détailleering,

---

[1]) *Fig. ff. 1* komt voor: Coll. Bosman (II 2, 4 b, 6 a en b); Mus. Leiden (Ser. 16—14).
Fig. ff. 2: Coll. Bosman (I 3, II 1 a, b, 4 a, VII 4), Mus. Leiden (Ser. 16—138, Ser. 52—37, 45 a, b); Mus. Rotterdam (N° 827); Drs Foy u. Richter (fig. 16).
Fig. ff. 3: Coll. Bosman (II 3 a, b); Drs Foy u. Richter (fig. 15, 16).
Fig. ff. 4: Drs Foy u. Richter (fig. 113). *Fig. ff. 5:* Coll. Bosman (I 1 a, b).
Fig. ff. 6: Coll. Bosman (IX 1). *Fig. ff. 7:* Mus. Leiden (Ser. 839—18).

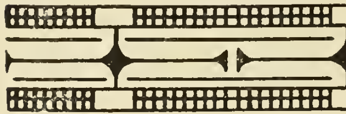
waarvan bepaalde vormen blijken te bestaan. En fig. ff 4 en 6 hebben niets met de indeeling te maken, daar zij blijkens fig. 75 en 109 gewoonweg bij ander ornament geplaatst zijn.

gg

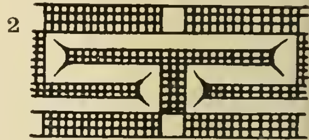
Een anderen kruisvorm geeft fig. gg te zien, die op den merkwaardigen koker van fig. 110 is te vinden. Echter komt deze hierop slechts eenmaal voor. Ik heb deze afzonderlijk 3 × verkleind hier afgebeeld, om het algemeen aspekt van den koker niet te verbreken.

Wordt dit motief op de genoemde kokers zeer ondergeschikt toegepast, zoo verandert dit geheel bij fig. 98 en 99. Het treedt hier bijzonder op den voorgrond en is vooral in het laatste ornament van veel beteekenis. De algemeene vorm herinnert sterk aan het St. Georgekruis, dat eeuwen geleden op de schepen der Portugeezen in onzen Archipel zichtbaar was. Toch behoeft dit niet het prototype geweest te zijn. Zooals reeds op blz. 40 gezegd is, komen dergelijke kruisvormen bij de Arapaho-Indianen voor, die deze vlag nooit gezien kunnen hebben. En het gegeven der Aroe-eilanden, waar kruisvormen het symbool voor sterren zijn, evenals bij genoemde Indianenstammen, pleit sterk voor de geneigdheid van minder beschaafden om in een kruisvorm de ster te symboliseeren.

hh

Van den wellicht symbolieken kruisvorm wordt soms een aardig gebruik gemaakt. Het wordt als fig. hh in een rand toegepast [1]) en met uitzondering van fig. 98 voornamelijk bij spinnewebornament. Doch ook fig. 98 lijkt, evenals het laatste ornament, eenige symbolische beteekenis te hebben, daar de vogelkoppen in deze richting wijzen.

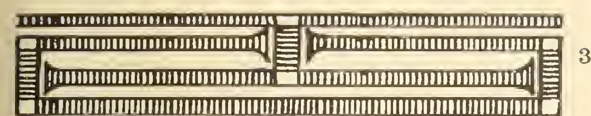

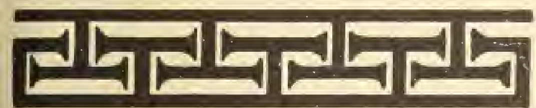
i i

Het verwerken van détailmotieven in randen is heel eigenaardig in fig. i i 1—6 te zien. Het eerste figuurtje is op fig. 80 te vinden, waar het weer blijkbaar opzettelijk geplaatst is.

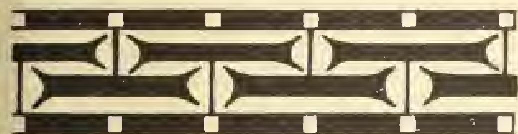
Dergelijke teekens zijn meer op kokers te vinden, het meest op den bodem. Het zijn eigendomsteekens, *mâlak*, zooals Sal. Müller (p. 262) ze noemt; een naam, wellicht van het Arab.-Mal. *milik*, eigendom, afkomstig. Volgens dezen schrijver heeft elk landschap een eigen *mâlak*, van welke

[1]) O. a. Coll. Bosman (I 1 b, 3), Mus. Berlijn. (I c. 2192 b): Drs Foy u. Richter (fig. 2—5.)

3

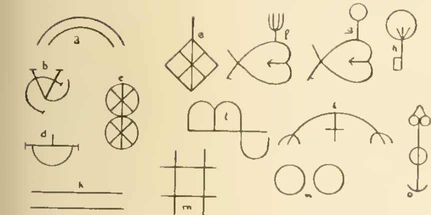

4

5

6

ii

hij eenige afbeeldt op plaat 39. In fig. jj [1]) zijn deze (3 × verkleind) overgenomen, omdat met behulp van deze teekens de herkomst van enkele kokers kan gevonden worden en ook omdat in de vorming dezer figuren de geometrische constructie weer zoo helder spreekt. Door een dier merkteekens konden Drs Foy en Richter een tibaq bepalen als afkomstig uit het land Neipasoe. Waar deze teekens op kokers voorkomen, zooals op fig. 27, 31 en 53, zijn deze steeds er bij gevoegd. In fig. kk zijn twee merkteekens afgebeeld, die op niet afgebeelde kokers voorkomen.

jj

kk

Vermoedelijk is dus het streepje ii—1 een *målak* en dit lijntje met gaffelvormige uiteinden is in de randen (ii 2—6) heel aardig toegepast. Al naar de indeelingsmaat verschilt, is de lijn uitgerekt of ingekrompen; evenzoo is de arceering verschillend, zonder dat in eenige mate de verwantschap verdwijnt. Het komt echter uitsluitend voor bij spinneweb-ornament en bij den gekruisten vorm van fig. 89.

Onder de kleinere motieven, zonder ornamentale waarde of samenhang tot het overige ornament, mogen nog vermeld worden: het zonsymbool op fig. 65, 78 en 87, de schildpad op fig. 108, het masker op fig. 85.

De beschouwing van het tibaq-ornament, gebaseerd op de gebruikte motieven, geeft dus even belangrijke feiten te zien als het onderzoek

---

[1]) a — Boewa-rain; b — Neipasoe; c — Talba; d — Houmeen; e, f en g målaks v. d. Lieorai of zoogen. keizer van Sonabay; h — Oimattan; i — Sonabay; k — Taibenoe; l — Sorbiean; m — Amabie; n — Neibai; o — Amanoebang. a—d zijn districten van Amarassie. NB. volgens spelling Sal. Müller.

naar de gebruikte schema's. Evenals deze in groepen gescheiden kunnen worden, kan deze systematische behandeling ook op de motieven toegepast worden, met het resultaat, dat de indeeling naar het schema ook slaat op het gebruikte motief en dat als onderafdeelingen scherp gescheiden ornamentgroepen merkbaar zijn met drieblad en spinneweb als hoofdmotieven.

Aldus verkrijgt deze bamboeversieringskunst een beslist systematisch karakter, dat ondanks verschillen in ouderdom en herkomst trouw bewaard blijft. Het beeld van die ornamentiek is dat van een georganiseerd geheel, zooals nog nimmer in volkskunst is waargenomen; maar dat ook op Europeesch kunstgebied volkomen wordt gemist, althans niet kan worden aangewezen.

De détailmotieven, verspreid en zonder samenhang met de overige versiering gebruikt, teekenen tevens het kunsttype. Die brokjes ornament, die zoo letterlijk nagevolgd en toegepast worden, zijn traditiemotieven, overgegaan van vader op zoon. Het prachtig, historisch materiaal van het Mus. Leiden, dat over ongeveer 70 jaren loopt, toont hoe deze standaardmotieven en ornamentgroepen [1]) in alle collecties voorkomen, iets wat individueel motievengebruik totaal buitensluit en beslist wijst op traditieornament.

Dezelfde kokers toonen in bewerking en ornament een langzame afdaling. De kokers van Serie 1 (Von Siebold) en 16 (Macklot en Müller) zijn onder alle tibaqs te herkennen als de mooiste, de meest verzorgde en geen der latere Series, ook die van andere Musea, welke meerendeels van het laatst der XIXe eeuw dateeren, kunnen bij de eerstgenoemde vergeleken worden.

Dit is geen ornament, dat getuigt van een komende kultuur, zooals tot nog toe in het werk van minder beschaafde volken gezocht is. De jeugd is weg en alle dartelheid is verdwenen; geen spoor daarin van het eigen leven en denken van den versierder. Het is ernstig als alles wat oud is, een ornamentiek, gebouwd op en geleid door de heiliggehouden traditie als eenig richtsnoer, uitgevoerd met de aangeboren vaardigheid.

In dit verband wordt de systematische rangschikking begrijpelijk. Door arbeid van geslachten zijn die motieven en patronen gevormd, door het toepassen in dezelfde familiekringen is dat ornament in vaste richtingen geleid, waarvan door jongere geslachten niet afgeweken wordt.

[1]) Het driebladmotief uitgezonderd.

Zoo ook de geometrische eigenschappen, de bijna wetenschappelijke kwaliteiten, die uit de constructie der schema's spreken! Ze worden nog toegepast door deze Timoreezen, maar *zij* hebben ze niet gevonden! Het is de geestelijke nalatenschap van een andere, rijpere generatie, die lang voor hen geleefd moet hebben!

Evenals de Hindoe-beschaving op Java in de hoogheid van machtige bouwwerken een eenig sprekende getuigenis naliet, heeft deze nog onbekende kultuur een meer bescheiden, doch niet minder onvergankelijk spoor in de volksornamentiek nagelaten.

V.

Het is jammer genoeg, dat de andere versierde voorwerpen, die de tibaqs in den sirih-zak gezelschap houden, in de mij bekende collecties slechts in geringere mate vertegenwoordigd zijn. Het zou zoo hoogst interessant wezen om na te gaan, of ook in hunne versieringen groepeeringen konden aangewezen worden. Nu echter geven zij slechts gelegenheid de bizondere verschijningen van het tibaq-ornament aan hunne versieringen te toetsen, waartoe deze voorwerpen in volgorde technisch en ornamentaal besproken zullen worden.

a.

De kokers van licht geel hout, door Sam. Müller evenzeer *tiwa sawota* genoemd, mogen door de afwezigheid van kalksporen als vermoedelijke tabakskokers beschouwd worden. Mr Dr Jonker schreef mij over deze kokers: „Ook de houten kokers kunnen met *tiba-sbot* aangeduid worden, meestal zegt men *tiba-haoeg* (*tib-haoeg*) van *haoeg* (hout)".

De bewerking van deze kokers is zeer interessant. Het gebruiken van massief hout is oorzaak, dat deze in contouren vrijer gevormd zijn. En terwijl de tibaqs een gelijke versiering door snijwerk en zwartinvulling toonen, waarbij een enkele maal tin optreedt, is in de weinige kokers, die het Mus. Leiden bezit en die bijna alle tot de oude Seriën 1, 16 en 52 behooren, een variëerende bewerkingsvorm te vinden. Een koker (Ser. 1—189) is in relief besneden, vier ex. (Ser. 16—16, 31 en 32 en Ser. 52—28) uitgesneden zonder invulling, één daarentegen (Ser. 1—467) met kalk ingevuld en twee kokers (Ser. 16—134 en Ser. 839—28) uitgesneden en met dun tinblad bekleed, terwijl door wrijving op dit dunne laagje de figuren zichtbaar zijn geworden. Op den laatsten koker staat op den bodem de naam „*bĭboki*" geschreven.

De twee eerste zou men als tonvormige kunnen betitelen, waartoe het buikvormige ondergedeelte aanleiding geeft. Een er van (plaat XVII fig. 111) vertoont dit karakter al zeer sterk. Het is bijna een artistieke navolging van een tonnetje. In het hooge middenveld zijn de duigen nagebootst, die door horizontale ringen omsloten worden. Daar tonnen uit duigen saamgevoegd, heelemaal niet Indonesisch zijn, is de grondvorm hier door den Europeeschen handel verschaft.

De versiering is zelfstandiger, maar gelijkt weer sterk op het vogelkopornament der Papoea's, waarvan Prof. HADDON zoo opmerkelijke stalen uit Eng. N.-Guinea heeft gepubliceerd [1]). Aardig is het deksel verbonden; dit toont aan weerszijden breede ooren, van gaatjes voorzien. Een touwtje hierdoor geregen verbindt deksel en koker onafscheidelijk, een typisch, los verband, dat in den Archipel, vooral in den Timor-groep, voor mandjes gebruikt wordt.

In vorm lijkt mij de koker, afgebeeld in fig. 112 het origineelst. Op een laag voetstukje steekt een gladde cylindervorm uit, die omsloten wordt door een breed deksel met eventjes uitgebogen wanden. De cylindrische vorm van deze en andere kokers in het Mus. Leiden is zoo zuiver bewerkt, dat men bijna aan een bewerking op de draaibank gaat denken.

Een andere koker, maar nu van abnormaal dik bamboe gemaakt, valt er heelemaal uit, ook in versiering (plaat XVIII fig. 117). De krokodil, een ander zonderling motief en een kruisvorm-figuurtje (blz. 49 fig. ff 7) zijn hierop naast elkaar geplaatst, zonder eenig onderling verband, terwijl het deksel zonder versiering is.

Een der dekselversieringen (plaat XVII fig. 115*a*) toont aan, hoezeer de snijders dezer houten kokers in streng verband met den vorm kunnen blijven. Het cirkelvlak is uitsluitend met cirkels versierd, die gesteund worden door lijnpartijen, van het midden naar de randen uitstralende. De versierde deelen van den koker zijn in kleine en groote vakjes verdeeld (fig. 115*b*), die door de kraalvormige randjes de eenheid met het deksel bewaren. Het schema van het grootste vlak is weer een vierkant door medianen en diagonalen verdeeld met tamelijk vrije détailleering. In een rand (fig. 115*c*) overheerscht de enkele diagonaal.

Dit is weer niet het geval op een anderen koker. Het cirkelvlak is hier in het midden van een geornamenteerden cirkel voorzien. De omtrek van dezen cirkel is in 6 stukken verdeeld, waarvan de snijpunten onderling verbonden worden en zoo spitse hoeken of torens vormen (fig.

---

[1]) A. C. HADDON. Decorative Art of Brit. N.-Guinea (Cunningham Memoirs, X, 1891).

116). Deze versiering baseert zich dus op deeling van het cirkelvlak, waarvan een geometrisch geheel het logisch gevolg is. Even meetkundig van aspekt is de ornamentatie van het staande vlak, waarbij het langwerpige vlak door hulplijnen in horizontale rhomben is verdeeld (fig. 113). Minder geometrisch van karakter is fig. 114, dat op een anderen koker voorkomt. Het langwerpige vak is door diagonalen doorsneden, terwijl de spiralen in het vierkant op de medianen baseeren. Een koker in het Mus. Leiden (Ser. 16—133) toont eveneens verdeeld ornament, vierkantjes waarin twee concentrische cirkels zijn geplaatst, een versiering, die zoo eenvoudig is, dat ze geen illustratie behoeft. Uitgezonderd den groven koker, waarvan de versiering in fig. 117 is afgebeeld, dragen ook deze exemplaren, wat schematische ornamentsbehandeling betreft, hetzelfde kenmerk als de tibaq-versiering.

b.

Men zou zoo haast gaan denken, dat die Timoreezen niet anders kunnen werken. Die geometrische eigenschappen zouden dan iets wezen dat het Timor-ornament erfelijk belast, en dat, hoe loffelijk overigens ook, toch wel wat te eenzijdig wordt op den duur.

Dat dit ganschelijk niet het geval is, mag de versiering der beenen kokers, lepels en kammen leeren.

De eerstgenoemde gaan voor. Dit zijn kalkkokers, zooals het inwendige eenparig laat zien; in het Timoreesch *tiba-noeif (tib-noeif)* van *noeif* (been) (Med. Mr Dr Jonker) genaamd.

Hun vorm is eenvoudiger dan die der houten kokers. Ze zijn als plaat XVIII fig. 118 ietwat schuin toeloopend, als fig. 119 langwerpig en hoekig, als 120 en 121 zuiver rond gevormd. Aan de afwerking is spoedig te zien, dat we met geen alledaagsche voorwerpen te doen hebben. De afsluitende stoppen, die zelfs bij de mooiste tibaq's uit klapperdop vervaardigd zijn, zonder eenige vermooiing, zijn hier verzorgd uit hout gesneden. Het touwtje is wel op de tibaq-manier door het deksel getrokken, maar ook weer met zorg behandeld. Bosjes kralen zijn er soms aangehangen of door het omwinden met kleurig garen is naar versiering getracht.

De versiering is ingesneden en met was ingevuld en toont een zeer afwijkend ornamenttype (fig. 122).

Geen afsluiting naar buiten is aan deze kokers, wel aan onder- en bovenzijde een heel eenvoudige bandvorm met soms sobere, geometrische vulling. Het daardoor gevormde vlak is gevuld met figuren op

regelmatige afstanden geplaatst, maar *zonder eenig onderling verband.* Het vlak-ornament, dat wij tot nog toe ontmoet hebben, *berustend op deeling van het te versieren vlak, waarop het ornament zich verder ontwikkelt,* wordt hier volkomen gemist. Geen enkele koker verbreekt deze waarneming.

In de keuze dier motieven is eveneens veel bizonders te vinden. Het zijn alle variaties op twee vormen; de een (123 *a—g*), is een duidelijke krokodilvorm, de ander (126 *a—h*) een langwerpig ornament. In de toepassing dier beide motieven is eenige regelmatigheid te zien. Op twee kokers [1]) heerscht uitsluitend de krokodil, op drie [2]) het langwerpige motief, op zeven [3]) zijn beide gelijkmatig gebruikt. Meerendeels zijn ze dus te zamen gebruikt, wat op onderlinge verwantschap in beteekenis wijst.

Wanneer wij deze figurenreeks gaan vergelijken met de diervormen op de beide tibaqs (plaat XVI fig. 109—110), blijkt een aardig onderscheid in behandeling. Het naturalisme wordt dan sterker zichtbaar op de tibaq's; in deze blijft eenige beweging over, die uit de krokodillen der beenen kokers geheel verdwijnt. En toch is in de meeste de staart niet symmetrisch en de natuurlijke houding der pooten is bewaard gebleven. Het strengere, ornamentale karakter is verkregen door de hoogst zorgvuldige détailleering, die in lichaam en kop volkomen vrij wordt. De krokodil toont in natura een goed zichtbare ruglijn, die het langwerpige lichaam in tweeën deelt en wat ook weergegeven is op de figuur b van den bamboe-koker (fig. 109), doch hier vergeten is. Maar de artistieke vrijheid, die op de tibaqs de koppen van krokodil en schildpad aan beide zijden doet herhalen, komt hier slechts éénmaal voor (fig. f). Wonderlijk raadselachtig toch!

Het weren van al het andere ornament geeft aan deze *figuren het karakter van symboliek ornament* [4]).

Opmerkelijk is *de ruitvorm*, het op de punt geplaatste vierkantje, die hier den kop, het voornaamste deel, vervangt. Maar deze kopvorm behoort blijkbaar bij den krokodil, niet bij het tweede hoofdmotief.

Als wij dit in de verschillende variaties bekijken, vallen weder hoofdvormen op; de eerste (plaat XIX fig. 126 *a, d, e* en *f*) is langwerpig

---

[1]) Mus. Leiden. (Ser. 839—19 en 21.)

[2]) „ „ (Ser. 695—36, Ser. 839—21 en 25.)

[3]) „ „ (Ser. 831—83; 839—29); Coll. Bosman (1 ex.); Mus. Berlijn (I c. 9181 a en b; 20981); Drs Foy u. Richter (fig. 35).

[4]) De enkele maal, dat andere motiefjes gebruikt zijn, nl. bij een koker in Mus. Leiden (Ser. 851—21) is het fond bedekt met concentrische cirkels met getande randen (zonnen) en kruisjes (sterren).

en rechtlijnig, de tweede (fig. *b*, *c*, *g*, *h*) heeft daarentegen in het midden een spitse rhombe.

Doch meer eigenschappen hebben beide vormen gemeen: het *veelpootige* en het ontbreken van kop of staart. Dezelfde opmerkingen zijn te maken bij een oppervlakkige beschouwing van den *duizendpoot*, welk Scolopendra-geslacht op Timor ruim vertegenwoordigd is. Het zijn *duizendpoot-motieven*, een verklaring, die bevestigd wordt door de zeer regelmatige geledingen, welk dit insekt toont en die hier vertolkt wordt door de even gelijkmatige verdeeling van fig. *a*, *d*, *e* en *f*. De groote ruit, die in het midden zichtbaar is en opzettelijk ingeschoven, vertegenwoordigt hier een nieuw, symboliek element, dat in verband staat met het duizendpoot-motief en wellicht de beteekenis vergroot of verandert.

De Timoreezen zouden dus met hun symbolen doen, wat wij soms met onze woorden doen: samenvoegen van soms verschillende begrippen.

Deze waarneming wordt bevestigd door gelijk gebruik van een vogelmotief. Bij fig. 124 en 125 is deze op den krokodilkop toegepast, bij fig. 126*g* aan beide zijden van het duizendpootmotief. In dit laatste vinden wij dus duizendpoot, ruit en vogel vereend, één motief, dat drie symbolische begrippen vertoont. Heeft Dr Nieuwenhuis in het ornament der Dajaks eenige symbolen verklaard, die naast elkaar en verspreid in het ornament aangewezen kunnen worden, en waarbij er zijn (bijv. het genitalia-motief), die nimmer door een Europeaan geraden zouden zijn, zoo vinden wij hier in één beperkt en strak omlijnd motief verschillende symbolische begrippen, letterlijk beeldspraak.

Als zoodanig beschouwd, vormen deze beenen kokers een zeer afzonderlijke groep van louter symboliek ornament, wier motieven voornamelijk alleen bij deze toegepast worden. Vandaar ook de betere verzorging en de vermooiing met kralen, die in het bizonder wijzen op de waarde, door de Timoreezen aan *deze* kokers gewijd! Het weinige voorkomen dezer kokers in Europeesche collecties wijst evenzeer in deze richting. Tegenover het groot getal tibaqs zijn mij slechts veertien [1]) van deze soort bekend, waarvan het meerendeel door Dr Ten Kate zijn verzameld. Zoo gemakkelijk de bamboe-kokers op Timor verkregen worden, zoo lastig is dit blijkbaar bij de beenen kalkkokers. En deze konden niet aan de aandacht van reizigers ontsnapt zijn; indien zij ze gezien hadden, zou hun aandacht stellig getrokken zijn door het zoo

[1]) Mus. Leiden (Ser. 695—36; Ser. 839—19, 21, 22, 24, 25, 29, 83). Mus. Berlijn. (I c. 9181 a en b; 20981 en 20982). Drs Foy u. Richter (fig. 35). Coll. Bosman (1 ex.).

duidelijke krokodilmotief, waarop reeds lang de aandacht van ethnologen gevestigd is geweest.

c.

Voor kalkbewaring worden overigens de holle kalebassen algemeener gebruikt en wel kleine, geel-bruine en groote, spits toeloopende vormen van donkerbruine kleur. Een kalebas voor kalk heet *bòko-aog (bòk-aog)*, van *bòko* — kalebas, en *aog* — kalk (Med. Mr Dr Jonker) [1]. Ook S. Müller vertelt blz. 256: „Voor het kalkpoeder worden echter meest kleine kalebassen gebezigd, welke gewoonlijk, evenals de bamboezen, niet zelden ten getale van acht of twaalf in een' zak aanwezige kokertjes, van buiten met allerhande snijwerk versierd zijn."

De uitgesneden figuren worden op donkerbruine vruchtenschillen met kalk, op lichtbruine met zwart ingevuld. Dit is zeer algemeen in den Timor-groep, waar alleen Savoe een uitzondering maakt, door het doosje onversierd te laten en alleen de hoog uitstekende stop te versieren. In dezen dekselvorm, die overal elders uitsteekt, wijkt Timor weer af door een rond dekseltje toe te passen, dat zich juist bij den vruchtvorm aansluit en dezen alzoo zuiver bewaart. Ook het tin ter meerdere versiering (Mus. Leiden Ser. 1—138 en 335, Ser. 16—3) is voor kalebassen lokaal-Timoreesch gebruik. Bij dezen laatsten koker is uit hoornachtig leder een snoertje gesneden, dat deksel en onderzijde als draagband verbindt.

Dan is er in het Mus. Leiden een groote, bruine kalebas (Ser. 16—136), die, als deze werkelijk van Timor afkomstig is en niet van N.-Guinea, een nieuwe techniek voor dit eiland laat zien: het inbranden. Dit echt-Melanesisch procedé wordt als volgt door Dr Albert Hahl [2]) beschreven: Men splijt een klapperschil in spitse stukken en houdt deze in het vuur tot de punt gloeit. Nu kan men er mede gaan branden en door blazen kan de punt geruimen tijd gloeiend gehouden worden. De versiering op deze kalebas is zeer eenvoudig en bestaat slechts uit enkele grove strepen.

Het merkwaardigste is de gesneden versiering. Het Timoreesch ornament, dat tot nog toe in uitsluitend strenge vormen en min of meer geometrische samenstelling is voorgekomen, toont ook hier, evenals bij de beenen kokers, successievelijk een heel andere richting. Sommige blijven tamelijk getrouw. Op onder- en bovenzijden zijn gefigureerde, concentrische cirkels aangebracht (plaat XX fig. 132 en 134), waarbij

[1]) Voor Savoe geeft Dr. Ten Kate blz. 699 den naam *tebá* op.
[2]) Zeitschr. f. Ethnologie. XXX, 1898. blz. (397).

twee de bekende torens vertoonen. Dit zijn de eenige, strakke lijnrichtingen en het overige blijft onversierd of draagt eenige luchtige ornamentjes. Bij fig. 134 zijn vier naturalistische bladen tegen den rand geplaatst, omringd door een zonderling spiralen-ornament (fig. 135). Evenzoo zijn op een andere kalebas bij een dergelijke cirkeltoepassing een aantal dieren gebruikt. In deze figuren zijn duidelijk hert, haan en nog een vogel (fig. 133*a*, *b* en *c*) te herkennen. Op een koker is de ruimte tusschen de cirkels (fig. 128) van boven- en benedenzijde verdeeld door een band, die de kalebas in twee deelen snijdt (fig. 129) en uit *spinneweb*-motieven gevormd is; een tibaq-motief, dat met een driebladornament op een kalebas in het Mus. Rotterdam de eenige herinneringen aan de bamboe-kokers geeft.

Deze middenband blijft op andere kokers behouden en daarop worden losse motiefjes geplaatst. Fig. 131 herinnert eenigzins aan het bergmotief. In de beide anderen (fig. 127 en 130) verdwijnt het strenge bijna geheel, wordt zelfs, als bij de eerste figuur, opgewekt en pittig.

In dat fig. 127 is geen enkele directe lijnbeweging te vinden en het ornament in zesdeelige reeks toont een vlot-decoratief karakter. Behaagziek verspreiden zich de spiralen en worden alleen daar strenger, waar het kruisvormig stermotief gedragen en omlijnd moet worden. De afgebroken streepjes, die de lijnen vergezellen, geven aan het geheel iets ongemeen teers, een zeldzaam cachet, dat deze kalebas tot een der mooiste Timor-voorwerpen maakt.

d.

„De Timoreezen", zegt Teysmann, [1]) „eten niet met de vingers, maar houden er allen lepeltjes op na, die heel lief bewerkt zijn, uit de Cocosschaal gesneden worden, en steeds in hun knapzak te vinden zijn."

Dit gebruik van lepels, *sòno'*(*sònoq*) of *sòko'* (Med. Mr Dr Jonker), toont wel, dat de Timoreezen een trapje hooger staan dan we wel zouden denken. Dit spreekt evenzeer uit de bewerking.

Allereerst wordt daarbij van natuurlijke vruchtvormen gebruikt gemaakt. Uit klapper- en kalebasschillen wordt een lepel gesneden, die aldus de half-ronde vorm behoudt. De steel is à jour uitgesneden en heel fijn bewerkt; het ornament is hierbij vlakgehouden en alleen de kantjes zijn schuin afgemaakt, van facetten voorzien, zoolals de technische term luidt (plaat XXI fig. 136).

---

[1]) J. E. Teyssmann, Verslag eener botanische reis over Timor en de daaronder ressort. eil. Samauw, Alor, Solor, Floris en Soemba (Nat. Tijdschr. v. Ned. Indië XXXIV, 1874, blz. 375.

Het maken dezer lepels moet een ontzaggelijk moeilijk werkje zijn. De klapperschil is dik en hard, zóó zelfs, dat een goed, stalen mes weinig helpt bij de bewerking; scherpe vijlen zijn alleen bruikbaar bij het dunner maken en scherpe zaagjes bij het uitsnijden van den gefigureerden steel. En ik betwijfel zelfs of een Europeesch werkman met *deze* hulpmiddelen die lepels zoo mooi zou kunnen afwerken; ze zijn licht en overal prettig glad, terwijl de te groote ronding van de vruchtenschil door het juiste afschaven afgeplat is. Hoe knap zij het klappermateriaal bewerken kunnen, toonen ook aardige kommetjes, hieruit gemaakt; deze zijn dun en uiterst glad en zoo mooi gevormd, dat de Timoreezen stellig een middeltje moeten weten om de onbuigzame klapperschil naar hun wil te beheerschen.

Even gecompliceerd van techniek zijn de hoornen lepels. Hiervoor moet eerst een omtrekvorm gemaakt worden, waarmee men op den ronden runderhoorn een model kan afteekenen. Langs hulplijnen kan dit stuk zuiver uitgezaagd worden, dat er daarna spiraalvormig uitziet, immers geheel den ronden horenvorm behoudt. Vóór aan de verdere bewerking gedacht kan worden, moet het hoorn vlak gemaakt worden.

Dit doet men door het materiaal boven een flink vuurtje goed warm te maken; als het een zekeren hittegraad verkregen heeft, wordt het buigzaam en als het dan tusschen een paar steenen geperst wordt, is een vlak stuk verkregen, waaraan een plotselinge afkoeling de normale hardheid teruggeeft. De lepelsteel kan nu afgeschaafd, gelijkgemaakt en besneden worden; evenzoo de vorm van het lepelblad. Om dit den geschikten schepvorm te geven, moet het hoorn weder boven vuur zacht gemaakt worden en wordt dan weer in twee houten vormen geperst, die het weeke materiaal in het gewenschte model wringen. Na afkoeling en zorgvuldige polijsting, die de krassen van het afschaven verwijderen moet, is de lepel gereed. Dit is de Europeesche hoornbewerking en tevens de eenig-mogelijke; waarom het niet verwonderlijk is dezelfde techniek op Java aan te treffen. Het persen, waardoor ten onzent het hoorn wordt gevormd, geschiedt daar in een knijpwerktuig van bamboe, *pipitan* genoemd [1]. Ook de Timoreesche lepels, veel en veel mooier bewerkt dan de Javaansche voorwerpen van hoorn, moeten beslist op dergelijke wijze bewerkt zijn.

Drie vormen overheerschen bij deze hoornen lepels. De eerste (plaat XXI fig. 139) heeft een ovaal, breed uitloopend lepelblad met

---

[1]) Zie de zeer goede beschrijving van W. Meyer in „De inl. kunstnijverheid in de Res. Kedoe." (Tijdschr. v. Nijv. en Landb. in N.-I., XLIV, 1892, p. 366 vlg.)

platten steel, die schijnbaar later aangezet is door de scherpe scheiding van breed golvend blad en vlakken steel, maar toch uit één stuk bestaat; als zoodanig een technisch meesterstukje, waarvoor men ten onzent zeer ingewikkelde machines zou moeten hebben! Zooals de afbeelding duidelijk laat zien, eindigt de steel rechtlijnig, wat prettig onderbroken wordt door het ietwat uitzakken van het blad.

De tweede is even curieus. De korte steel is breed en plat, in verticale richting, en draagt een rond blad in zuiver horizontale richting (fig. 140 en 141). De derde heeft weer een ovaal blad, maar een langen, platten en breeden steel, die in schuine richting tot het horizontale lepelblad gevormd is (fig. 143—146).

Bij alle soorten is uitsluitend de steel bewerkt, nimmer bijv. de onderzijde van het blad; en op het gelijkmatig-dikke vlak is zeer mooi snijwerk aangebracht. Het is in zacht relief uitgevoerd, dat hier en daar à jour uitgesneden is. Dit reliet is weer iets nieuws voor Timor, dat wij tot nog toe slechts bij één houten koker (fig. 111) aangetroffen hebben, terwijl het blijkens Japansche bamboe-kokers en stokken even goed op bamboe toegepast zou kunnen worden. En wat de waarde verhoogt, is de zeer gevoelige wijze, waarop het relief uitgevoerd is. Het is gelijkmatig-vlak gehouden en dit juist stelt aan den snijder groote eischen. Relief, dat hoog en laag bewerkt is, geeft hem bijv. gelegenheid met diepe schaduwen te werken en zoo afwisseling aan te brengen; hij is aan niets gebonden en kan geheel vrij werken. Hier echter zijn sterke schaduwpartijen buitengesloten en moet de snijder eentonigheid vermijden door mooi ornament en rake toepassing van fijne schaduwen, wat bij gelukkig slagen een veel nobeler aspekt ten gevolge zal hebben.

Aan den loop der ornamentlijnen en de ontwikkeling der détails worden dus hier hooge eischen gesteld, waarom bizonder ornament steeds samen gaat met vlakgehouden relief en in tijde van ornamentaal verval het hooge relief het meeste voorkomt.

Bij dit lepelornament doet zich een eigenaardig feit voor. Onverschillig of de lepel van klapperdop of hoorn gemaakt zijn, is op elken steel *een vogelmotief toegepast.*

Bij de klapperlepels is dit het minst zichtbaar. Meestal loopt de steel uit in een vogel met één, of met twee koppen (fig. 137 en 138), terwijl het overige snijwerk geen bizondere motieven laat zien. Bij de hoornen exemplaren stijgt dit vogelgebruik zoo zelfs, dat de versiering bijna uitsluitend door dit motief gevormd wordt. Het motief is daarbij zoo sprekend gehouden, dat het soms mogelijk is de soort eenigs-

zins te bepalen. Zoo is bij fig. 139 de eend als prototype gebruikt; de uitbuigende borst sluit tegen het blad aan en de breedsnavelige kop buigt zich in mooie welving om. Op den kop vinden wij een kleinen kop, waarbij wij herinnerd worden aan het samenvoegen van motieven op de beenen kalkkokers. Op den tweeden lepel van deze soort (fig. 140) is het motief sterker gestileerd en kan alleen de hanekam de vogelsoort nader doen bepalen. Dezelfde gewijde vogel komt voor op de fig. 141 en 142.

De langstelige lepels missen dit haanmotief geheel. Hun breed vlak geeft gelegenheid tot breeder ornamentsontwikkeling. Op fig. 146 bestaat deze uitsluitend uit eenden, die door een raamwerk van rechte en schuine lijnen verbonden zijn. Op fig. 144*a* is slechts de helft met breedsnavelige vogels (zwanen?) bedekt en de rest met spiralen versierd. Deze lepel is in onderscheiding met de anderen slechts gedeeltelijk met open snijwerk; alleen het vogelornament is zoo behandeld, dat de onderzijde er als fig. 114*b* uitziet.

De beide volgende zijn nog curieuser. De eerste (fig. 143) bestaat uitsluitend uit reigers, welke typische compositie in de verte aan Assyrisch ornament doet denken; het eigenaardig effekt is voornamelijk verkregen door het lichaam met dwarse inkervingen te voorzien, en de lange snavels met de omgevonwen steltlooperspooten te verbinden.

De tweede (fig. 145) is ornamentaal minder gedurfd, maar niet minder interessant door de nieuwe motieven, welke op dezen steel optreden. De vier afdeelingen met vogels worden bekroond door een vrouwtje, dat in iedere hand een gebogen voorwerp (een werphout?) heeft; haar vingers zijn uitgespreid, een houding, waaraan men reeds meermalen een sexueele beteekenis heeft gehecht en die hier niet buitengesloten is. Op haar voeten rusten twee vogels.

De twee volgende vogelparen grijpen naar de concentrische cirkels, het Triquetrum of zonsymbool. Dit laatste is waarschijnlijk een symbolische handeling, die als zoodanig veel aandacht verdient.

Het optreden dezer voor lepels nieuwe motieven van zon en mensch vermindert in geenen deele het merkwaardige feit, dat voor lepelversiering de Timorees voornamelijk vogels van verschillende soort kiest, tenminste in de streek, vanwaar deze hoogst interessante lepels uit het Mus. Leiden afkomstig zijn.

Dit Museum is in de mij bekende collecties de eenige verzameling, die dergelijke *hoornen* lepels uit West Timor bezit. Maar alle behooren tot Serie 1 en 16, de oude collecties, die bijeengebracht zijn door Von Siebold, Macklot en Müller. In geen der latere komen zij voor, wat m. i. wel wijst op zeldzaamheid in deze jaren.

e.

Niet minder belangrijk zijn de in dit Museum aanwezige kammen, waarvan de langwerpige exemplaren eveneens in geen ander voorkomen.

De kammen, die van hout gemaakt *kili* heeten, van hoorn *kil-soenaf* (soenaf-hoorn) en volgens M[r] D[r] Jonker alleen door vrouwen gedragen worden, zijn in eenvoudig relief bewerkt, meerendeels als pl. XXII fig. 147.

Belangrijker zijn de volgende, die uit twee deelen bestaan: een langwerpige steel en een stel van vijf of zes lange, dunne tanden in iets gebogen vorm. De deelen zijn vereenigd met zeer fijn lichtkleurig vlechtwerk, waarbij een enkele maal dunne, tinnen kraaltjes zijn gevoegd. Deze kammen herinneren sterk aan de exemplaren, welke men verspreid in Polynesië vindt. Deze soort heet op Timor *sóit* en wordt daar uitsluitend door mannen gedragen (M[r] Dr J.).

De eenvoudige, geometrische vulling der kleine, houten kammen is met kleine, onbelangrijke variaties gelijk aan fig. 147. Merkwaardiger zijn de groote. Wel laat de schikking een versiering op geometrische basis zien, maar dit beheerscht de détails niet. Het vogelmotief keert hier weder in ruime mate terug. Op fig. 149 is dit het eenige motief; de pooten en vleugels zijn verloren gegaan in den ornamentalen strijd en ter vergoeding zijn de lichamen aan elkaar gekoppeld.

Mooier is de volgende, die decoratiever doet en waarbij in het midden een vierpootige schildpadvorm gebruikt is. (fig. 148.)

Het allermerkwaardigst zijn de volgende. In fig. 150 is in de bovenste afdeeling een ornamentale roset geplaatst, die door het kruisvormig stermotief gesteund wordt. Vogels met getande (!) bekken vullen de hoeken. In de daarop volgende verdieping neemt het aantal motieven raadselachtig toe. Een schildpadvormig, vierpootig motief staat in het midden. Aan de onderste pooten zijn drie nagels, aan de bovenste vogelkoppen. In de overige ruimten zijn aan iedere zijde twee vogels geplaatst.

In het onderste deel is een menschmotief [1]), dat blijkens de genitalia aan de voorzijde mannelijk, aan de achterzijde vrouwelijk is. De vrouwelijke genitalia zijn hier weergegeven door een *ruit*. Compleete vogelfiguren rusten op de handen en aan iedere zijde zijn drie vogelkoppen op elkaar geplaatst.

---

[1]) Hier vinden wij dus het menschmotief terug, dat op het naburige Soemba uitsluitend voor vorstelijke weefsels gebruikt wordt. Onmogelijk natuurlijk nu uit te maken, of dit gereserveerd-zijn ook voor deze kammen heeft gegolden.

Op de tanden van dezen kam zijn de typische larfvormen gebruikt (fig. 151), die op een enkelen beenen koker (pl. XIX fig. 125) voorkomen.

De andere kammen missen deze tandenversiering; in de ornamentatie van den steel zijn verder nog ster, vogel, schildpad en mensch in gelijke mate gebruikt (fig. 152 en 153).

Deze motieven komen op de latere kammen geheel niet voor en als zoodanig zijn deze kammen als prachtig-historische voorwerpen te beschouwen. Om die reden is het mij een genoegen, deze zeldzame exemplaren voor de eerste maal te kunnen publiceeren, al moesten de afbeeldingen in lichtdruk wegens de kosten nagelaten worden.

VI.

et was in den aanvang van deze studie mogelijk het ornament van het eiland in een W. Timoreesch en een Beloneesch deel te scheiden, en nu is ook gebleken, dat het ornament van West Timor weder in kleinere groepen verdeeld kan worden, die in blijkbaar verband met het te versieren voorwerp staan.

Bij de bamboe-kokers vinden wij uitsluitend *geometrisch ornament.* Als hoofdmotieven *drieblad* en *spinneweb*, terwijl reiger, schildpad, vogel, ster, zon en mâlak sporadisch en zeer ondergeschikt voorkomen.

Bij de houten kokers: geometrisch ornament.

Bij de beenen kokers ontbreekt de geometrische verdeeling als onderling verband. Als hoofdmotieven *krokodil, duizendpoot*, soms vereenigd met vogelmotief; sporadisch ster en zon.

Op de kalebassen: gedeeltelijk ontbreken van geometrische samenstelling. Geen hoofdmotieven merkbaar. Sporadisch spinnewebmotief, benevens hert, vogel en haan.

Op de lepels: onbeteekenende geometrische samenstelling. Als hoofdmotief: de *vogel.* Sporadisch mensch en zon.

Op de kammen: geen geometrische samenstelling op de langwerpige vormen, wèl op de andere. Als hoofdmotieven: *mensch, vogel, schildpad* en *ster.*

Al is het dus door te gering aantal niet mogelijk de andere besneden voorwerpen, evenals de tibaqs, in systematische groepen te verdeelen [1]), het resultaat is verrassend! Er blijkt onderling weinig verband te bestaan en dit komt het duidelijkst uit in de gebruikte motieven. Het *spinneweb,* zoo algemeen op tibaqs, wordt voor al de andere voorwerpen blijkbaar ongeschikt geacht, verschijnt slechts één enkele maal op een kalebas. Het *drieblad,* even bemind voor tibaqs,

[1]) Terwijl ander snijwerk als drinkbekers en zwaardgevesten wegens onvoldoend materiaal onvermeld moeten blijven.

een motief, dat zoo gemakkelijk toe te passen is, is eveneens slechts op één enkele kalebas zichtbaar.

De *duizendpoot* verschijnt alleen op de beenen kokers; en de *vogels*, die op beenen en bamboe-kokers ondergeschikt voorkomen, zijn wèl waardig in de versiering van lepels te domineeren en op de kammen met mensch en schildpad gebruikt te worden.

Zijn dat geen raadsels, die prikkelen tot oplossing, maar tevens spottend alle pogingen tot verklaring verhinderen?

Geen verbruik of gebruik, die hierbij van eenigen invloed zijn! Deze uiterst vaardige versierders zijn zeer goed in staat, die motieven volkomen vrij te gebruiken. Of drieblad en spinneweb in verband staan met tabak, duizendpoot en krokodil met kalk, mag zeer betwijfeld worden. Het gebruik der lepels zal zich toch wel beperken tot het algemeene volksvoedsel, de mais (djagoeng), en geen Timorees zal bij het nuttigen van vogels een *lepel* gebruiken. Hoe de Timorees er toe komt het menschenbeeld bijna uitsluitend op kammen te gebruiken, is nog zonderlinger, daar bij on- of minbeschaafde menschen een kam het onderwerp van minder smakelijke grappen is.

Toeval kan deze motievenkeus niet wezen, daar het dan niet mogelijk zou zijn, deze in zoo strenge mate doorgevoerd te zien. Ook geen sleur! Wanneer hieraan zoo algemeen geofferd werd, zou de technische bewerking en de ornamentsbehandeling daaronder moeten lijden, iets, dat geenszins het geval is.

Maar wat is dan de verklaring?

Dit Timoreesche ornament is wel is waar door de traditie gevormd, maar dan moet toch eertijds deze zonderlinge opvatting goede gronden hebben gehad. Een voorgeslacht, dat ornament als *dit* naliet, moet *te hoog* gestaan hebben om van oppervlakkig, gedachtenloos werk beschuldigd te kunnen worden.

Deze raadselachtige uiting van versieringskunst, die blijkbaar gansch andere opvattingen huldigt dan heel het Europeesche kunstgebied, komt eveneens uit in het Timoreesche *weefsel* en *vlechtwerk*.

Al moet een uitvoerige behandeling tot later bewaard blijven, toch mag een kort overzicht hier niet ontbreken. Het weefsel wordt op tweeërlei wijze versierd: door het ikatten en door het invoegen van een tweeden inslagdraad, den flottanten inslag [1]). Beide weefselversieringen

---

[1]) Zie daarover: mijn Ind. textiele Kunst (N. Rott. Cour., 28 en 30 Juni 1901); Rouffaer's Inleiding van den Catalogus d. Tent. N. I. Kunstnijverheid, 3e Groep, 1901 (O.-I. weefsels, Jav. batiks en oud-I. meubelen); en mijn Het ikatten in den Ind. Archipel (Onze Kunst, dl. I, 1902).

behouden een verschillend aspekt, maar eveneens een lokaal karakter, zoo dat men ze onmiddellijk als Timoreesche doeken herkent. De eenige weefsel-ornamenten, mij door het snijwerk bekend, zijn een krokodilmotief en merkteekens (mâlak), waarvan het eerste weer uitsluitend op doeken met *flottanten inslag* voorkomt.

En hoezeer dit Timor-weefsel in verschillende opzichten een zeer lokaal karakter toont, toch zijn er reeds aanwijzingen, die op verre verwantschap wijzen. In het Weener Hofmuseum vond ik een badjoe (N° 25946) en een slimoet (25947), zuiver Dajaksch werk uit de Z. en O. Afd. van Borneo. En toch was dit als de Timor-weefsels in gestreepte banen verdeeld en in die strooken kwam een geïkat ornament voor, precies als op Timor toegepast. Zelfs de afsluiting met kleine toempals ontbrak niet. Op het baadje was het typische Timor-motief van pl. XIX fig. 126*c* toegepast, op het andere weefsel het Savoeneesche schildpadmotief.

Het vlechtwerk is even raadselachtig. Ook op dit gebied bestaan twee soorten! De eerste vorm is die, waarbij op de voering van lontarblad gekleurde draadjes worden ingevlochten (supplémentaire versiering). De tweede wordt eveneens op de voering der mandjes toegepast, maar nu in heel anderen vorm. Reepjes lontarblad ter breedte van 4, 5 mM. worden verdeeld in fijne reepjes, doch zóó dat onder- en bovenzijde niet doorgesneden worden. Deze gedeeltelijk doorsneden reepen bekleeden naast elkaar het mandje, terwijl de versiering aangebracht wordt door het invlechten van zwarte of bruine draden. Worden dus bij den eersten vorm de kleurige draadjes telkens afgebroken, waardoor het gebruik van diverse kleuren mogelijk is, dit vervalt bij den tweeden vorm, waarbij dezelfde kleurdraad in het geheele vlechtwerk blijft doorloopen.

Het ornament der supplémentaire versiering heeft een zeer sterk lokaal karakter, al is deze technische vorm in den geheelen Indischen Archipel verspreid. In kleur en vorm zijn nergens analoge verschijningen op te merken. Op de aldus versierde korfjes komen weer *schildpad* en *duizendpoot* voor in de vormen, bekend door het snijwerk.

De versiering van het tweede vlechtwerk vertoont juist het tegenovergestelde, al is het toepassen van lontarblad op deze wijze tot nog toe alleen van het Oostelijk deel van den Archipel bekend. Het gebruikte ornament baseert evenals dat der Dajaks en Bataks op de spiraal; het Dajaksche naga-motief en de door Prof. A. R. HEIN gepubliceerde mat der Lampongs [2]) had even goed van West Timor afkomstig kunnen zijn.

[1]) Zie mijn Vlechtwerk in den Indischen Archipel, Haarlem (1902), pl. VII fig. 3 en 4 en blz. 33.

[2]) Prof. A. R. HEIN, blz. 102, fig. 66.

Nog curieuser is het ornament op eenige mandjes in het Mus. Leiden. De Dajaks passen een uilmotief, een tatoueerfiguur, ook in het vlechtwerk toe, blijkens eenige matten in het Koloniaal Museum te Haarlem [1]). Dit sprekend ornament, dat op Borneo met zwartgekleurde *rotandraden* van 4 mM. breedte wordt aangebracht, keert hier in letterlijken vorm terug, maar nu verkleind door het gebruik van 1 mM. breede lontarstrookjes in bruin of zwart [2]).

Naast lokaal ornament komt dus in het vlechtwerk en weefsel een tweede, weinig-zelfstandige versiering voor, een feit, dat belangrijk wordt door het voorkomen van Dajaksche familietrekken onder het Beloneesche snijwerk (zie blz. 24). Iets, wat niet aangewezen kan worden onder het Timoreesche *mannenwerk*, komt wèl voor onder het *vrouwenwerk*.

Al vinden wij dus snijwerkmotieven in *enkele* vrouwelijke technieken terug, het helpt ons evenmin op den weg; integendeel! het vinden van Dajaksche elementen zou in staat wezen het spoor geheel bijster te maken! Het noodzaakt mij zelfs tot de verklaring, dat juist deze vlechtwerk-eigenschappen mij aangespoord hebben tot uitgebreider nasporingen op Dajaksch en Bataksch ornamentgebied, dan strikt genomen voor de behandeling van Timor noodig was. Het resultaat is geweest, dat ik, ondanks deze tegenstrijdigheid, den nadruk heb durven leggen op het beslist-lokaal karakter van het West Timoreesch snijwerk en een deel van het vlechtwerk.

De zonderlinge uiting van deze versieringskunst kan dus voorloopig in geenen deele verklaard worden; een negatief resultaat, dat wellicht onvermijdelijk is, waar het een zelden bestudeerd gebied geldt. Men staat immers tegenover deze ornamentraadselen in een onmogelijke verhouding, niet ongelijk aan die van den botanicus, die ter beschrijving van het *leven* eener uitgebreide plantenfamilie slechts verdroogd herbariummateriaal tot zijn beschikking vindt.

Des te belangrijker wordt het positieve resultaat, dat de toepassing van een bepaald motief of ornament in nauw verband staat met het te versieren voorwerp; *een ornamentale adat*, die nog steeds streng gehuldigd wordt.

Zeer waarschijnlijk wordt deze bovendien geïnflueneeerd door de symbolische waarde, die de versierder aan de motieven toekent.

Immers het Triquetrum, het zonsymbool, staat in verband met *Oesi Nènoh*, den zonnegod, de voornaamste figuur der Timoreesche

[1]) Vlechtwerk i. d. Ind. Archipel pl. VI fig. 5.

[2]) Zie mijn Catalogus der Vlechtwerk-tentoonstelling, Den Haag, 1902, blz. 73 N° 596.

mythologie [1]); zijn hemelsche helpers zijn de maan *(Foenan)* en de sterren *(Kfoen)* [2]), welke laatste door het besproken kruisje vertolkt worden. De krokodil is weer het meest gewijde dier der aarde, de *Oesoi* (watervorst), aan wien uit vrees bij voorkeur roode dieren geofferd worden. [3])

Naast dit gevreesde dier maken de *Nitoes*, de geesten, die in bosschen en bergen huizen en deels uit de schimmen van afgestorvenen bestaan, het den Timorees lastig. Op allerlei wijzen tracht hij zich tegen hun schadelijke invloeden te beschermen. Niet onmogelijk, dat een goed deel zijner versieringen door de symbolische waarde als afschrikkende voorbehoedmiddelen dienst moeten doen!

[1]) Zie voor de Timor-mythologie: J. S. G. Gramberg, Eene maand in de binnenlanden van Timor (Verh. Bat. Gen. v. K. en W. XXXVI, 1872) blz. 206—207.

[2]) A. Bastian, Indonesien oder die Inseln des mal. Archipels. 1894. II. Timor blz. 1—2.

[3]) Ten Kate, blz. 343.

VII.

ls van niet minder waarde mag de vondst der geometrische basis beschouwd worden, daar dit voor een grooter gebied dan Timor van belang is.

Het gebruiken van schematische lijnen, waarop het ornament berust, is een hulpmiddel, dat niet gebruikt wordt, *omdat de Timorees niet anders zou kunnen werken*, maar dat, evenals de motievenkeus, in hooge mate afhankelijk is van den ornamentalen adat, de allesbeheerschende traditioneele opvatting. Het duidelijkst komt dit uit in de versieringen der bamboe-kokers, die op min of meer ontwikkelde schema's berusten, welke zoo zichtbaar zijn, dat men ze kan reconstrueeren; èn in de ornamentatie der beenen kokers, waar dit heelemaal niet het geval is.

Het zijn beide cylindervormen; was deze basis alleen als onontbeerlijk hulpmiddel gebruikt, dan zouden de beenen kokers hetzelfde verschijnsel moeten toonen!

Het blijkt bovendien uit de veel vrijere ornamenten der kalebassen, lepels en kammen, dat zij zeer goed zelfs *zonder schema* versieren kunnen.

Die geometrie heeft reeds lang de aandacht van de wetenschap getrokken, maar nimmer in die mate, waarop dit verschijnsel aanspraak mocht maken. Men vond de eigenschappen te zonderling bij menschen zonder noemenswaardige kultuur, te meer daar wij als „Dressurzöglinge einer höheren Cultur, welchen von Kindesbeinen an die geometrischen Grundlehren eingeimpft werden" (Prof. Hein, blz. 95) die wetenschap zelden als hulpmiddel bij ornamentvorming gebruiken.

Door het algemeen optreden bij verschillende volken ging men zelfs zoover, het als eersten trap op den versieringsladder voor te stellen, zonder nader te onderzoeken, of men genoeg van het verleden dier volken wist om hun beetje beschaving als primitieve kultuur te mogen beschouwen. Men vergat, dat het ook de degeneratie van een hoogere kultuur kon zijn, de laatste overblijfselen van een ons onbekende beschaving. Inzonderheid lette men te weinig op de scheeve voorstelling,

dat in *vuile, smerige* hutten van even vieze wilden een *verfraaiingsstreven* kon ontstaan, waarvan de intellectueele waarde niet gering was.

Een Dajak bijv. versiert geometrisch, omdat hij niet anders kan, een opvatting, die als volgt door Prof. Hein blz. 95 geformuleerd wordt: „Nicht so der Naturmensch, welcher die geometrische Figur niemals um ihrer selbst willen construirt und dem die Dreiecke, Vierecke und Fünfecke an sich ebenso unverständliche als gleichgiltige Dinge sind; er zeichnet mit den bescheidenen Mitteln seiner primitiven Technik kümmerliche, unvollkommene Nachbilder der ihn umgebenden, ihn interessirenden Gegenstände, welche ihm unter der Unbehilflichkeit seiner Hand zum einfachen, geradlinigen Schema erstarren, dem nur noch als sicherer Steckbrief der Name des Naturobjectes anhaftet. Die Entstehung des geometrischen Gebildes ist also von vorneherein niemals das Resultat der Abstraction, sondern das Resultat des Versuches einer Abbildung von Dingen der Erscheinungswelt".

Dit schrijft Prof. Hein, na in hooge mate de wetenschappelijke kwaliteiten van het Dajaksche vlechtwerk te hebben genoemd. Op den Timoreeschen natuurmensch is dit echter niet van toepassing. De naturalistische motieven, die op de twee besproken bamboe-kokers (fig. 109 en 110) voorkomen, zijn in het geheel geen „kümmerliche, unvolkommene Nachbilder", terwijl die van de kalebassen weinig met geometrie uitstaande hebben. Die dieren zijn alleen door een ander oog dan ons Europeesch bekeken; zij geven alleen het frappeerende in den diervorm, de rest kan hun niet schelen. Bij den haan is de kam en de golvende staart het voornaamste, bij het hert het hoog-opstekende gewei, bij den schildpad het breede schild. Voor een fotografisch- getrouwe wedergave voelen zij niets en huldigen in deze de opvatting van verscheidene moderne schilders en ornamentisten. Bamboe-kokers met naturalistische teekeningen der Dajaks in het Mus. Leiden vertoonen dit gelijke verschijnsel, terwijl het voldoen aan dit impressionisme van de Papoea's in Eng. N. Guinea door Prof. Haddon hoogelijk werd geroemd. Dank zij het trouw weergeven van die typeerende bizonderheden kon hij zelfs de afgebeelde dieren beslist determineeren.

Uit onhandigheid behoeft de geometrie dus volstrekt niet te ontstaan.

En wat Prof. Hein zegt van de onverschilligheid, waarmee de natuurmensch driehoek, vierhoek en vijfhoek beschouwt, is vermoedelijk minder juist. Op dit eigen Timor is gebleken, dat het gebruiken van schema's evenals de motievenkeus aan zekere voorwaarden is verbonden, die deels met het ornament, deels met het voorwerp voeling houden.

Ook op de Dajaks kan het niet slaan. Als deze „Gleichgiltigheit"

inderdaad bestond, zouden deze menschen voor de eenvoudige grondvormen der meetkunde *geen namen* hebben.

In HARDELAND's bekend Woordenboek der Dajaksche taal vind ik bijv. de lijn *darit* (blz. 90) genoemd; een passer — *pandarit* (blz. 90); rond *boenter* (blz. 80); een ruit of vierkant — *hiwang* (blz. 180); een zijde — *lapak* (blz. 297); een maat van lengte, dikte, enz. — *tipeng* (blz. 606); het afgemetene — *tolok* (blz. 612); een rij — *rinting* (blz. 477); het niet-symmetrisch-zijn — *toelah* (blz. 616).

Namen van meetkundige figuren in het Dajaksche tatoueer-ornament geeft ook Dr NIEUWENHUIS [1]). Een spiraal heet *krawit*. Een schema van ruiten heet *kĕtongpat*, volgens HARDELAND *kĕtong*, — saamgebogen, *pat* waarschijnlijk vier, dus viermaal omgebogen. Een patroon bestaande uit een sterk gebogen golflijn heet *kalong njipa*, d. i. „slangenlijn" (NIEUWENHUIS, p. 241). Een driehoeksvorm, doorkruist met horizontale lijnen, heet weer *dolong harok*, volgens Dr NIEUWENHUIS „boorden van een boot." Een allermerkwaardigste meetkundige figuur, twee congruente driehoeken, met de tophoeken verbonden, heet *pĕdjako*, dat noch bij Dr NIEUWENHUIS opgehelderd, noch bij HARDELAND te vinden is.

Dit zijn enkele Dajaksche namen, die wèl voor meerdere bekendheid pleiten dan Prof. HEIN vermoedt. Voor deze kennis behoeven wij zelfs niet bij de intelligente Dajaks te blijven. Op Flores [2]) vinden wij bijv. cirkel — *lokang* (blz. 505); een figuur — *pigoera* (blz. 508); ontwerpen — *rawin* (blz. 518); vierkant — *walan hoetoe* (vier — *hoetoe*) (blz. 526).

De nog lager staande Papoea's onderscheiden de dobbers van een treknet in cylindervormige (*rawakami*) en driehoekige (*ram*) [3]).

Al deze namen zijn te opmerkelijker, daar geen verzamelaar van woorden gedacht zal hebben aan mogelijke meerdere kennis omtrent eenvoudige, geometrische elementen; reden, waarom deze slechts bij toeval bekend zijn geworden.

Wat ook pleit voor meerdere waarde der geometrie in het Indonesische volksornament, is het voorkomen van eenvoudige, *zelfstandige* vormen als ruit, driehoek en vierkant, die toch moeilijk uit de natuur ontleend kunnen zijn en evenmin „allmälig schematisirte Nachbildungen von bestimmten Objecten sind." Zoo komen op Soembaneesche graven gelijkbeenige driehoeken voor, door een loodlijn ver-

---

1) I, blz. 241—242 en plaat XXVII en XXIX.

2) Woordenlijstje van het dialect van Sikka (Midden-Flores) verzameld door L. F. CALON (Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenk. XXXIII, 1890, blz. 501 vlg.)

3) DE CLERCQ & SCHMELTZ, Ethnogr. Beschr. v. Ned. N. Guinea, blz. 102.

deeld [1]). Het Dajaksche *pĕdjako*-motief, de twee driehoeken aan de tophoeken verbonden, geplaatst is evenzeer een beslist geconstrueerde figuur, die men ginds niet zoeken zou. Hetzelfde motief komt ook op Timor voor en wel op een der typische kokers met half naturalistische voorstelling (fig. 110).

Nog vreemder is het onder de Papoea's van Ned. N.-Guinea een tatoueerpatroon te vinden, dat uit een vierkant bestaat, waarin een ruit op de punt geplaatst is [2]).

Het lijkt zelfs of aan deze eenvoudige vormen hier en daar symbolische waarde wordt toegekend. De ruit, de horizontale rhombe, is als tatoueerpatroon bij enkele Dajakstammen als *matan poenai* [3]) (het oog der groene duif?) bekend. Op de bekende tĕmpajan's, de aarden potten der Dajaks, voorkomend, is deze figuur weer het symbool van het eetbare, *makanan* [4]).

Prof. Haddon beeldt op een tabakspijp der Papoea's een ruit af, die door een ingevoegd cirkeltje duidelijk als oog te herkennen is [5]). Eveneens vinden wij uit Ned. N.-Guinea een bamboe-koker in het Mus. Leiden (Ser. 300—22), die geheel bedekt is met een lijnsysteem, dat rhomben vormt en waarvan enkele ruiten als oogmotieven goed herkenbaar zijn (fig. z z blz. 79).

Bij de hagedismotieven der Timoreesche beenen kokers is een vierkant blijkbaar de geijkte vorm voor den kop en in enkele duizendpootmotieven is een opzettelijk ingeschoven rhombe zichtbaar. (blz. 58).

Daarentegen bestaat het Bataksche hagedis-motief, dat op de buitenzijde der huizen aangebracht wordt, uit een vernuftig complex van lijnen, die rhomben vormen.

Een ander netwerk, maar nu van rechte lijnen die elkaar kruisen (de samenstelling van de eerste groep der Timor. tibaqs) wordt met krijtstrepen of strepen van natte kalk op een scherf gebroken vaatwerk aangebracht en dient te Saparoea als bezweringsmiddel [6]).

Precies hetzelfde passen de Rotineezen, volgens Dr Ten Kate (blz. 686) ter afwering van kwaadwillige nitoes toe; echter ook op gevels van huizen.

De Maleiers in Kòtô-baroe doen hetzelfde, doch hier is het een cirkel

[1]) Dr Ten Kate blz. 629.
[2]) De Clercq & Schmeltz, plaat XLII, fig. 7.
[3]) C. den Hamer. Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenk. XXX, 1885. blz. 454.
[4]) C. Kater. Tijdschr. Ind. Taal-, Land- en Volkenk. XVI, 1867. blz. 411.
[5]) Haddon, blz. 15 fig. 6 b.
[6]) Van Schmid, Aanteek. nopens zeden v. d. eil. Saparoea, Haroekoe, Noessa Laut en v. e. gedeelte v. d. Zuid-kust v. Ceram, Tijdschr. v. Ned. Indië. V, 2. 1843, blz. 502.

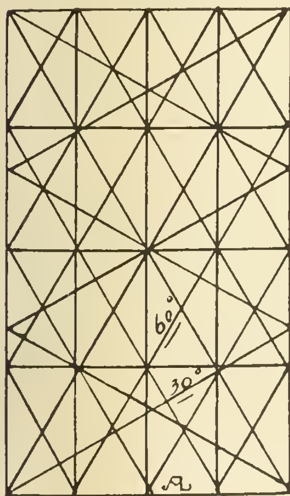
in vieren gedeeld of een vierkant met diagonalen. In Soengei-Pagoe dient een gelijkzijdige driehoek door twee hoeklijnen van 30° verdeeld als talisman om gestolen goed op te sporen [1]). Onder de Timor-merkteekens zijn eveneens geometrische motieven, zelfstandig gebruikt.

Waar dergelijke motieven zoo zelfstandig gebruikt worden, zonder dat zij uit een versiering of bewerking toevallig voortkomen, waar van zoo opzettelijk en abstract gebruik sprake is, mag zeker het oordeel over dit geometrisch ornament bij minder beschaafde volken gewijzigd worden.

Men kwam te lichter tot het onderschatten der werkelijke waarde van dat geometrisch ornament, doordat men *het eng verband tusschen indeeling en ornamentsvorming te weinig voelde.* Men zocht algemeen naar de verschillende familiegraden, waarin ornament zich vertoonde, maar vergat het begin van alles te onderzoeken en bloot te leggen: *de geometrische basis* en *de techniek,* voor wier rekening een goed deel der eigenaardige vormen kwam.

Over het eerste hulpmiddel bij ornamentsvorming verscheen in 1896 een merkwaardig boekje, dat jammer genoeg in te kleinen kring bekend is gebleven [2]). De schrijver (want Mej. J. M. DE GROOT heeft een deel der platen geteekend) geeft daarin met tal van voorbeelden aan, hoe met behulp van driehoekslijnen het ornament zuiverder dan tot nog toe kan geconstrueerd worden.

„Ontwerpen van vlakornament," zegt hij, „is rein 't vlak deelen." Wie daarin slagen wil moet ten volle rekening houden met de eischen, die ieder vlak stelt.

11

Die eischen leert men niet beter kennen dan door het vlak te *ontleden.* DE GROOT doet dit door driehoekslijnen en vormt aldus een systeem van lijnen, het raamwerk, waarop het ornament opgebouwd zal worden.

Fig. 11 bijv. heb ik op die wijze verdeeld met den driehoek van 60°, waardoor twee lijnrichtingen zijn verkregen, elkander prettig afwisselend. In dat lijncomplex treden enkele deelen sterker op den voorgrond; het zijn die punten, welke meermalen door lijnen doorkruist worden. Op die kruispunten moet dan ook het ornament zich concentreeren of bizonder

[1]) Midden-Sumatra III, Ethnogr. Atlas, 1881, pl. XCIII fig. 3; en XXXIII fig. 2.
[2]) Driehoeken bij ontwerpen van ornament door J. H. en J. M. DE GROOT. Amsterdam, J. G. Stemler Cz. 1896.

m m

den nadruk leggen en men kan daarbij als in fig. m m trouw de systeemlijnen volgen of als in fig. n n een tamelijk vrij ornament vormen. Ornament, op die wijze ontstaan, is zoo beslist berekend op vulling van dit vlak, dat het met geen andere vormverhouding letterlijk zou nagevolgd kunnen worden.

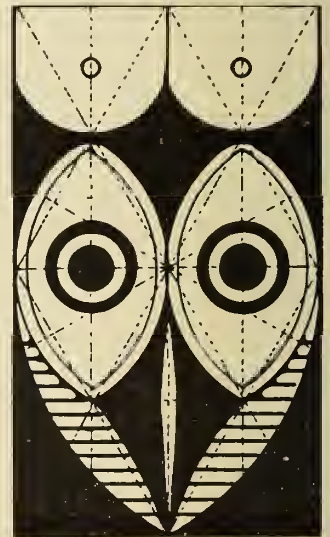
nn

Hierbij spelen de gebruikte driehoekslijnen een zeer grooten rol. Dit is aardig te zien, als dezelfde opzet van een masker toegepast wordt op

o o

een vierkant (fig. o o), op een vlak, gevormd door lijnen 30° (fig. p p) en een door lijnen van 60° in hoekmeting (fig. q q). Bij deze maskers is uitsluitend met den passer gewerkt en de snijpunten zijn tevens de middelpunten der cirkellijnen.

q q

De Groot gebruikt bij dit stelsel *driehoeken en liniaal,* de inlander in onzen Archipel en in het aangrenzende, Oostelijker gebied doet het nog eenvoudiger: *zonder hulpmiddelen.*

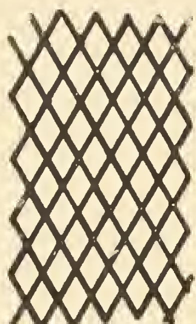
p p

Hij verdeelt het vlak door de hoeken met diago-

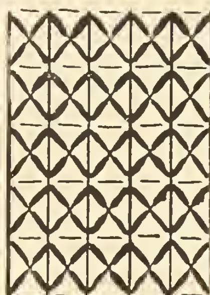
nalen te verbinden en met behulp der snijpunten een kleinere verdeeling aan te brengen, of door bij zijn snijwerk deze vlakdeeling in 't oog te houden.

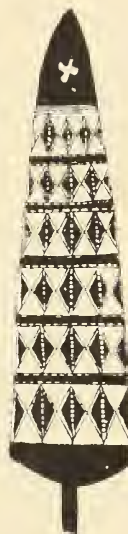
r r

s s

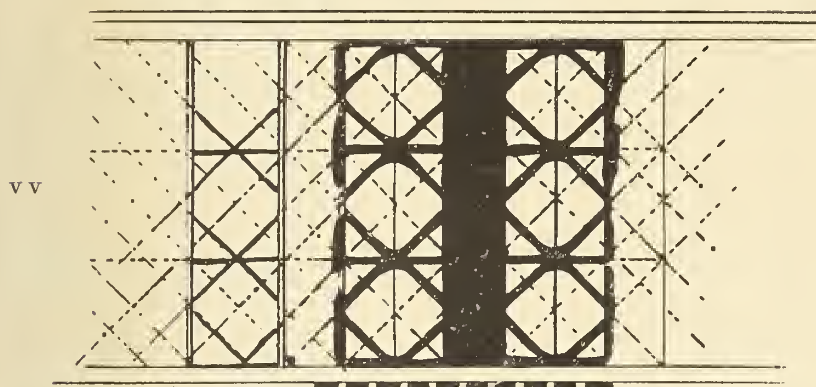

u u

t t

Dit lijnsysteem, direkt gebruikt, is overal te vinden. In fig. rr [1]), ss [2]), tt [3]), uu [4]), vv [5]), ww [6]), zijn daarvan eenige typen te vinden. Van Timor geeft pl. IV fig. 18 een goed voorbeeld, van Eng. N. Guinea in het reeds geciteerde werk van Prof. Haddon (plaat II

v v

w w

fig. 15), van de Dajaks bij Prof. Hein plaat 1 fig. 1—3, van de *orang hoetan* uit Malacca

[1]) Tatoueerpatroon op een houten beeldje uit N.-Brittannië (Mus. Leiden N° 6).
[2]) Pagaai uit de Paumotoe-groep (Mus. Leiden Ser. 756 — 2).
[3]) Pagaai uit Ponape (Christian, the Caroline Islands. blz. 30).
[4]) Pagaai uit de Hervey-groep (Mus. Leiden Ser. 360 — 5175).
[5]) Knots uit de Hervey-groep (Mus. Leiden Ser. 61 — 50).
[6]) Knots uit de Hervey-groep (Mus. Leiden Ser. 61 — 51).

in het opstel van Prof. GRÜNWEDEL [1]) plaat X, fig. A en B. In al deze systemen is beurtelings de driehoekslijn van ongeveer 45°, 30° en 60° gebruikt.

x x

Fig. xx [2]) geeft het gebruik van twee richtingen te zien.

Bij deze voorbeelden is het gebleven bij het directe lijnsysteem. Een aardig voorbeeld van ornaments-invoeging geeft een koker uit Ned. N. Guinea [3]) (fig. yy), waar in het rhombennet een oogmotief gevoegd is, welks ontstaan door het schema zz verduidelijkt wordt. Twee lijnrichtingen treden hier op, waarbij de tweede de horizontale rhombe (het oog) doet ontstaan.

y y

Uitgewerkt ornament, op schematische verdeeling van het vlak gebaseerd, is in allerlei stadia in het Timor-werk te vinden.

De vondst nu van DE GROOT is een geometrisch stelsel, daar hij bij de vlakverdeeling uitsluitend gebruik maakt van lijnen, die op een horizontale lijn geplaatst, in hoekmeting een of meer zesde deelen van den rechten hoek vertoonen. In hoever nu de samenstelling van het geometrische ornament in onzen Archipel en in het aangrenzende Oostelijke gebied op een bepaald stelsel berust, mogen breedere onderzoekingen leeren, dan mij mogelijk waren.

Toch moge het mij vergund zijn reeds nu het vermoeden uit te spreken, dat deze samenstelling op *een zeer vernuftig getallenstelsel* berust, waarin het mystieke getal *3* een belangrijken rol speelt en waarmee gedeeltelijk dezelfde resultaten bereikt worden als DE GROOT met zijn driehoekstelsel verkrijgt. Immers, het deelen van den cirkel in zessen geeft

[1]) Zeitschrift f. Ethnologie XXVI. 1894.

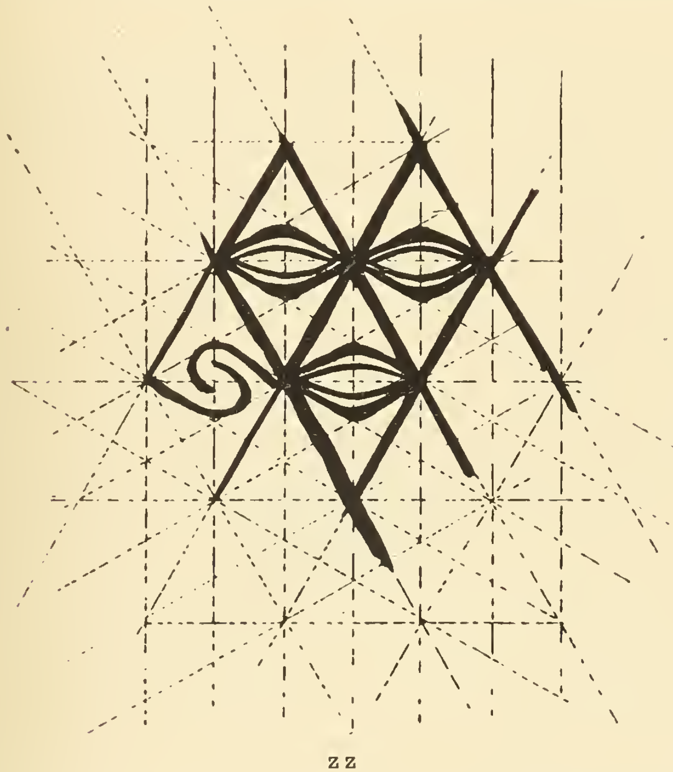
[2]) Pagaai uit de Hervey-groep (Mus. Leiden Ser. 61 — 52).

[3]) Mus. Leiden (Ser. 300 — 22.) Zie ook een dergelijk voorbeeld uit Duitsch N.-Guinea bij Dr K. TH. PREUSS, „Künstel. Darstell. aus Kaiser-Wilhelms-Land" (Zeitschr. f. Ethnologie, XXX. 1898 fig. 67, blz. 88).

reeds in het centrum de zuivere driehoekslijn van 60°. De deeling in drieën, op het vierkant toegepast naast de diagonaalverdeeling geeft weer hoogst vernuftige lijncombinaties, die inzonderheid op Borneo en Sumatra in het vlechtwerk voorkomen [1]).

Hetzelfde getal keert weer in het Triquetrum, het drieblad en in de driehoeksfiguren van Borneo, Soemba en Timor, op blz. 74 vermeld.

Dit zijn weliswaar korte aanwijzingen, die, zoo mij de tijd ter uitwerking niet ontbrak, met meerdere gegevens uit mijn verzameld

z z

materiaal aangevuld konden worden, maar die in ieder geval bewijzen, dat er alleszins reden is, meerdere serieuse aandacht aan de samenstelling van het Indonesische ornament te wijden, met nadruk aan te dringen op meerdere nasporingen in die richting.

Dit is wèl vooreerst geen aanlokkelijke taak, want door het bijna volslagen onbewerkt zijn van dit studiegebied is vaag en onzeker voortgaan het eenig mogelijke. Men moet werken met het weinig aangename vooruitzicht, dat later menige onjuistheid, menige fout blijken zal.

---

[1]) Zie mijn Vlechtwerk i. d. I. Archipel, blz. 46.

Toch mag dit niet tot onthouding aansporen. Is het niet prachtig gebleken met de studie van het Indische weefsel, hoe aan de eerste pogingen in die richting wel verscheidene onjuistheden aankleefden, maar hoe zij toch een belangrijken stoot hebben gegeven tot waardevolle nasporingen, die zonder dien eersten stap stellig vooreerst niet gedaan zouden zijn, en met wier resultaten binnen eenige jaren een vollediger overzicht van de Indische weefkunst zal gegeven kunnen worden?

Is het werken in die richting belangrijk, hoeveel te meer de Indonesische ornamentstudie! Deze en geen andere, kan het zoo noodige materiaal voor het Indische volksonderwijs leveren, dat door gezond innerlijk verband met het traditioneel-aanwezige meer vruchten zal geven dan het Westersch onderwijs, waarmee op Britsch-Indische scholen zoo armzalige resultaten verkregen werden.

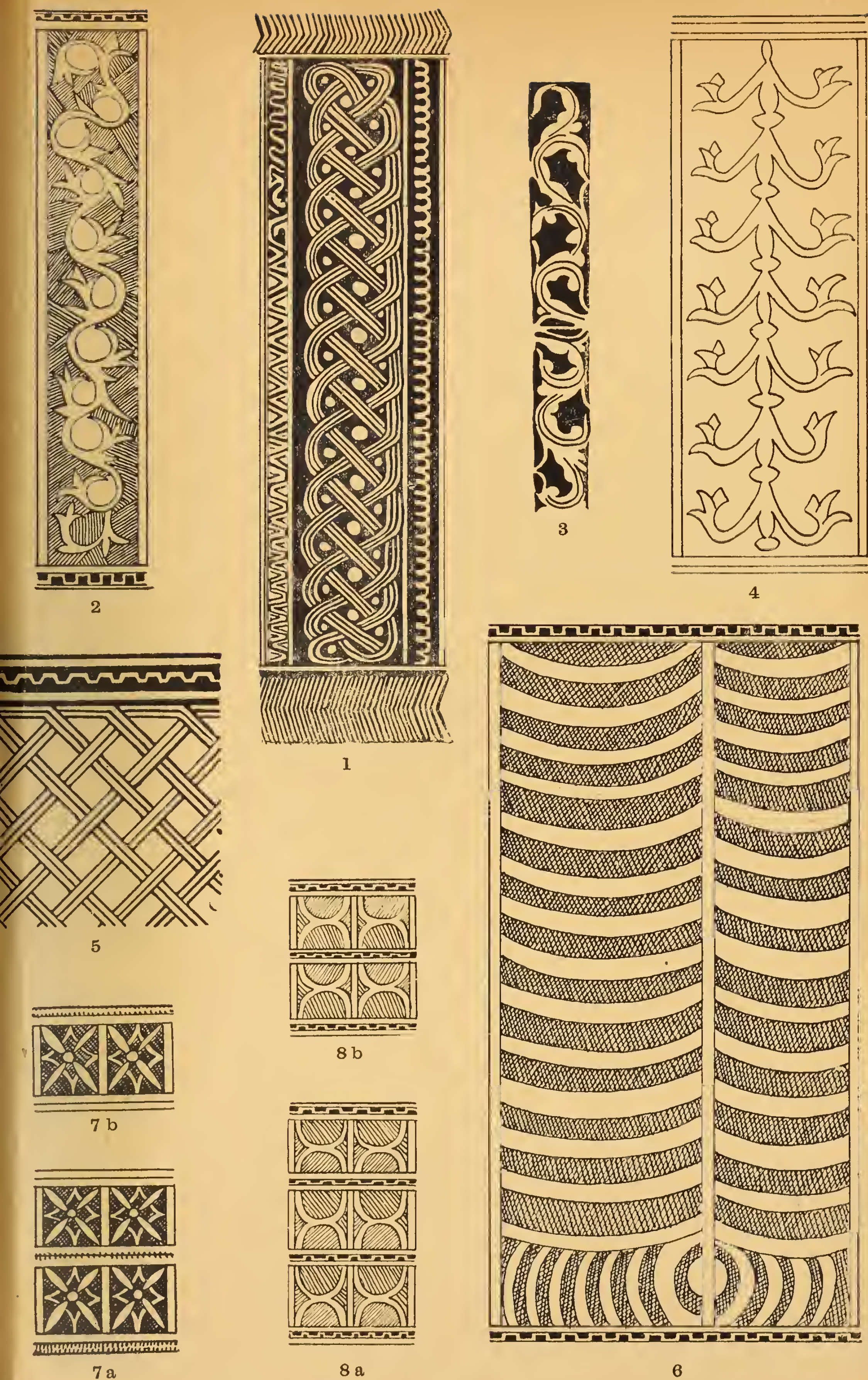

INHOUD.

ERRATA:

p. 31 r. 11 v. o. staat: den . . . . lees: deze.
„ 33 „ 1 „ „ „ : hen . . . . „ : hun.
„ 64 „ 4 „ b. „ : soenaf . . . „ : *soenaf*.

Op plaat XIX, r. 2 v. o. staat: njadjoe . . . . lees: ngadjoe.
„ „ „ „ 1 „ „ „ : Arapahoe . . . „ : Arapaho.

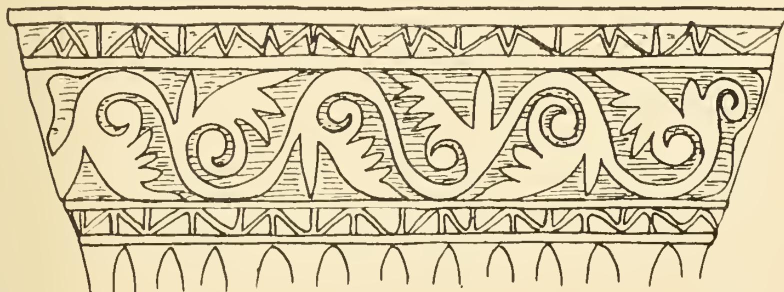

(II). Bamboekokers. 1 uit Laklo (I c. 21554); 2 uit Barique (I c. 21796); 3 uit Manitoeta (I c. 21401); it Laklo (I c. 21552); 5 uit Laga (I c. 21207); 6 uit Manitoeta (I c. 21539); 7 a uit Laklo (I c. 21540); deksel van vorig ex.; 8 a uit Barique (I c. 21796); 8 b deksel van vorig ex.

Museum L. & V. Berlijn. Collectie Jacobsen. 1888.

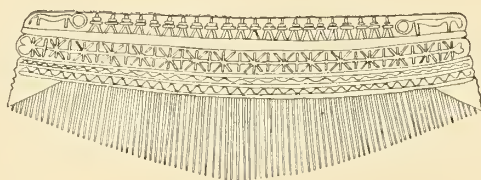
9

10

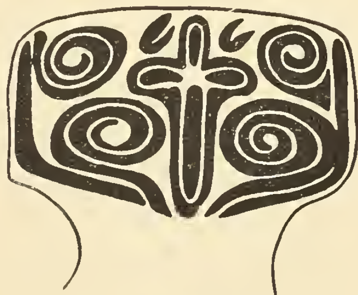

11

12

13

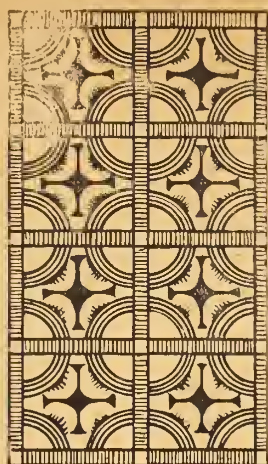
14 15

1). 9 Zijwand van een kalkdoos uit Laklo (I c. 21704); 10 mannenkam uit Laklo (I c. 21591); 11 en 12 en vrouwenkammen uit Laga (I c. 21184), 3 × verkleind; 13 lepel van klapperdop uit Laklo (I c. 21600); 15 houten messen uit Dilly (I c. 21268 en I c. 21972).

Museum L. & V. Berlijn. Collectie JACOBSEN. 1888; uitgezonderd fig. 14, coll. D[r] BAESSLER. 1890.

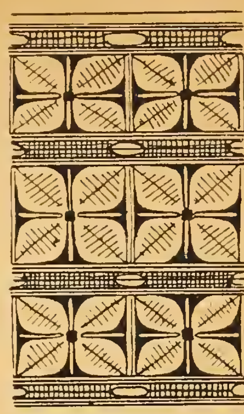
16

20

21

23

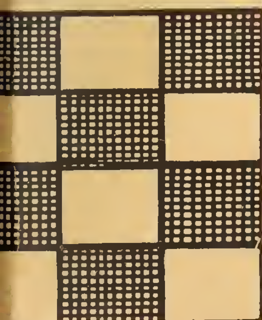
22

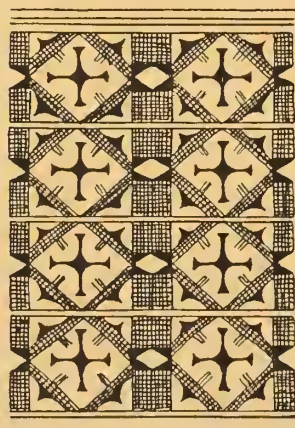
24

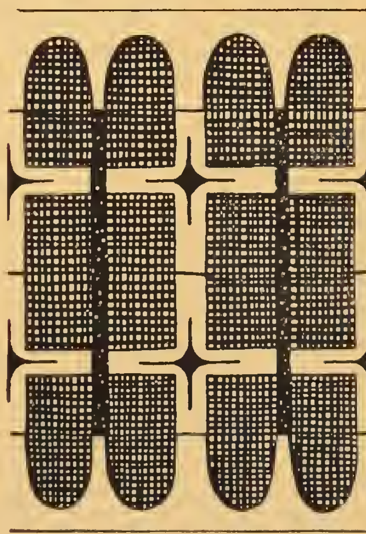
17

18

19

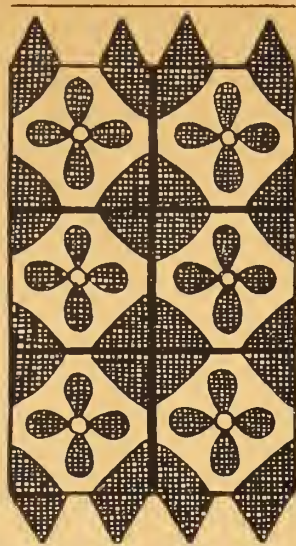

25

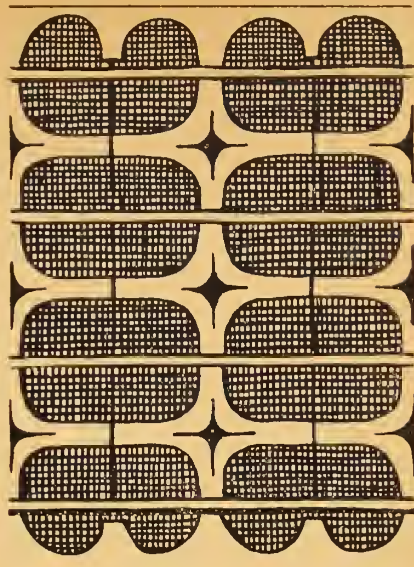
(IV). **Bamboekokers.** 16 Mus. Berlijn (I c. 21912); 17 uit Babauw, coll. BOSMAN; 18 Mus. Leiden (Ser. -42); 19 Mus. Leiden (Ser. 52—37); 20 Mus. Rotterdam (N° 827); 21 Mus. Leiden (Ser. 52—44); 22 Mus. Leiden (Ser. 52—38); 23 Mus. Leiden (Ser. 1—293); 24 Mus. Leiden (Ser. 16—145); 25 uit Babauw, coll. BOSMAN.

26

29

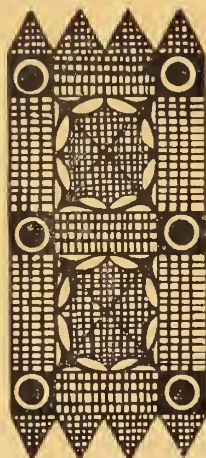

28

30

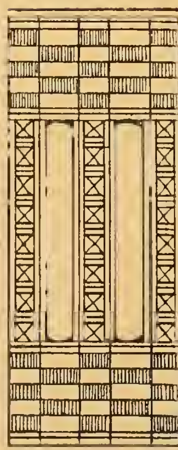
27

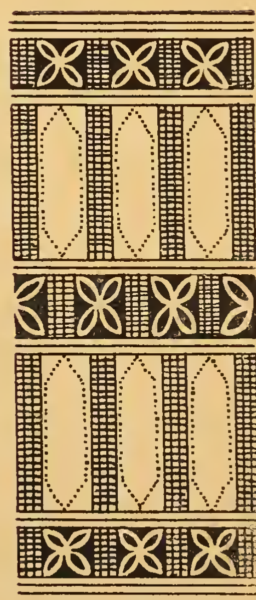
31

32

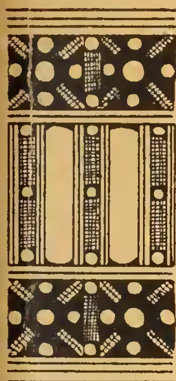

33

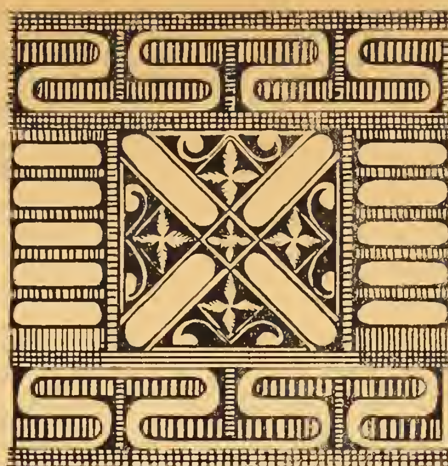

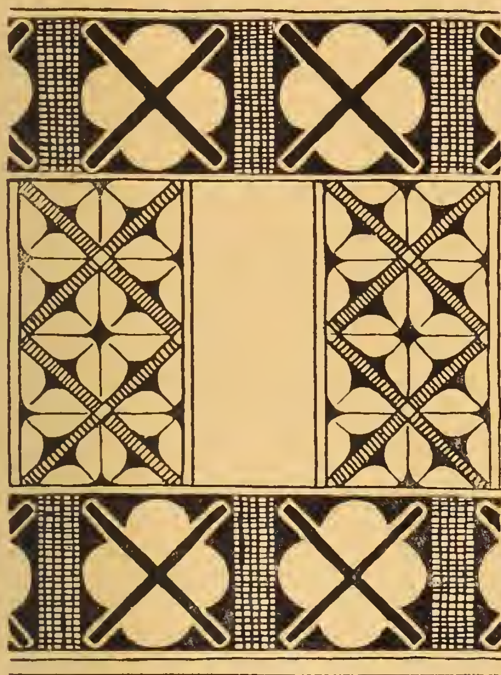
34

(V). **Bamboekokers.** 26 Mus. Rotterdam (N° 824); 27 Mus. Rotterdam (N° 831) met merkteeken; 31 uit Babauw, coll. Bosman met merkteeken van N° 31; 32 Mus. Leiden (Ser. 16—141); 33 Mus. len (Ser. 1—287); 34 Mus. Leiden (Ser. 1—275) ingelegd met tin.

35

36

38

37

41

40

39

9 (VI). **Bamboekokers.** 35 (Ser. 1—286); 36 Mus. Berlijn (I c. 21912 f); 37 (Ser. 52—31); 38 (Ser. 1—285); (Ser. 1—294); 40 (Ser. 1—280); 41 (Ser. 1—286). Alle, uitgezonderd 36, Mus. Leiden.

42

43

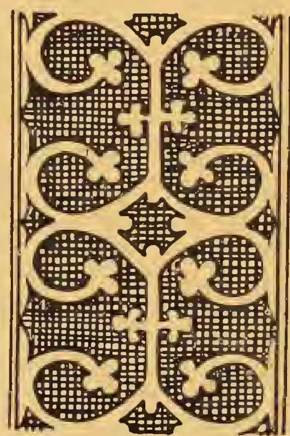
44

45

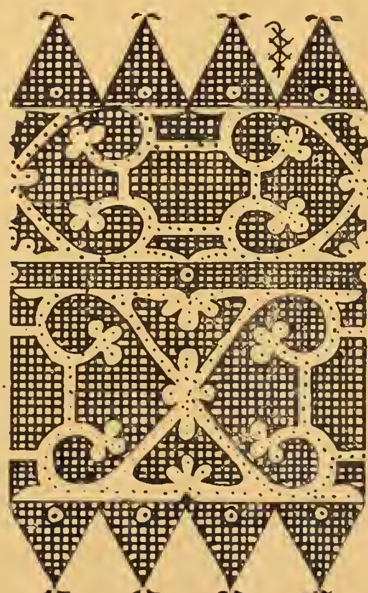
46

48

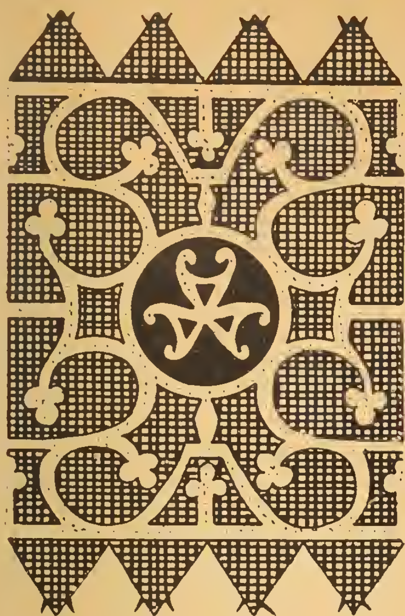
47

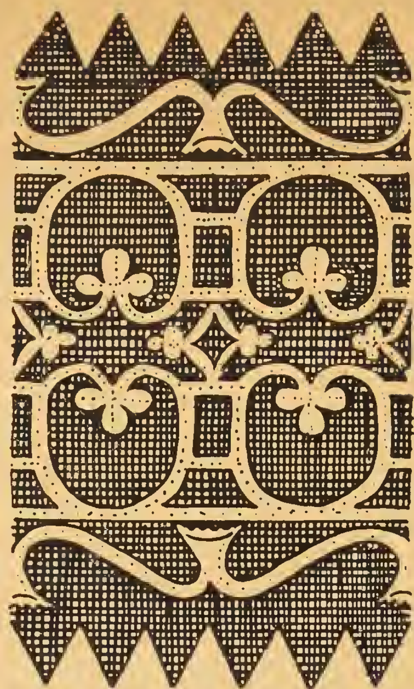
49

(VII). **Bamboekokers.** 42 uit Babauw, coll. Bosman; 43 coll. Piepers; 44—48 uit Babauw, coll. Bosman; 49 Mus. Dresden (11014) naar Foy & Richter.

Driebladornament.

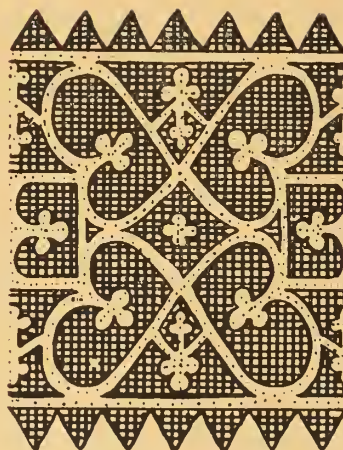
50

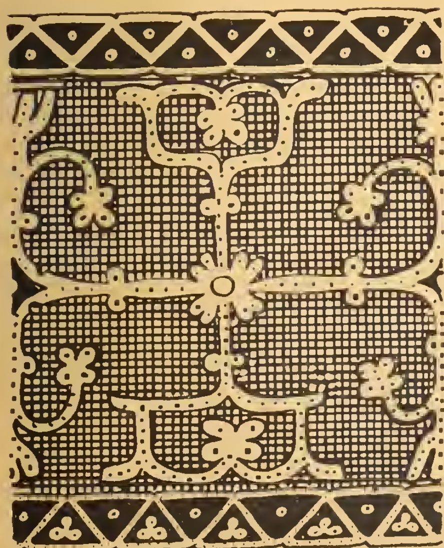
51

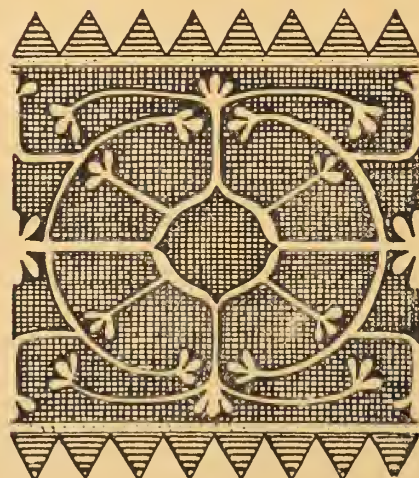
52

53

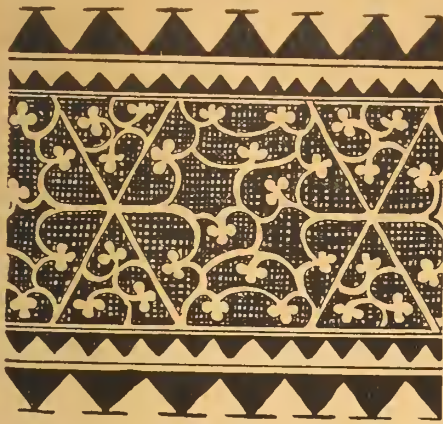
55

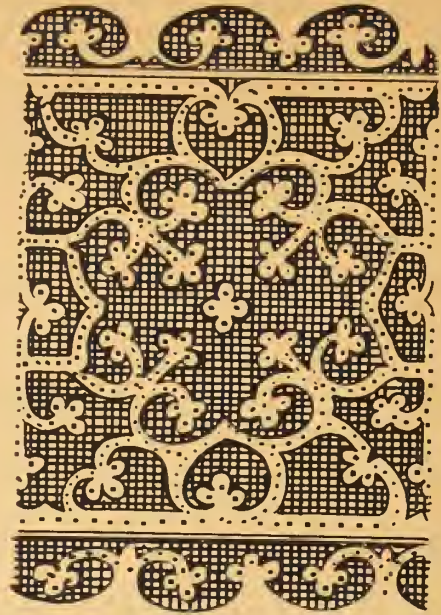
54

(VIII). **Bamboekokers.** 50 Mus. Dresden (11031) naar Foy & Richter; 51 uit Babauw, coll. Bosman; Mus. Londen (1883—1913); 53 Mus. Rotterdam (N° 831) met merkteeken; 54 Mus. Berlijn (I c. 21912 b); Mus. Leiden (Ser. 300—208).

Driebladornament.

56

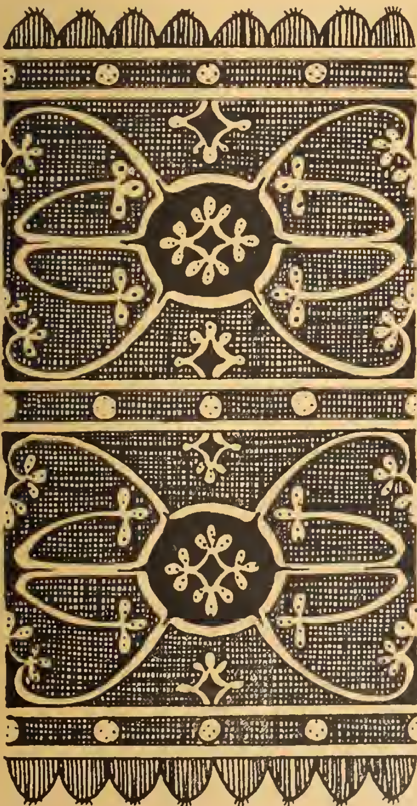
57

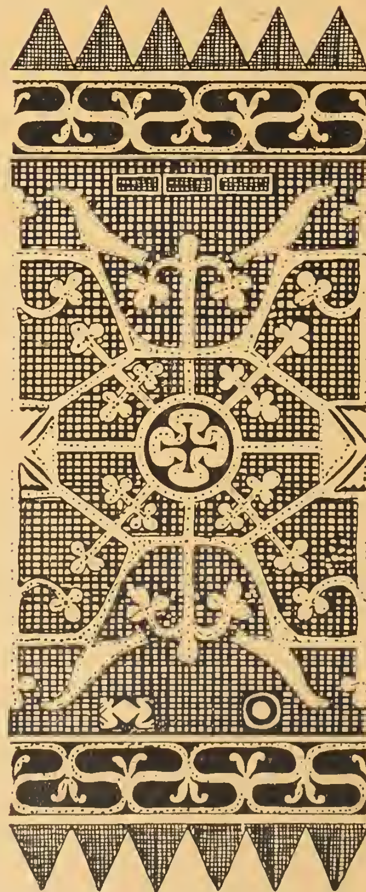
58

59

60

61

). **Bamboekokers.** 56 uit Babauw, coll. BOSMAN; 57 Mus. Rotterdam (Nº 825); 58 Mus. Dresden (11017) OY & RICHTER; 59 Mus. Artis Amsterdam (Ser. 16—28); 60 Mus. Batavia; 61 uit Babauw, coll. BOSMAN. Driebladornament.

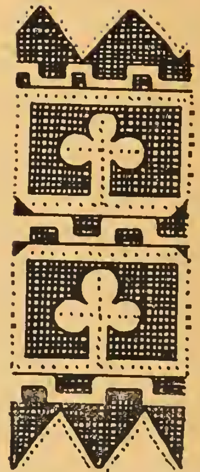
65

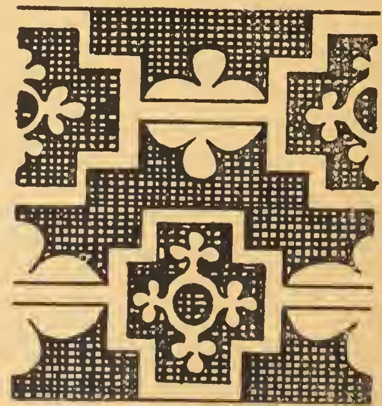
67

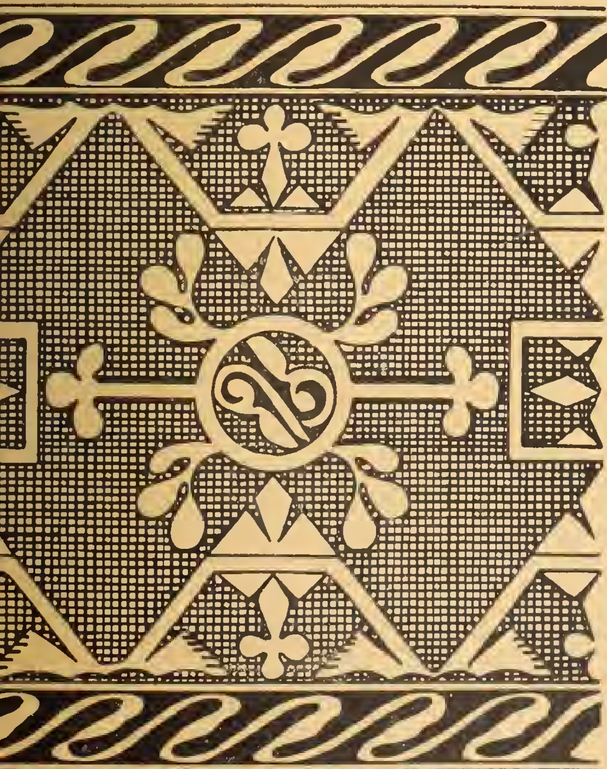
63

64

62

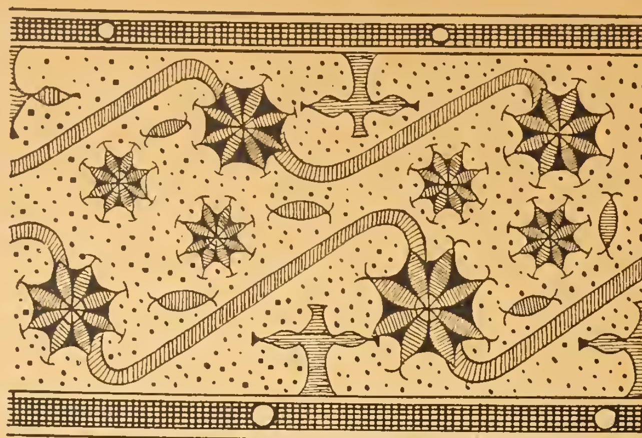
66

X). **Bamboekokers.** 62 uit Amarasi, coll. Bosman; 63 Mus. Berlijn (I c. 21912 g); 64 coll. Piepers; Berlijn (I c. 20982); 66 (I c. 9993); 67 (I c. 7812)

Driebladornament.

69

68

70

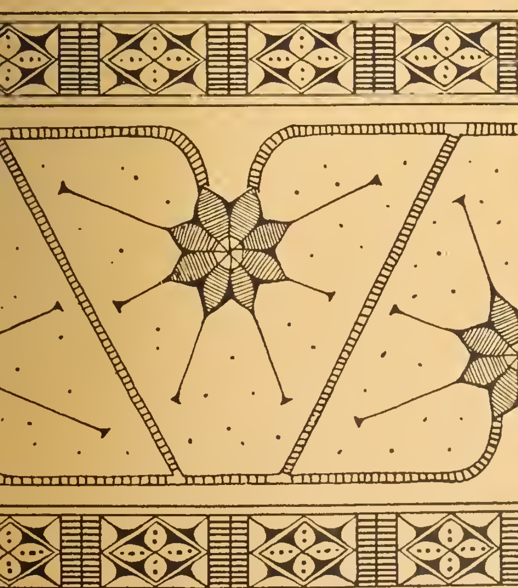
71

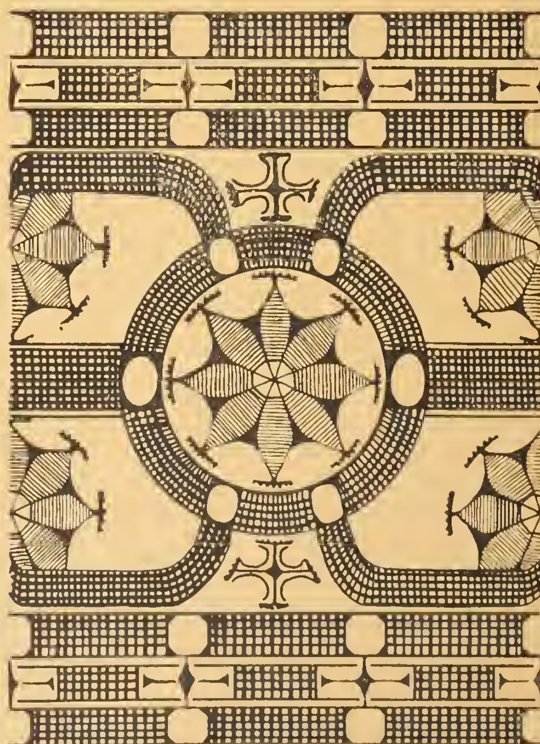
72

73

74

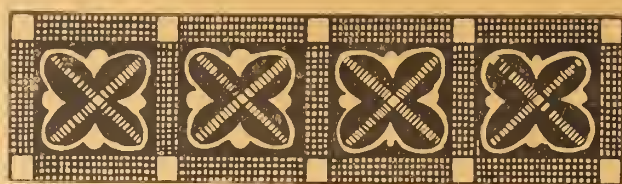

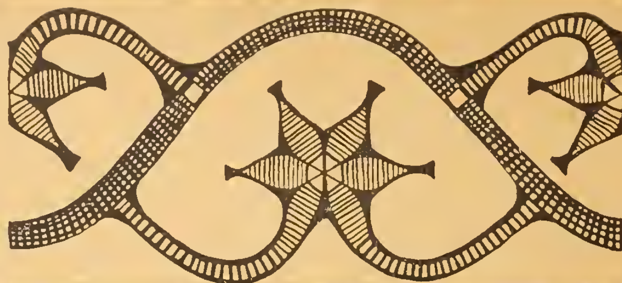
75

XI). **Bamboekokers.** 68 Mus. Leiden (Ser. 1—277); 69 (Ser. 1—276); 70 (Ser. 1—279); 71 (Ser. 16—147); er. 1—289); 73 (Ser. 52—43); 74 (Ser. 52—49); 75 uit Babauw, coll. BOSMAN. Spinwebornament.

76

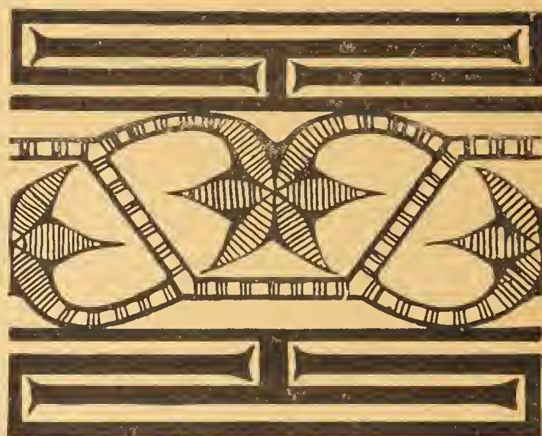

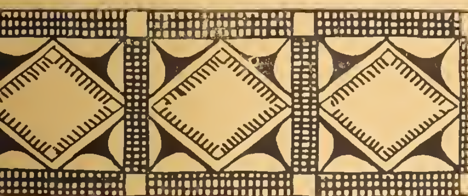
77

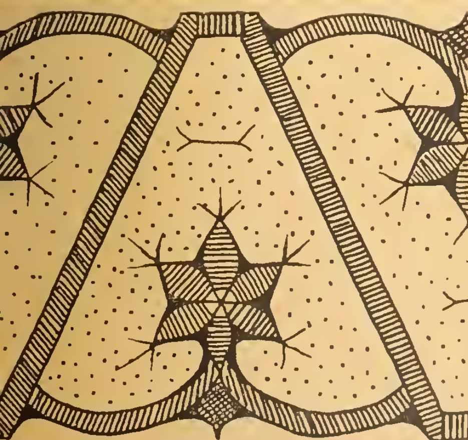

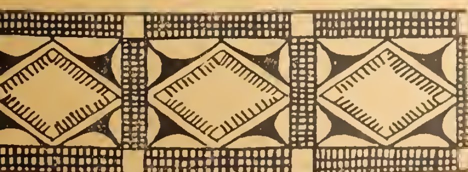
78

79

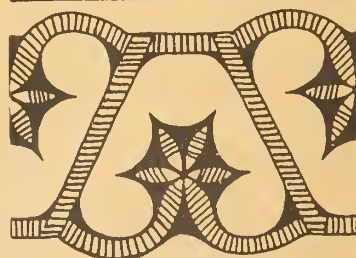

80

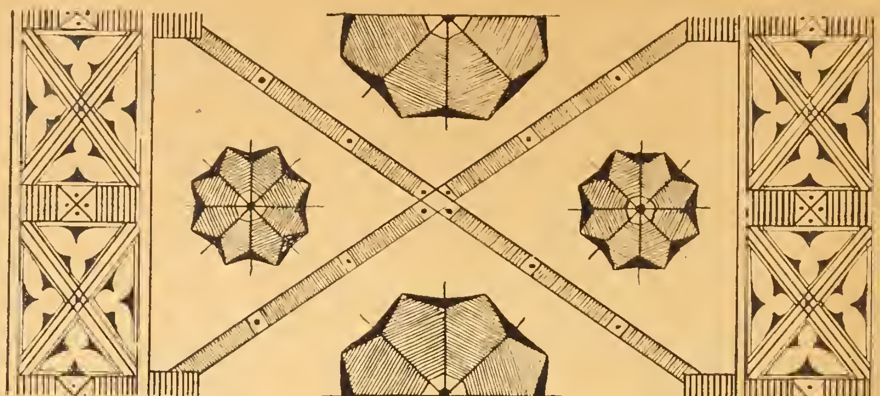

81

(XII). **Bamboekokers.** 76 Mus. Weenen (Nº 14165); 77 Mus. Leiden (Ser. 52—33); 78 Mus. Batavia; 79 Mus. Leiden (Ser. 52—44); 80 (Ser. 52—41); 81 (Ser. 52—38). Spinwebornament.

82

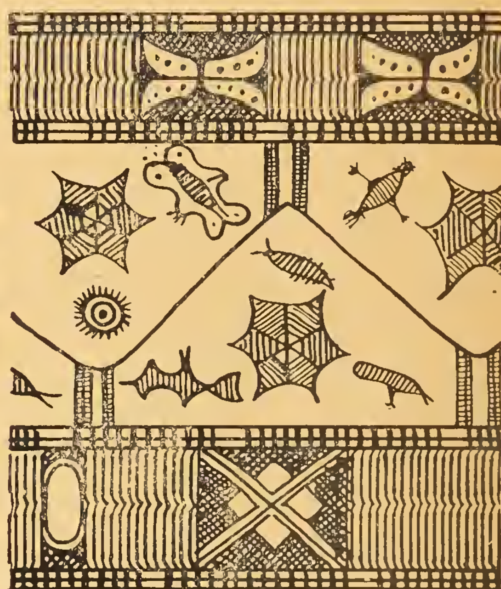
83

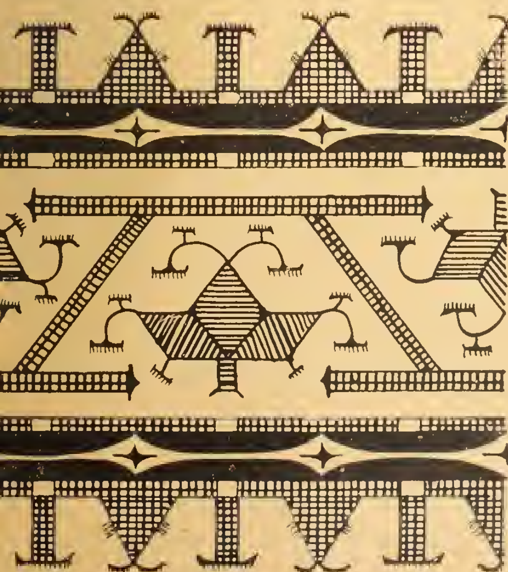
85

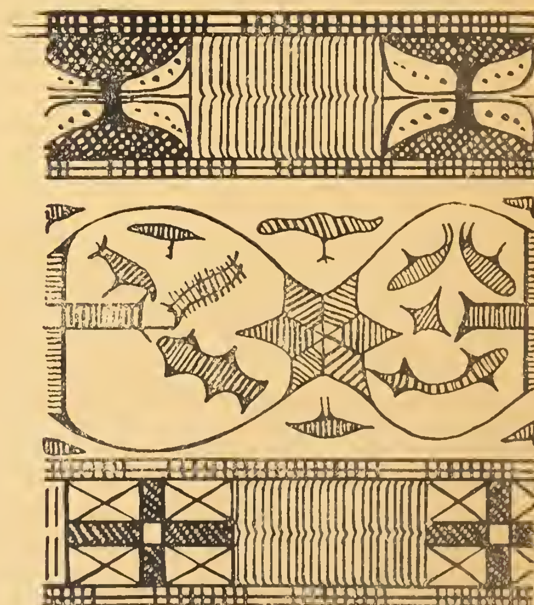
84

87

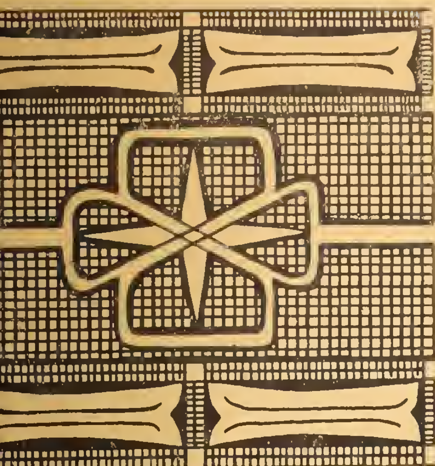

86

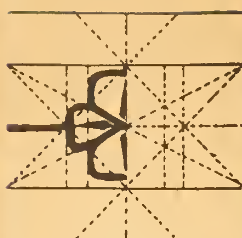

(XIII). **Bamboekokers.** 82 Mus. Londen; 83 Mus. Leiden (Ser. 52—41); 84 Mus. Berlijn (I c. 21912 a); 85 Mus. Leiden (Ser. 52—35); 86 Mus. Berlijn (I c. 7818 a); 87 Mus. Berlijn (I c. 21912 g).

Spinwebornament.

88a

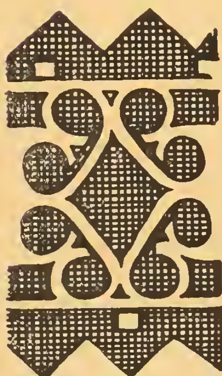
88b

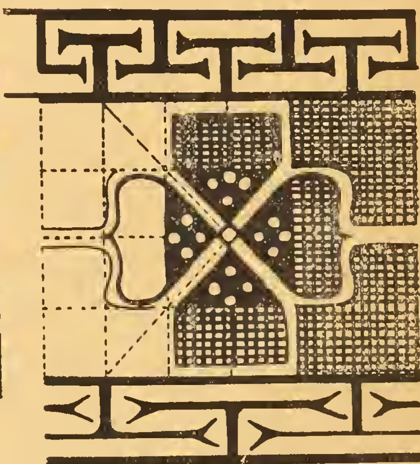
91

90

94

89

93

92

96

97

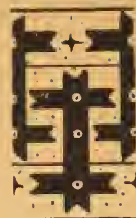

95

(XIV). **Bamboekokers.** 88a Mus. Leiden (Ser. 52—39); 88b schema; 89 (Ser. 52—49); 90 Mus. Berlijn I c. 9183); 91 Mus. Berlijn (I c. 9185 b); 92 Mus. Rotterdam (No 828); 93 Mus. Berlijn (I c. 2192 b); 94 Mus. Artis Amsterdam (Ser. 61—33); 95 uit Amarasi, coll. Bosman; 96 en 97 uit Babauw, coll. Bosman.

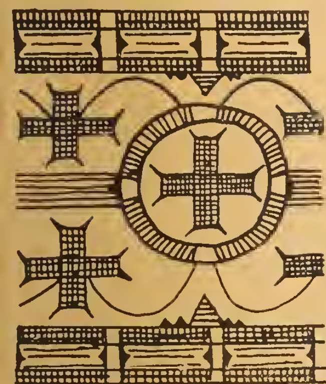
98

105

101

99

100

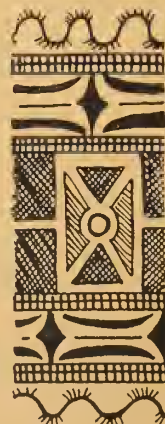
103

104

106

102

(XV). **Bamboekokers.** 98 Mus. Berlijn (I c. 21926); 99 Mus. Batavia; 100 Mus. Leiden (Ser. 16—148);)1 en 102 Mus. Batavia; 103 uit Tabenoe, coll. Bosman; 104 uit Sonnebait, coll. Bosman; 105 Mus. Dresden 1021) naar Foy & Richter; 106 uit Amabi, coll. Bosman.

107

108

109

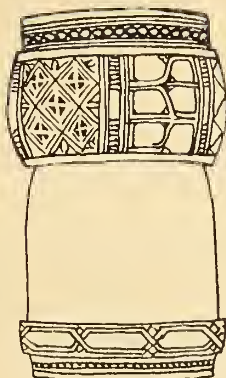

110

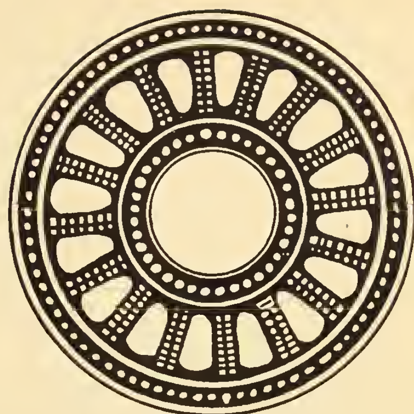
(XVI). **Bamboekokers.** 107 Mus. Batavia; 108 Mus. Londen; 109 en 110 uit Babauw, coll. Bosman.

111

112

115a

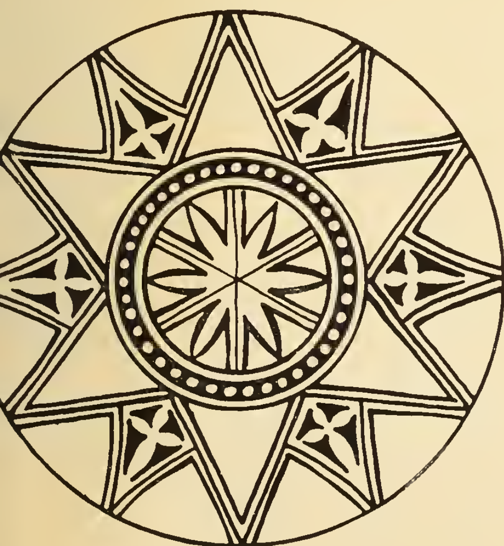
114

115b

115c

116

113

(XVII). **Houten kokers.** 111 Mus. Leiden (Ser. 681—1); 112 (Ser. 1—334); 113 zijwandversiering van ezen koker; 114 dito van koker Mus. Leiden (Ser. 1—232); 115 koker Mus. Leiden (Ser. 1—407), a deksel, zijwandversiering, c randdétail; 116 deksel van een koker Mus. Leiden (Ser. 52—28).

117

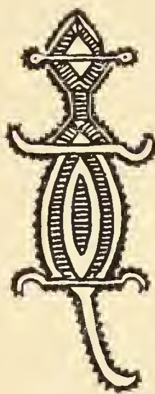

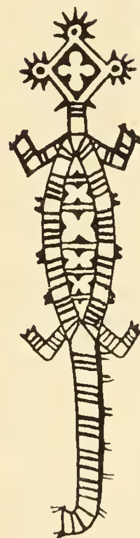

118 119 120 121

123

122

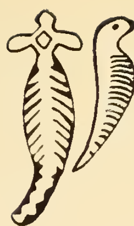
(XVIII). 117 Détail van een houten koker Mus. Leiden (Ser. 839—18).

Beenen kalkkokers. 118 Mus. Leiden (Ser. 839—19), 119 (Ser. 695—36); 120 (Ser. 839—25); 121 uit Babauw, coll. Bosman; 122 Mus. Berlijn (I c. 9184 *a*).

123 krokodilmotieven. a coll. Bosman; b Mus. Leiden (Ser. 839—22); c (Ser. 839—21); d (Ser. 839—19); e (Ser. 839—29); f (Ser. 839—83); g coll. Bosman.

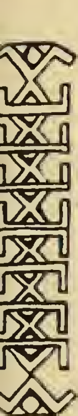

124

125

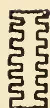

26 a b c d f g h

e

i j k l

(XIX). **Versiering van beenen kalkkokers.** 124 krokodilmotief met vogel Mus. Berlijn (I c. 20982); 125 diermotieven, coll. Bosman. Duizendpootmotieven: 126 a Mus. Leiden (Ser. 839—83); b (Ser. 839—24); c (Ser. 839—83); d (Ser. 839—29); e (Ser. 839—29); f (Ser. 839—24); g en h coll. Bosman; i Mus. Leiden (Ser. 695—36); j motief van een gevlochten hoed der Olo njadjoe (Mitth. anthr. Ges. Wien XXI. 1891 fig. 82); k en l motieven van de Arapahoe-Indianen (Bull. Am. Mus. Nat. Hist. XIII. 1900 ser. 69 fig. 7 en 8.)

127

132

128

129

130c

130b

131a

131b

130a

133a

133b

133c

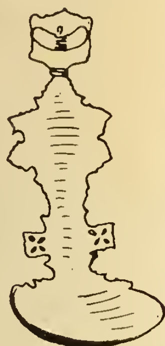

135

134

(XX). **Kalebasversieringen.** 127 Mus. Leiden (Ser. 1—333), 3 × verkleind; 128 (Ser. 1—338); 129 randversiering van voorgaand ex.; 130 a—c Mus. Londen; 131a randversiering Mus. Leiden (Ser. 16—220); 131b merkteeken van voorgaand ex.; 132 (Ser. 1—377); 133 a—c diermotieven (Ser. 16—135); 134 (Ser. 1—334); 135 randmotief van voorgaand ex.

136

139

137

140

141

142

138

143

a

b

144

145

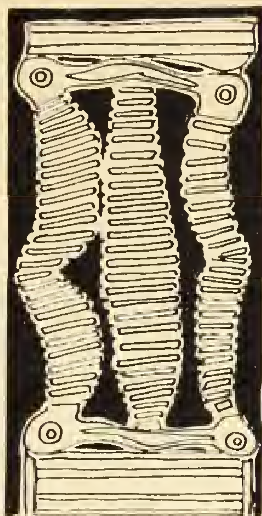

146

(XXI). **Lepels.** 136 lepel uit klapperdop (Ser. 16—564); 137 en 138 vogelmotieven van Ser. 16—100 en 564; 139 hoornen lepel (Ser. 695—25); 140 dito (Ser. 1—250); 141 dito (Ser. 1—251); 142 dito (Ser. 16—194); 143 dito (Ser. 1—240); 144 a—b dito (Ser. 16—178); 145 dito (Ser. 1—242); 146 dito (Ser. 1—342). Alle Museum Leiden.

N.B. 143—146 zijn 3 × verkleind.

147

149

152

150

153

151

148

(XXII). **Houten Kammen.** 147 en 148 (Ser. 1—358 en 347); 149 (Ser. 16—198); 150 (Ser. 1—344); 151 bewerkte tand van voorgaand fig.; 152 (Ser. 1—345); 153 (Ser. 1—346). Alle Museum Leiden.

University of California, Los Angeles
L 007 057 829 9